

TELŠIŲ KNYGA (LIETUVA)
ATMINIMO ŽENKLAS ŠVENTAI BENDRUOMENEI

Sudarytojas – Izaokas Alperovičius

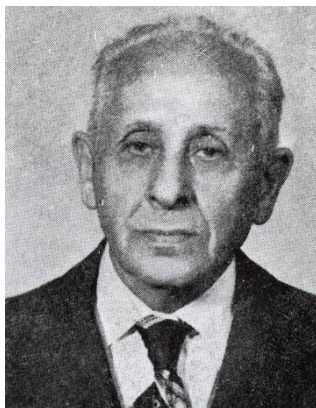
Telšių žydų draugijos Izraelyje leidinys
Tel Avivas, 1984

Iš hebrajų kalbos vertė Lara Lempertienė

Knygos išleidimo komitetas ir redkolegija

Šošana Holcberg (Jafė)

Samuelis Natanovičius

Dr. Malka Israeli (Blecher)

Tuvija Baal-Šemas, komiteto vadovas

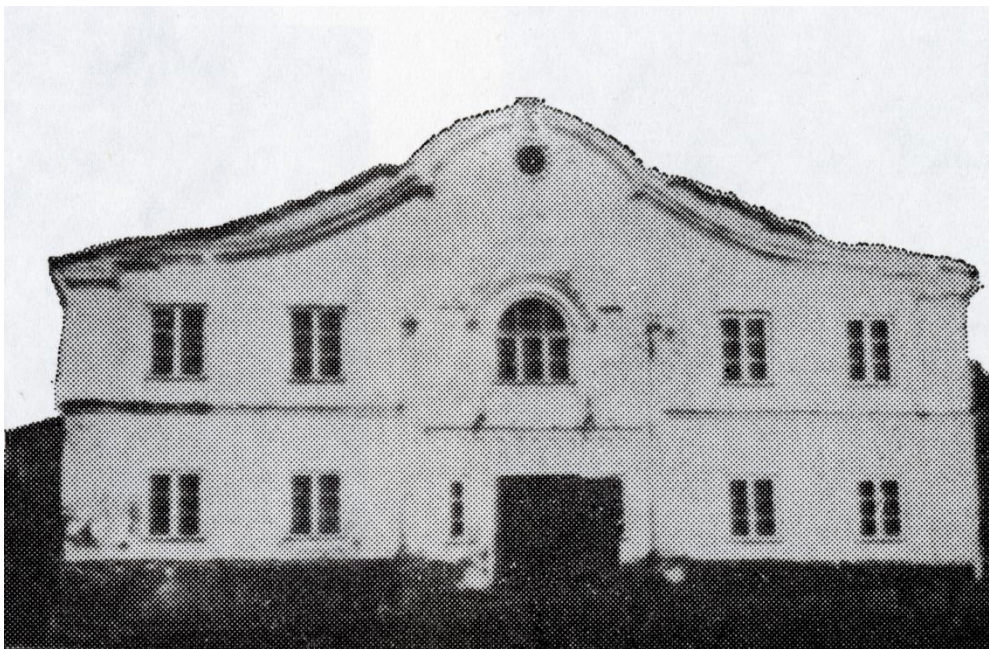
Jocheved Vrias (Holer)

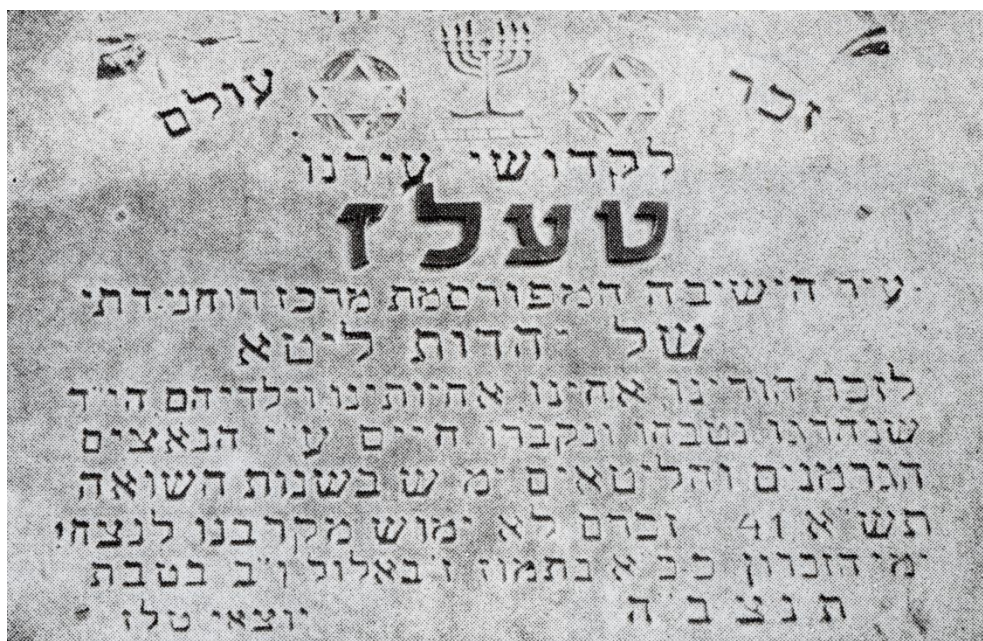
Cvi Brikas, komiteto išdininkas

Mina Girš (Bod)

Didžioji (Baltoji) Sinagoga

Telšių atminimo lenta Holokausto muziejuje **Martef ha-Shoa** ant Siono kalno Jeruzalėje

Žymusis rabinas Eliezeris Gordonas,
Telšių ješivos įsteigėjas, rabinų teismo ir ješivos
vadovas

Rabinas Juozapas Leibas Blochas,
Telšių rabinų teismo ir ješivos vadovas

Rabinas Abraomas Izaokas Blochas,
Telšių rabinų teismo ir ješivos vadovas

Rabinas Zalmanas Blochas,
Telšių ješivos vadovas

Rabis Simonas Škopas

Rabis Chaimas Rabinovičius

Telšių ješivos Klivlende įkūrėjai

Rabis Elijas Meiras Blochas

Rabis Chaimas Mordechajus Kacas

IVADAS

Per šimtmečius Lietuvos žydai garsėjo tarp visų pasaulio žydų. Tam buvo ne viena priežastis: Lietuva buvo Toros¹ studijų bei *Haskalos*² centru; kelių svarbių žydų etikos ir kultūros sąjūdžių ir minties mokyklų atsiradimo vieta; judėjimo *Chibat Tsion*³, hebrajiško švietimo ir pirmųjų repatriacijos į Izraelio žemę bangų ištaka.

Bendruomenės unikalumas pradėjo ryškėti Abejų Tautų Respublikos laikotarpiu (kai susiformavo *Vaad medinat Lita*⁴ ir dar labiau – carinėje Rusijoje (1795–1915). Ppilnai suklestėjo nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940) nuo jos įsikūrimo Pirmoje pasaulinio karo pabaigoje ir iki Lietuvos pavertimo sovietine respublika Antrojo pasaulinio karo pradžioje.

Šiuo tarpukario laikotarpiu Lietuvoje gyveno apie 160 tūkstančių žydų, įsikūrusių apie 250-yje senesnių ar naujesnių bendruomenių. Kone visose bendruomenėse, ar būtų įsikūrusios mieste, ar miestelyje, veikė sinagogos ir religinės bei pasaulietinės visuomeninės organizacijos, mokyklos hebrajų ir jidiš, kurių buvo mažiau, dėstoma kalba, sionistinių ir kitų partijų bei sąjūdžių filialai, parengiamosios repatriantų stovyklos. Taip pat – įvairaus pobūdžio religinio švietimo įstaigos: nuo tradicinių ar modernizuotų *chederiu*⁵ iki ješivų⁶ paaugliams ir suaugusiems.

Ketrios iš šių bendruomenių nusipelnė tapti garsiausių Lietuvos, o galbūt ir viso žydų pasaulio, ješivų lopšiais: Kelmė, Vilijampolė (Slabada), Telšiai bei Panevėžys. Kaip priimta pasaulyje, šios mokymo įstaigos buvo vadinamos pagal vietas, kuriose įsikūrė: Kelmės, Slabados, Telšių ir Panevėžio ješivos. Visas jas, išskyrus Panevėžio, XIX a. antrojoje pusėje įstegė didieji savo laiko žydų religiniai autoritetai, kurių daugumą sudarė musaro sąjūdžio⁷ pradininko rabino Izraelio Lipkino iš Salantų, vadinamo Salanteriu, mokiniai. Šios ješivos išvystė savotišką giluminį, kartu ir racionalių, teksto nagrinėjimo metodą, gavusį „lietuviškosios sistemos“ pavadinimą.

¹ Sąvoka „Tora“ (heb. mokymas) žydų kultūroje turi siauresnę prasmę – Penkiaknygė, ir platesnę – visas judaizmo mokymas. Dažniausiai minint „Torą“ ar „Toros studijas“ turimi galvoje visų klasikinių žydų tekstų: Biblijos, Talmudo, religinės teisės kodeksų ir kitų rabiniškosios literatūros kūrinių studijavimas. Ješivos studijų proceso šerdį sudarė Talmudas, tačiau ir ješivos mokslai dažnai vadinami „Toros studijomis“. – red. past.

² *Haskala* (heb. švietimas) – XVIII a. pab. Vokietijoje prasidėjęs ir Vidurio bei Rytų Europoje paplitęs žydų Apšvietos sąjūdis, siekęs tradicinio žydų mokyto ir pasaulietinių žinių sintezės bei žydų bendruomenės suartėjimo su Europos visuomene; Haskalos šalininkai ie veikėjai buvo vadinami maskiliais (nuo heb. *maskil* – apsišvietęs) – red. past.

³ *Chibat Tsion* (heb. Meilė Sionui) – nepolitinis sąjūdis, siekęs žydų tautos sugrąžinimo į Palestiną, įkurtas 1880 m.; sionizmo pirmtakas - red. past.

⁴ *Vaad medinat Lita* (heb. Lietuvos Taryba) – Lietuvos bendruomenių aukščiausioji Taryba, veikusi 1623–1761 m. – red. past.

⁵ *chederis* (heb. *cheder* – kambarys) – privati pradinė religinė mokykla berniukams - red. past.

⁶ *ješiva* (heb. posėdis) – aukšto lygio žydų religinių studijų mokykla, religinė akademija - red. past.

⁷ *musaras* (heb. *musar* – etika) – Izraelio Salanterio (1810-1883) samprata apie dvasinį žmogaus tobulėjimą, iš kurios išsirutuliojo ypatinga Lietuvos žydų religingumo pakraipa su būdinga literatūra, studijų tipu ir meditacine praktika – red. past.

Savo dvasinio ir materialaus klestėjimo viršūnę šios institucijos pasiekė ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, kada sėkmingiausiai veikė ir hebrajiško bei sionistinio švietimo įstaigos. Kai sovietinis režimas (1940–1941) panaikino hebrajiško ugdymo sistemą ir uždraudė sionistines organizacijas, sunkų smūgį patyrė ir Toros studijų institucijos. Esant gausiems apribojimams ir draudimams, nusavinus dalį pastatų, jos iš paskutinių jėgų bandė išgyventi. Karti daugumos Lietuvos žydų, religingų bei pasauliečių, gyvybės pabaiga atėjo naciams okupavus Lietuvą 1941 m. birželyje. Tarp bendruomenių, kurios iki tų pačių metų pabaigos buvo iššudytos ir sunaikintos nacių ir lietuvių kolaborantų, buvo ir senovę mininti, toli už Lietuvos ribų išgarsėjusi 300-metė šventoji Telšių bendruomenė.

Ši Telšių bendruomenei skirta daugiatemė rinktinė publikuojama praėjus 44-iems metams po bendruomenės fizinio egzistavimo pabaigos, Holokausto metu nunešusios didžiausią Europos žydų dalį. Tai atminimo knyga, lyg puošnus antkapinis paminklas šlovingai bendruomenei, tarpukario laikotarpiu sudariusiai Lietuvos žydų religinio gyvenimo šerdį. Galima teigti, kad jei žydiška Lietuva buvo vadinama „Izraelio žeme diasporoje“ o Vilnius – „Lietuvos Jeruzalė“, tai Telšių bendruomenė vadintina „Lietuvos Javnė“.⁸

Simboliška, jog Telšiuose buvo didžiausia Lietuvoje gimusios religinio švietimo sistemos *Javnė* įstaigų koncentracija. Tarp jų – mergaičių hebrajų gimnazija *Javnė*, įsteigta 1921 m., tapusi visų šios pakraipos gimnazijų Lietuvoje prototipu. O vienintelė Lietuvoje žydų mokytojų seminarija *Javnė*, įsteigta Kaune 1923 m., po kelių gyvavimo metų buvo perkelta į Telšius. Kol sovietų valdžios buvo uždaryta, ji išleido dešimt studentų laidų. Šios ir kitos įstaigos, nuo vaikų darželių iki jaunųjų rabinų studijų namų, kurių dauguma pristatoma knygoje, sudarė didelę religinio švietimo tinklo dalį, susiformavusią aplink ješivą Telšiuose.

Šios įstaigos, kaip ir pati ješiva, ketvirtajame XX a. dešimtmetyje buvo ideologiškai ir politiškai kuriojamos religinės partijos *Agudat Israel*⁹, kurios įtaka buvo labai jaučiama mieste. Partija Telšiuose leido du savo periodinius leidinius: *Haneeman* (Ištikimasis) hebrajų kalba bei *Yidisher lebn* (Žydų gyvenimas) – jidiš.

Aktyvus buvo žydų pasaulietinis ideologinis ir kultūrinis gyvenimas mieste, pasireiškęs organizacijų gausa ir įvairove – dauguma jų taip pat aprašyti knygoje. Ultraortodoksinės ir nuosekliai religinės bei pasaulietinės gyventojų grupės dažnai konfliktavo tarpusavyje dėl pamatinių vertybių ir ideologinių nuostatų, kaip ir dėl galios pozicijų. Knygoje plačiai aprašyti šie nesutarymai, diskusijos ir

⁸ Aliuzija į Izraelio žemės miestą Javnę, kur I a. po Kr. buvo įsteigta pirma žydų istorijoje religinė akademija – red. pastaba.

⁹ *Agudat Israel* (heb. Žydų tautos sąjunga) – žydų ortodoksų partija, įkurta 1912 m.; aktyvi Lietuvoje ir Lenkijoje – red. past.

poleminiai momentai, prasidėję dar Haskalos laikais, kada aktyviu jų veikėju tapo žymus žydų poetas Judas Leibas Gordonas.

Skaitytojų patogumui ir medžiagos išdėstymo nuoseklumo dėlei, knygą sudaro penki skyriai. Didžiausias jų vadinasi „Telšių ješiva: jos rabinai ir įstaigos“. Skyriaus turinys atitinka šį pavadinimą. Tačiau nagrinėjamos temos kitais rakursais pristatytos ir kituose knygos skyriuose: „Telšių žydų bendruomenės istorija“, „Žmonės“ bei „Atsiminimai“. Šiuose skyriuose pateikiami svarbūs faktai apie Telšių žydų visuomenės gyvenimą, nuo seno čia gyvenusių šeimų istorija, pagrindiniai su ješivos steigimu ir veikla susiję veikėjai: ješivos steigėjai ir jos vadovai, rabinai Natanas Cvi Finkelis, vadintas „Seneliu“, Saliamonas Zalmanas Abelis, Simonas Škopas, ješivai vadovavę rabino Eliezerio Gordono dinastijos nariai, rabinai Juozapas Leibas Blochas bei Chaimas Rabinovičius. Šie Toros studijų galiūnai nepertraukiamai kūrė visos bendruomenės dvasinio gyvenimo pamatus.

Faktai ir liudijimai apie tragišką bendruomenės likimą yra susisteminti ir koncentruotai pristatyti antrajame pagal apimtį knygos skyriuje „Holokaustas“. Skaitydami liudytojų atpasakojamus žiaurus žydų bendruomenės kelio į žūtį faktus, vėl ir vėl grįžtame prie išvados, kad žudynėse, pažeminimuose ir kankinimuose noriai dalyvavo vietiniai lietuviai – žydų kaimynai. Faktai rodo, kad bendruomenės sunaikinimas truko sąlyginai trumpai, ir net getas, kuriame kalėjo moterys ir vaikai, buvo sunaikintas jau 1941 m. pabaigoje. Galbūt tuo galima paaiškinti tai, kodėl Telšių žydai nespėjo organizuoti jokio pasipriešinimo judėjimo. Tačiau keli žmonės pasižymėjo drąsia ir oria laikysena: organizacijos *Beitar*¹⁰ lyderis Izaokas Blochas gali būti laikomas simbolinio pasipriešinimo ant mirties slenksčio pavyzdžiu. Ir tokių buvo ne vienas. Telšių žydai taip pat kariavo fronte prieš vokiečius.

Faktų, kurių dalis skelbiami pirmą kartą, yra tiek daug, kad knyga tampa svarbiu šaltiniu naujų laikų Rytų Europos, ir ypač Lietuvos, žydų istorijos tyrėjams.

Todėl nuoširdaus pagyrimo nusipelnė knygos iniciatoriai – „Telšių žydų Izraelyje draugijos taryba“ ir jos sudarytojas Izaokas Alperovičius, kurie surinko vertingą medžiagą ir profesionaliai parengė bei gražiai išleido šią knygą.

Profesorius Dovas Levinas, Hebrajų universitetas Jeruzalėje

1984 m. birželis

¹⁰ *Beitar* (heb. sutr. *Berit Josef Trumpeldor* – Juozapo Trumpeldoro sąjunga) – sionistinė jaunimo organizacija, įkurta 1923 m. – red. past.

DRAUGIJOS TARYBOS IR REDKOLEGIJOS PRATARMĖ

Skelbdami „Telšių atminimo knygą“ uždegame atminimo žvakę savo brangiems artimiesiems, žuvusiems kartu su daugeliu žydų baisioje Holokausto audroje. Ši knyga – tai Telšių žydų istorijos pasakojimas nuo šlovingos pradžios iki skaudžios pabaigos. Mes, mažas bendruomenės likutis, prisiėmėm misiją išsaugoti savo bendruomenės atminimą, kad jis liktų amžinybėje.

Praėjus keletui dešimčių metų nuo tų dienų, kai Telšių žydų bendruomenė paskendo kraujo jūroje ir sudegė ant velniško nacių užkūrento laužo, mes, išgyvenę Holokaustą, nes dar prieš jį palikę Telšius, svajojome prikelti atmintyje mūsų brangiuosius, žvėriškai nužudytus ir palaidotus brolių kapuose be jokio ženklo, norėjome paliudyti apie juos, nes tik mes, pavieniai išlikę ir išsibarstę po pasaulį Telšių bendruomenės žmonės, galėjome tai padaryti. Tik mes galėjome įamžinti mūsų brolių atminimą ir atpasakoti kadaise klestėjusį Telšių bendruomenės gyvenimą. Likome lyg keli audros nuo medžių nuplėšti lapai. Išsigelbėjome nuo pragariškos ugnies ir iš paskutiniųjų jėgų pradėjome austi tą siūlą, kuris jungė su mūsų prarasta, išnaikinta, nebeegzistuojančia bendruomene.

Moralią ir tautišką pareigą įamžinti savo bendruomenę jautėm nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Tarp Izraelyje apsigyvenusių išeivių iš Telšių ta mintis ruseno ne vienus metus. Ši maža žmonių saujelė buvo kupina vilties ir noro veikti. Jie nesudėjo rankų, kol pagaliau svajonė išsipildė.

Tai įvyko 1971 m. lapkritį, kai mūsų maža buvusių telšiškių grupė susirinko Tel Avive įsikūrusioje mokykloje „Karalius Saliamonas“, vadovaujamoje iš Telšių kilusios dr. Malkos Israeli-Blechman. Taip buvo įsteigta „Telšių žydų Izraelyje draugija“. Nuo to laiko kasmet, liepos 5-ąją – Telšių žydų bendruomenės sunaikinimo dieną, surengdavome žuvusių atminimo ceremoniją. Pagrindinę kalbą joje sakydavo a. a. dr. Holcbergas-Ecijonas, Telšių gimnazijos *Javnė* direktorius.

Plėsdami mūsų organizacijos veiklas, jos steigėjai dr. Malka Israeli-Blechman ir Tuvija Baal-Šemas pakvietė Jeruzalėje gyvenusią Šošaną Holcberg-Jafė, Tel Avive – Samuelį Natanovičių prisijungti prie organizacijos. Pirmasis tikslas buvo atidengti atminimo ženklą mūsų šlovingai bendruomenei muziejuje **Martef ha-Shoa** Jeruzalės Siono kalne, tarp kitų ženklų, skirtų išnaikintoms Lietuvos bendruomenėms. Didelių pastangų dėka toks ženklas atsirado.

Pasirodžius eilei Antro pasaulinio karo metu išžudytoms Lietuvos bendruomenėms dedikuotų atminimo knygų, kiekvienas kilęs iš Telšių žydas pajuto gilią moralinę pareigą įamžinti beveik 3000 žuvusių brolių telšiškių panašioje knygoje. Tačiau tokių išsigelbėjusių skaičius Izraelyje buvo itin mažas, o uždavinys – perdėm sudėtingas. Todėl idėjos įgyvendinimas kelis metus buvo vis atidėdamas. Tik

aštuntame dešimtmetyje padidėjus repatriantų iš Lietuvos srautui, susidarė sąlygos sumanymui įgyvendinti.

1976 m. mūsų organizacijos konferencijoje Tel Avive nuspręsta pradėti knygos, skirtos Telšių bendruomenės žuvusiųjų atminimui, parengimo darbus pripažįstant, kad būtina išnaudoti paskutinę galimybę surinkti mirtiną pavojų patyrusių, per stebuklą išgyvenusių telšiškių liudijimus. O taip pat prakalbinti kitomis aplinkybėmis į Izraelį atvykusius telšiškius, kad būtų surinkta svarbi medžiaga atminimo knygai.

Tikslui pasiekti buvo sudaryta redkolegija, kuri rūpinosi kuo įvairesnių ir gausesnių šaltinių surinkimu. Redkolegijos nariais buvo dr. Malka Israeli-Blechman, organizacijos pirmininkas Tuvija Baal-Šemas, Samuelis Natanovičius, Cvi Brikas, Mina Girš-Bod, Jocheved Vrias-Holer bei Jeruzalėje gyvenusi Šošaną Holcberg-Jafė.

Turėjome dvi užduotis:

1. Įamžinti miesto žydus, pristatyti iškilias bendruomenės asmenybes – rabinus ir vadovus bei paprastus žmones; parodyti bendruomenės gyvenimo klestėjimą prieš Holokaustą, suteikti informacijos apie tautines, visuomenines, religines ir kitas organizacijas bei apie garsiąją Telšių ješivą; įsipareigojome pateikti trumpą Telšių istoriją nuo miesto įsikūrimo iki tragiškų Holokausto įvykių.

2. Paskelbti išgyvenusių Holokaustą žmonių liudijimus apie tą baisų laikotarpį ir tragišką mūsų brolių žūtį bei atskleisti pasauliui tiesą apie jų žiaurių žudynių vykdytojus – nacius ir savanorius kolaborantus lietuvius.

Redkolegija kruopščiai dirbo aštuoneris metus. Rengiant knygą dalyvavo dešimtys telšiškių. Stengėmės aprėpti kuo platesnį miesto žydų gyvenimo iki Antro pasaulinio karo spektrą. Mums rūpėjo kuo tiksliau atspindėti bendruomenės būtį tarpukario laikotarpiu, bei jos karčią baigtį.

Prieš atiduodant knygą spaudai, įdėjome daug pastangų, surinkdami kuo gausesnę medžiagą: rašytinę, vaizdinę, dokumentinę. O svarbiausia – užrašyti prisiminimai bei surinkti jų autorių užrašai. Knygoje taip pat rasite žemėlapius ir žymių žmonių, kurį laiką gyvenusių arbaėjusių mokslus Telšiuose, pasakojimus.

Dėkojame visiems telšiškiams, kilniai padėjusiems išleisti šią knygą. Ypač dėkojame Rivkai Neve-Kac, buvusiai *Javnė* gimnazijos auklėtinei, padėjusiai įgyvendinti šios knygos sumanymą, o taip pat knygos sudarytojui Izaokui Alperovičiui už jo profesionalų ir atsakingą darbą ruošiant šį leidinį. Esame dėkingi visiems, kas materialiai ar moraliai palaikė mūsų triūsą, ir taip įamžino Telšių žydų bendruomenę. Bukite palaiminti.

Lai būna ši knyga atminimo paminklu, jos puslapiai – visų mūsų bendruomenės išlikusių narių, išbarstytų po pasaulį, pasisakymo forumu. Tikime ir viliamės, kad nekaltas mūsų nukankintų tautiečių kraujas niekada nebus užmirštas, o jų atminimas išsaugotas ateinančioms kartoms. Tebūnie jis palaimintas!

„Telšių atminimo knygos“ redkolegija

PAMINKLAS TELŠIŲ BENDRUOMENEI

Prie visos eilės atminimo knygų, skirtų Holokausto metu sunaikintoms nacių bendruomenėms, dabar jungiasi „Telšių atminimo knyga“. Telšių bendruomenė buvo pavyzdys kitoms Rytų Europos bendruomenėms, tikras perlas tarp prieškarinio Lietuvos žydų bendruomenių. Jos nariai buvo savotiški, įvairūs, turėjo ypatingus skiriamuosius charakterio bruožus. Dauguma jų buvo amžiais susiję su Lietuvos kraštu ir suformavo neatsiejamą Lietuvos žydų tradicijos ir kultūros atšaką.

Telšiai buvo it koncentruotas Lietuvos žydų bendruomenės atspindys. Šios bendruomenės sveikas liaudiškas pradas istorijos bėgyje leido jai išgyventi visomis nelengvomis administracinėmis ir politinėmis sąlygomis ir, nepaisant kliūčių, vystyti savo ekonominį, dvasinį, religinį ir visuomeninį gyvenimą. Telšiuose buvo įsteigtos gausios visuomeninės žydų organizacijos, o Toros studijos traukė religinius mąstytojus ir studentus. Po šiurkščiu Telšių žydų paviršiumi slypėjo milžiniškos dvasinės jėgos.

Telšių žydų dvasią atsiskleidė ne tik gyventojai, bet ir bendra visos bendruomenės atmosfera. Čia sugyveno senovė ir dabartis, tradicijos ir apšvietos šalininkai, ortodoksai ir pasauliečiai, visuomenės aktyvistai ir „liaudis“. Telšių žydų tarpe buvo Toros žinovai, plačiai išsilavinę žmonės. Miestas buvo kupinas kūrybinės energijos, o dvasingumas ir materialumas jame persipynė į tobulą visumą. Siauros vingiuotos gatvelės, seni nameliai buvo stebuklingas, žavesio pilnas pasaulis, kuriame gyveno tūkstančiai žydų šeimų.

Kelis šimtmečius Telšiai garsėjo tarp pasaulio žydų, kaip rabinų ir Toros išminčių, buvusių ne tik savo bendruomenės dvasiniais vadovais, bet vykdžiusių svarbią visos Lietuvos žydams funkciją, miestą. Dar daugiau. Telšių rabinų ir ješivos vadovų mintis bei jų publikuoti darbai bei iki Holokausto gyvavusios Telšių ješivos reputacija pasiekdavo visos Europos žydų bendruomenes. Telšių ješivai

vadovavo rabinai Eliezeris Gordonas, Juozapas Leibas Blochas, Simonas Škopas, Chaimas Rabinovičius ir kiti.

Telšių žydų bendruomenės vaizdą teko kurti iš įvairių, tarpusavyje nesusijusių išorinių ir vidinių dokumentų bei liudijimų. Skirtingais laikotarpiais bendruomenėje įvyko permainos ir transformacijos, kurių dalis atitiko procesus, būdingus visai Lietuvos žydų visuomenei. Dalis buvo specifinė šios konkrečios bendruomenės ekonominiam, visuomeniniam ir kultūriniam vystymuisi.

Telšių žydų bendruomenės atminimo knyga – pasakojimas apie vienos puikiausių Lietuvos bendruomenių gyvavimo ir žūties istoriją. Knygoje bandoma atrinkti šios ilgos istorijos pagrindines tendencijas bei bruožus, pateikti juos kaip papildymą jau publikuotiems straipsniams ir istoriografinėms apžvalgoms, išbarstytoms po įvairius mokslinius žurnalus ir knygas. Telšiai sulaukė galbūt gausesnių, nei kitos Lietuvos bendruomenės, leidėjų dėmesio. Miesto gyventojai visada juo didžiavosi, ir iki šiol didžiuojasi. Daugelis pažymi miesto bendruomenės ypatumus ir aukštą visuomeninių vertybių skalę, kuri išsilaikė ir reiškėsi visame jos gyvavimo laikotarpyje. Sprendimas įtraukti į knygą kuo daugiau medžiagos padėjo itin išsamiai pristatyti šią gają bendruomenę.

Chronologinės knygoje skelbiamų atsiminimų ribos yra sąlyginai plačios: nuo XIX a. pabaigos iki pat bendruomenės sunaikinimo per Holokaustą. Leidinys nepretenduoja atskleisti visų be išimties bendruomenės gyvenimo reiškinių – jie perdėm įvairūs. Tai tik tikrovės „sumažinta nuotrauka“, kurios nepristatome kaip pilnumos. Tačiau stengiamės atspindėti visus visuomenės sluoksnius, judėjimus ir sroves, nuo bendruomenės atsiradimo iki jos sunaikinimo. Kiekvieną sąrašą ar apžvalgą stengėmės pagrįsti dokumentais. Tenka tik nuoširdžiai apgailestauti, kad nepaisant pastangų ir užklausų, nepavyko rasti medžiagos apie kelis svarbius miesto žmones ir organizacijas.

Keli straipsniai „Telšių knygoje“ skirti tam tikriems istoriniams laikotarpiams bei svarbiems bendruomenės istorijos įvykiams. Likę jos nariai knygos puslapiuose atskleidė nostalgiską prarastos gimtinės atmosferą. Ypač svarbūs knygos skyriai: miesto istorija, ješiva, miesto žmonių portretai, religinio švietimo sistema, Holokaustas. Pastarajame skyriuje yra surinkti išgyvenusiųjų užrašai, prisiminimai, liudijimai bei dienoraščių fragmentai. Knygoje publikuojama daug nuotraukų: Telšių kraštovaizdis, visuomeniniai pastatai, rabinų ir bendruomenės veikėjų portretai, švietimo institucijos bei jaunimo sambūriai.

Svarbus knygos papildymas yra įamžinimo lapai ir žuvusiųjų sąrašas. Žinoma, jis nėra išsamus, kadangi po visų pastangų ir kreipimų į artimuosius, redkolegija vis dėl to nesugebėjo surinkti visų vardų.

Įdėjome į leidinį ir telšiškių, žuvusių Izraelio karuose ginant savo naują tėvinę, vardus, kaip ir tų, kurie kariavo ir žuvo Antrojo pasaulinio karo fronte.

Man liko tik maloni pareiga padėkoti redkolegijos nariams už jų svarų indėlį į leidinį: organizacijos vadovui ir jos tikrai dvasiai **Tuvijai Baal-Šemui**, visą savo gyvenimą paskyrusiam Telšių bendruomenei. Kilnus, energingas ir aktyvus, jis nenuilstamai triūsė pats ir į knygos rengimą įjungė nemažai žmonių. Tuvijai Baal-Šemui atiteko didžiausia darbo našta, kurį vykdė su atsidavimu ir atkaklumu, atkakliai lydėjo šios knygos parengimo ir spausdinimo procesą nuo pat pradžios iki pabaigos. Rinko medžiagą, užrašinėjo telšiškių pasakojimus ir prisiminimus, juos redagavo ir rengė spaudai, pats parašė ne vieną šio leidinio puslapį. Rūpinosi reikiamų knygai išleisti lėšų surinkimu, ir jei ne jis, knyga nebūtų neišvydusi šviesos. Pagyrimo verta ir jo žmona Tova, padėjusi knygai išvysti dienos šviesą.

Dėkoju redkolegijos narei ir knygos sumanytojai dr. **Malkai Israeli-Blechman**, kuri prisidėjo prie jos rašymo, struktūros sudarymo ir išleidimo darbų. Šilta padėka – redkolegijos nariui **Cvi Brikui**, didžiai prisidėjusiam prie visų knygos kūrimo ir išleidimo procesų. Jis taip pat veikė kaip nuolatinis Tuvijos Baal-Šemo pagalbininkas ieškant finansavimo šiam leidiniui. Lydėjo knygą nuo jos pirminės vizijos iki pat spaustuvės. Didelis yra redkolegijos nario ir šio leidinio entuziasto **Samuelio Natanovičiaus** nuopelnas. Kaip vienas knygos autorių jis parašė ypač svarbias miesto ir ješivos istorijos apybraižas. Dėkoju redkolegijos narei **Minai Girš-Bod**, ne tik įdėjusiai daug pastangų į knygos leidybą bei dalyvavusiai parengiant žuvusiųjų sąrašą. Taip pat dėkoju redkolegijos narei **Jocheved Vrias-Holer**, daug padėjusiai spausdinant knygą. Ji buvo ir viena knygos autorių bei aktyviai dalyvavo redkolegijos posėdžiuose. Įdomia ir gausia medžiaga knygą praturtino redkolegijos narė **Šošana Holcman-Jafė**, kuriai taipogi esu dėkingas. Sudaryti ir apipavidalinti knygą profesionaliai padėjo leidėjas Mozė Chamielis.

Ypatingos padėkos nusipelnė iš Telšių kilęs **Berlas Kahanas** (Niujorkas), parašęs kelis knygos straipsnius jidiš kalba ir parengęs pamatinę studiją apie miesto ir ješivos istoriją, Telšių kasdienybę ir bendruomenei per visą jos istoriją vadovavusius rabinus. Šis didelis plačia bibliografija pagrįstas tyrimas tapo neįkainojamu indėliu į knygą.

Nuoširdi padėka visiems Izraelio ir kitų šalių draugams, vienaip ar kitaip palaikiusiems šios knygos parengimą ir išleidimą.

Izaokas Alperovičius

PIRMAS SKYRIUS

ŽYDIŠKŲJŲ TELŠIŲ ISTORIJA¹¹

TELŠIAI¹²

Telšiai išsdėstę kalvų apsupto Masčio ežero pakrantėje, toki nuo geležinkelio. Tik trečiame XX a. dešimtmetyje tarp Telšių ir Šiaulių pratęstas geležinkelio ruožas.

Tai vienas seniausių Lietuvos miestų, istoriniuose šaltiniuose minimas nuo pat XIV a. Pavadintas pagal miesto įsteigėją Džiugą Telšį¹³. Vokiškuose šaltiniuose, aprašančiuose kryžiuočių puolimus Žemaitijoje 1317 m., miestas vadinamas „Telšan“.

XVI a. Telšiai buvo įtraukti į Abejų Tautų Respublikos karališkų miestų sąrašą. XVII a. pradžioje miestelį valdė dvariškis Povilas Sapiega. 1710 m. Telšius užpuolė ir nuniokojo švedai. Gyventojai taip pat smarkiai nukentėjo nuo epidemijų.

1795 m. Telšiai tapo apskrities centru Vilniaus gubernijos sudėtyje. Šis statusas patvirtintas 1801 m. O 1843 m. miestas perėjo Kauno gubernijos jurisdikcijon.

Dviejų Lenkijos sukilimų metu – 1831 ir 1863 m., bei per du didelius gaisrus – 1905 m. ir 1909 m. Telšiai labai nukentėjo. Pirmojo pasaulinio karo eigoje miestą okupavo vokiečiai. Okupacinė valdžia išliko iki 1918 m. Po vokiečių miestą kelioms savaitėms užėmė Raudonoji Armija.

Nepriklausomoje Lietuvoje Telšiai turėjo administracinio miesto, nuo 1931 m. – apskrities miesto statusą.

Telšių žydų bendruomenę 1847 m. sudarė 2248, 1897 m. – 3088 žmonės. Per pirmą pasaulinį karą žydai buvo iškelti į Rusijos gilumą, ir jų skaičius labai sumažėjo. 1923 m. vietinė bendruomenė skaičiavo tik 1545 narių. Tai sudarė 33% visų gyventojų (bendras skaičius 4691); 1939 m. – 2800 (35% visų gyventojų, bendras skaičius 8000).

Miesto žydai vertėsi prekyba javais ir mediena, amatais. Daugeliui pragyvenimo šaltiniu buvo Didžioji ješiva ir jos įstaigos, kuriuose mokėsi studentai iš viso pasaulio.

¹¹ Šio ir tolesnių skyrių tekstų informacija iš dalies kartojasi, o tų pačių įvykių datos varijuoja. Vertime atliktos tik neįdomios būtinų korekcijų ir papildymų, liečiantys po knygos išleidimo pasikeitusius duomenis ir istorinius netikslumus, bei pridėti kai kurių neatitiktumų paaiškinimai (išnašose) – vert. ir red. past.

¹² Iš knygos Lietuvos žydai [heb.], red. Lipiecas D. ir kt., t. 3. Tel Avivas, 1960, p. 315-316

¹³ Pagal pavardimą – red. past.

Telšiuose buvo keturios stambios sinagogos: Didžioji sinagoga (valdybos vadovai – rabinai Hiršas Broida ir Mordechajus Levinas), Siuvėjų sinagoga (valdybos vadovas – rabinas Mordechajus Kopelis), Kareivių sinagoga, arba, kaip ją vadino jidiš kalba, *Yavoynishe kloyz* (valdybos vadovas – rabinas Abraomas Kopelis) ir Mėsininkų sinagoga.

Bendruomenės gyvenimas buvo organizuotas aplink ješivą, vieną didžiausių ir žymiausių paskutiniu prieškario laikotarpiu. Jos dėka Telšiai pavirto visos diasporos Toros studijų metropolija. Iš ješivos sienų išėjo garsieji rabinai ir diasporos bei Izraelio žemės bendruomenių dvasiniai vadovai. Prie ješivos veikė jos parengiamasis skyrius – *mechina*, arba „mažoji“ ješiva, ir vaikų mokykla. Telšiuose buvo ir rabinų *kolelis*¹⁴, kur vedę rabinų sertifikatus turintys jauni vyrai galėjo savarankiškai tęsti religinių tekstų studijas. Nepriklausomybės laikotarpiu mieste atsirado dvi švietimo tinklo *Javnė* mokytojų seminarijos (atskirai mokytojams ir mokytojoms) ir šio tinklo mergaičių seminarija. Religinis jaunimas turėjo sambūrį *Tiferet bachurim* (heb. Jaunuolių šlovė), kuriam vadovavo rabinas Abraomas Izaokas Blochas.

Dar XIX a. ši bendruomenė pasižymėjo Toros studijų gelme, tapo vienu iš ortodoksinio judaizmo tvirtovių. Karą bendruomenės nariai suvokė kaip nubaudimą už supasaulėjimą ir tradicijos apleidimą.

XIX a. devintajame dešimtmetyje Telšiuose buvo įsteigta žydų mokykla rusų dėstoma kalba, kuriai vadovavo poetas Judas Leibas Gordonas. Visus šešeris metus, kuriuos Gordonas praleido mieste, ortodoksai beatodairiškai su juo kovojo ir visaip kenkė. Į šiuos puolimus poetas atsakė savo aštria plunksna, kuria sukūrė ne vieną ortodoksus pašiepiančią satyrą.

Pirmas pasaulinis karas ir žydų iškeldinimas iš Lietuvos miestų paveikė ir Telšių bendruomenės statusą. Tačiau karui pasitraukus jos, kaip tradicinio judaizmo tvirtovės, prestižas buvo atstatytas ypač aktyviai veikiant religinei politinei partijai *Agudat Israel*, mieste turėjusios savo padalinius ir kuruojamas institucijas, tokias kaip *Javnė* ir *Tseire Agudat Israel*¹⁵.

Tarpukariu mieste padvelkė naujovėmis. Sustiprėjo sionistų partijų ir organizacijų bei partijos *Bundas*¹⁶ įtaką, silpninanti ortodoksų pozicijas. Atsirado ir naujų partijų bei sąjūdžių: *Hamizrachi*¹⁷ (vadovas rabinas Izraelis Chicas), sionistų centristų (atstovai – Grinkeris, Baal-Šemas ir Abramovičius),

¹⁴ *kolelis* – tradicinio žydų mokymo institucija, skirta savarankiškiems vedusių vyrų studijoms

¹⁵ *Tseire Agudat Israel* (heb. Žydų tautos sąjungos jaunuomenė) - partijos *Agudat Israel* jaunimo organizacija

¹⁶ *Bundas* (jid. *bund* – sąjunga) – žydų darbininkų partija, įkurta Vilniuje 1897 m. – red. past.

¹⁷ *Hamizrachi*, arba *Mizrachi* (heb. Rytietis; taip pat ir heb. sutr. *merkaz ruchani* – dvasinis centras) – politinis religinio sionizmo sąjūdis, įsteigtas Vilniuje 1908 m., ir jo partija - red. past.

*Makabi*¹⁸ ir *Tseire Tsion*¹⁹ (Meiras Laichas, Izraelis Talpijotas, Izaokas Zaksas). *Bundo* filialas (vadovai – Rivka Jafė ir Motelis Maleris) gyvavo Telšiuose tik iki 1920 m. rugsėjo. Jo nariai vėliau prisijungė prie komunistų ir veikė pavadinimu *Kultur lige*²⁰, taip pat įsteigė „Dramos būrelį“, kuriam vadovavo broliai Cheitinai. 1926 m., po tautininkų perversmo, kairiosios organizacijos buvo uždarytos. Nepavyko ir bandymas atidaryti *Tarbut* (heb. Kultūra)²¹ tinklo pradinę mokyklą.

Miestas garsėjo žydų labdaros organizacijomis: *Chevra kadisha*²², *Bikur cholim*²³ (vadovas – daktaras Menuchinas), *Linat tsedek*²⁴, *Gmilut chesed*²⁵, labdaros valgykla, draugijos OZE²⁶ įsteigta klinika ir vaikų sveikatingumo stovyklos (joms vadovavo rabino Blocho žmona Rachelė ir Sonia Rostovski) bei kelios moterų organizacijos, gelbstinčios varginguosius ir ligonius. Buvo leidžiami du žydų periodiniai leidiniai: *Haneeman* ir *Yidisher lebn*, kuriuos abu prižiūrėjo organizacija *Agudat Israel*.

1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, ješiva ir visos religinės mokyklos buvo uždarytos. Tačiau ješivos vadovai nenutraukė jos veiklos. Pirmiausia pervežė studentus į kaimyninius miestelius, o ne už ilgo nusprendė perkelti ješivą į užsienį. Du ješivos vadovybės atstovai išvyko į Klivlendą, JAV, ir ten iš naujo įsteigė ješivą, taip tęsdami Telšių ješivos tradiciją.

Iš Telšių rabinų minėtini: rabis Ezekielis, šias pareigas vykdęs Telšiuose ir kituose Žemaitijos miesteliuose; rabis²⁷ Judas Leibas ben Azrielis Zivas, pirmojo Kauno rabino sūnus, kuris taip pat buvo Palangos rabinu; rabis Mozė; rabis Abraomas Šapiro, kurio sūnus, rabis Leibas, buvo bendruomenės pamokslininku; rabis Samuelis Šapiro, knygos „Samuelio apsiaustas“ autorius; rabis Šaulis Tuvija ben Mordechajus, Zeevo Volfo Lipkino mokinys (Telšių rabinas nuo 1837 m., po to – Panevėžyje), rabis Zeevas Volfas Lipkinas, Telšių rabinų teismo pirmininkas; rabis Juozapas Reizinas (iki 1874, po to –

¹⁸ *Makabi* (heb. kūjis; Makabi (Makabiejus) – senovės žydų didvyrio Judo Hašmonėjaus pravardė) – žydų sporto komandos ir organizacijos, pradėtos kurti tarpukario Europoje – red. past.

¹⁹ *Tseirei Tsion* (heb. Siono jaunimas) – sionistinė socialistų partija, įkurta 1904 m. – red. past.

²⁰ *Kultur lige* (jid. Kultūros lyga) – menininkų ir švietėjų organizacija, įkurta 1918 m. Kijeve ir turėjusi skyrių keliose Ukrainos, Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos miestuose – red. past.

²¹ *Tarbut* (heb. kultūra) – į hebrajų kultūrą bei pasaulietinį švietimą orientuota edukacinė draugija, veikusi Rytų Europoje tarpukariu, aktyvi Lietuvoje; jos mokyklų ir gimnazijų tinklas dėstomąja hebrajų kalba – red. past.

²² *Chevra kadisha* (heb. šventoji brolija) – labdaringa žydų bendruomenės institucija, atsakinga už laidojimą ir laidotuves, kapinių įrengimą bei priežiūrą – red. past.

²³ *Bikur cholim* (heb. rūpinimasis ligoniais) – labdaringą ligoninę išlaikanti ir neturtingų ligonių gydymą šelpianti brolija – red. past.

²⁴ *Linat tsedek* (heb. labdaringa nakvinė) – labdaringą viešbutį išlaikanti ir žydų keliautojų apgyvendinimu besirūpinanti brolija – red. past.

²⁵ *Gmilut chesed* (heb. malonės teikimas) – žydų bendruomenės labdaros brolija

²⁶ OZE (rus. sutr. Общество здравоохранения евреев) – žydų sveikatingumo draugija, įsteigta Sankt Peterburge 1912 m.; turėjo skyrius Ukrainoje, Lietuvoje, Lenkijoje – red. past.

²⁷ *rabis* (nuo heb. *rabi* – mano mokytojas) – 1) pagarbus mokyto religingo žmogaus, knygos autoriaus ar bendruomenės lyderio, nors nebūtinai rabino, apibūdinimas 2) pagarbus kreipimasis į žydą; dažniausiai vartojamas prieš vardą ar vardą ir pavardę – red. past.

Slanime); rabis Jošua Heleris (1876–1880), po to pirmas Londono bendruomenės prie sinagogos *Machzike hadat* (heb. Tikėjimo sergėtojai) rabinas (m. 1912 m.); rabis Eliezeris Gordonas (1883–1910); rabis Juozapas Leibas Blochas (1910–1930); ir paskutinis Telšių rabinas, nacių nužudytas rabis Abraomas Izaokas Blochas (1930–1941). XX a. pradžioje valdžios oficialiai paskirtas Telšių rabinas buvo žymus klasikinių tekstų žinovas Simonas Bermanas, parašęs komentarą Izajo pranašystei.

Kiti iš Telšių kilę rabinai – rabis Hešelis Margaliotas, vėliau Višnevojo (Ukraina) rabinas; rabis Izaokas Aizikas Kantoras, vėliau rabinavęs Rygoje; rabis Geršonas Zeevas ben Aronas Izaokas Broida, vėliau Brekfordo (JAV) rabinas; rabis Aronas Izaokas Bliumas; rabis Mozė Helfanas; rabis Eliezeris ben Chaimas Rabinovičius; rabiai Zalmanas ir Elijas Meiras Blochai; rabis Abraomas Izaokas Perelmanas.

TELŠIAI²⁸

Miestas Lietuvos Respublikos šiaurės vakaruose. Žydai apsigyveno mieste XVI a., tuo metu vietinė bendruomenė buvo pavaldi Kėdainių bendruomenei. 1847 m. čia gyveno 2,248 žydai, 1864 m. – 4,204. Bado laikotarpiai sumažino žydų skaičių. Tam įtakos turėjo ir ilgas geležinkelio linijos nebuvimas. 1897 m. Telšiuose gyveno 3,088 žydų (51% visų gyventojų), 1936 – 2,500 (33%). Judas Leibas Gordonas, čia mokytojavęs 1866–1872 m., aprašė Telšių bendruomenę kaip išskirtinai ortodoksišką. 1941 m. Telšių žydų vyrai buvo nužudyti lietuvių, po pusmečio nužudytos ir moterys.

Telšių bendruomenė išgarsėjo dėka ješivos, kuri čia veikė 1880²⁹–1940 m. Jai vadovavo rabinai Eliezeris Gordonas, Juozapas Leibas Blochas, iki savo mirties – 1930 m. – buvęs ir miesto rabinu, Simonas Škopas bei Chaimas Rabinovičius – vienas iškiliausių savo laiko rabinistinių mokslų autoritetų. Kai 1892 m. buvo uždaryta garsioji ješiva Valažine, Telšių ješiva tapo viena reikšmingiausių visoje Rusijos imperijoje. Joje vienu metu mokėsi 300–350 studentų. 1897 m. baigtas statyti ješivos pastatas. Ješiva nenutraukė veiklos net ir Pirmojo pasaulinio karo metais – 1915 m., kai dalis telšiškių kartu su kitais Lietuvos žydais buvo priversta išvažiuoti į Rusijos gilumą. Telšių ješivoje studijos buvo organizuotos pagal naują modelį³⁰: studentai, padalinti į penkias grupes pagal savo lygį, privalėjo lankyti pamokas, jų žinios buvo periodiškai tikrinamos. Be to, ješivoje buvo dėstomas musaras, ypač kai jai

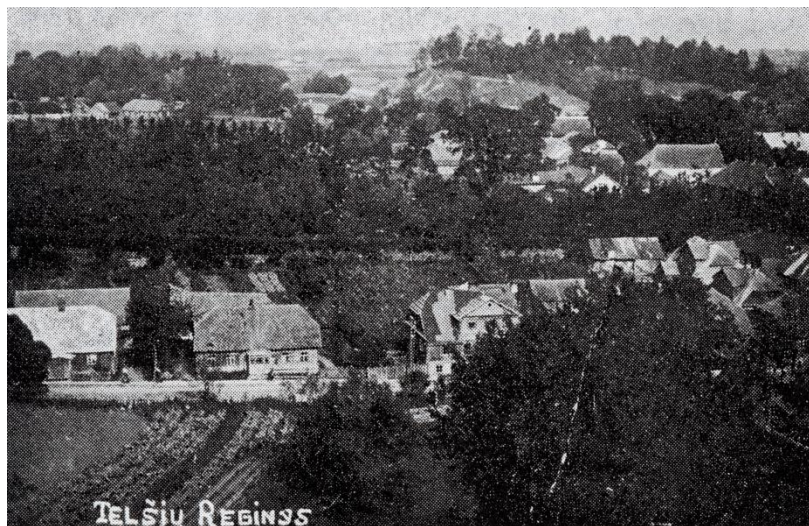
²⁸ Pagal *Encyclopaedia Judaica*, t. 15. Jeruzalė, 1971p. 938-939

²⁹ Skirtingi šaltiniai įvairiai nurodo ješivos įsteigimo metus: nuo 1880 iki 1885, šios knygos straipsnių autoriai taip pat pateikia skirtingas datas – red. past.

³⁰ Palyginus su kitomis ješivomis – red. pastaba

vadovavo rabis J. L. Blochas. Visa studijų sistema buvo koncentruota į teksto analizės įgūdžių vystymą ir racionalaus mąstymo skatinimą. Tačiau kartu tai buvo esminis skirtumas, lyginant su kitomis lietuviškomis ješivomis. Studentai buvo raginami daugiau gilintis į Talmudą kaip į pirminį šaltinį nei į jo vėlesnius komentarus. Tokią nuostatą ypač diegė rabis Simonas Škopas. Iš Telšių ješivos auklėtinių pažymėtini rabinai Simcha Asafas, Ezekeelis Abramskis ir Meiras Bar-Ilanas, Bencijonas Dinuras, Abraomas Hercfeldas ir daug kitų.

1918–1940 m. Telšių ješiva buvo viena iš trijų svarbiausių nepriklausomos Lietuvos ješivų, kurios tapo Toros studijų traukos centrais visai žydų diasporai. Ješivos iniciatyva ir jai kuruojant, Telšiuose atsirado ištisa švietimo sistema: vaikų darželis, berniukų ir mergaičių mokyklos ir mergaičių gimnazija. Jauni ješivos absolventai buvo siunčiami į mažesnius miestelius, kad įkurtų juose paauglių ješivas – vadinamąsias „mažas“ ješivas. 1924 m. į Telšius Kauną persikėlė religinė vyrų mokytojų seminarija *Javnė*, ir šalia jos įsisteigė analogiška seminarija mokytojoms. Prie ješivos buvo įsteigta rabinų mokykla ješivos absolventams. 1928–1931 m. Telšiuose buvo leidžiamas ortodoksinis mėnraštis hebrajų kalba *Haneeman*. Ketvirtame dešimtmetyje ješivai vadovavo rabinai Abraomas Izaokas Blochas ir Azrielis Rabinovičius. Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą ješivos pastatas buvo nacionalizuotas, o studentai tęsė savo studijas aplinkiniuose miesteliuose. Maža dėstytojų ir studentų grupė atvyko į Jungtines Valstijas ir 1941 m. įkūrė Klivlende ješiva, pavadinta Telšių ješivos vardu.

Telšiai 1910 m.

Turgus Telšiuose

TELŠIAI³¹

Apskrities miestas, vienas seniausių Lietuvoje. Istorijos šaltiniuose minimas nuo 1320 m. Telšiai garsėjo kaip Toros studijų tvirtovė Lietuvoje, jų švyturys ir pavyzdys; miestas, kur Torą studijuojančiųjų balsai nenutildavo nei dieną nei naktį, ir aidėjo per visus žydų apgyventus kraštus. Miesto švietimo sistemą, nuo vaikų darželio iki mokyklų, gimnazijų ir seminarijų *Javnė* mokytojams ir mokytojoms, valdė ortodoksai. Ši didelė ir puiki ješiva traukė besimokančius iš viso pasaulio.

Telšių ješivą įsteigė Toros studijų autoritetas, rabinas Eliezeris Gordonas 1883 m. Jo veiklą tęsė kiti išminčiai: jo žentas rabis Juozapas Leibas Blochas (taip pat ėjęs ir miesto rabino pareigas), rabis Simonas Škopas, rabis Chaimas Rabinovičius, ir ješivos vadovai, nužudyti Holokausto metu: rabiai Abraomas Izaokas Blochas, Azrielis Rabinovičius, Zalmanas Blochas ir Mozė Olšvangeris. Rabinai Elijas Meiras Blochas ir Chaimas Mordechajus Kacas sugebėjo išvykti į JAV ir įsteigė „Telšių ješivą“ Klivlende, tapusią savotišku paminklu šlovingai prarastai ješivai.

Telšiuose taip pat veikė paauglių ješiva, turėjusi 150 auklėtinių, jai vadovavo rabiai Avneris Oklianskis ir Efraimas Pinchasas Chalfanas.

Telšių ortodoksai ir ješivos aplinka leido žurnalą *Haneeman*.

³¹ Iš knygos „Lietuvos žydai“ [heb.], red. J.D. Kamzonas. Tel Avivas, 1959

Žydiškieji Telšiai buvo žinomi ir dėl savo plataus visuomeninio gyvenimo: įvairių pakraipų sionistinės ir religinės organizacijos, liaudies bankas, žydų ligoninė, draugijos „OZE“ filialas ir kt.

Tarp miesto rabinų minėtini rabis Zeevas Volfas Lipkinas, Izraelio Salanterio tėvas, Talmudo komentarų *Ben Arye* (heb. Liūto sūnus) autorius; rabis Juozapas Reizinas, knygų *Porat Yosef* (heb. Juozapo vaisingumas) ir *Edut Bihosef* (heb. Juozapo liudijimas) autorius, vėliau ėjęs Slanimo rabino pareigas; rabis Eliezeris Gordonas, jo žentas rabis Juozapas Leibas Blochas ir pastarojo sūnus, paskutinis Telšių rabinas Abraomas Izaokas Blochas.

Holokausto išvakarėse Telšiuose gyveno apie 4000 žydų, kurie buvo nužudyti kartu su apylinkių žydais 1941 m. liepos 15 d.

Samuelis Natanovičius

TELŠIŲ ŽYDŲ BENDRUOMENĖS ISTORIJA

Holokausto išvakarėse, 1941 m., Telšių miestas buvo vienas geriausių viso pasaulio žydams žinomų Lietuvos miestų, turėjęs judaizmo tradicijų ir rabiniškojo mokytojų citadelės reputaciją. Toks pasaulio žydams buvo miesto įvaizdis nuo XIX a. pabaigos.

Telšiai – apskrities miestas šiaurės vakarų Lietuvoje, laikomas Žemaitijos sostine. Anot legendos, jį įkūrė Džiugas, kurio vardu pavadintas kalnas šalia Telšių. Per Telšius eina geležinkelis Šiauliai–Klaipėda.

Telšiai išsidėstę ant Masčio ežero krantų. Nuo miesto centre esančios kalvos, ant kurios įsikūrė katalikų vienuolynas, žemyn nusileidžia pagrindinės gatvės. Paraleliniai siauresni takeliai terasomis veda prie ežero, kurio viduryje yra maža žalia sala. Pietinėje ežero pusėje žaliuoja laukų bei ganyklų apsuptas pušynas. Vasarą Telšių priemiesčiai skendi sodų žalumose. Pro vaismedžių tankumą vos matosi nama. Čia pilna parkų ir medžių alėjų – tikras miestas-sodas.

Telšiai yra senovinis miestas, kuris istorijos šaltiniuose minimas jau XIII a.

Žydai atvyko į Lietuvą vėlyvaisiais viduramžiais. Jau valdant kunigaikščiui Gediminui (1316–1341) kai kurie žydai apsigyveno Brastoje, Gardine ir Trakuose. Žydų persekiojimai ir išvarymai iš Ispanijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Anglijos privertė šių šalių žydus bėgti į Lenkiją ir Lietuvą.

Lietuvos valstybingumas susiformavo sąlyginai vėlai, viduramžių pabaigoje. Lietuvos gyventojai tuomet dar buvo pagonys, prisilaikę archajiško gyvenimo būdo. Viduramžių kultūra su jos

religiniu fanatizmu bei nepakanta žydams Lietuvoje dar nebuvo įsigalėjusi. Lietuvos valdovai – kunigaikštis Gediminas ir Didysis Kunigaikštis Vytautas (1392–1430) pakvietė žydus atvykti į miestus ir išvystyti prekybą ir amatus, bei pasinaudojo žydų turimais komerciniais ryšiais su Europos šalimis Lietuvos valstybės naudai. Žydams buvo suteiktos gyvenimo būdą ir verslus apsaugančios privilegijos. Miestuose žydai telkėsi savo ypatinguose kvartaluose, atskirai nuo kitų miestelėnų.

1435 m. valdovo Aleksandro Jogailaičio (1492–1506) įsakymu visi Lietuvos žydai buvo išvaryti iš šalies, o jų turtas nusavintas. Toks staigus politikos žydų atžvilgiu pakeitimas buvo, ko gero, įtakotas aristokratijos ir klero noro atsikratyti savo įsiskolinimų žydams.

Ir vėl prasidėjo žydų klajonės. Kai kurie nukeliavo Juodosios jūros kryptimi, tačiau dauguma – į vakarus, į Baltijos jūros pakrantės miestus, į Žemaitiją, o per ją – į Prūsiją. Tuo metu žydai atvyko ir į Telšius. 1503 m. Aleksandro įsakymas buvo atšauktas, visi pabėgėliai į vakarus galėjo grįžti, jiems taip pat buvo grąžintas turtas.

1569 m., po Liublino Unijos, Telšiai buvo įtraukti į Abejų Tautų Respublikos karališkų miestų sąrašą. XVII a. Telšius valdė dvariškis Sapiega. Telšių žydų bendruomenė buvo pavaldi Kėdainių bendruomenei, kurios vadovybė iš visų pavaldžių bendruomenių, taip pat ir Telšių, rinko mokesčius.

XVII a. Lietuvos miestų žydų bendruomenės turėjo autonomiją. Kahalas (bendruomenės vadovybė)³² buvo renkamas iš pačių garbingiausių jos narių – Toros studijų šviesulių ir įtakingų verslininkų. Kahalas atstovavo bendruomenei prieš valdančiuosius, teikė jiems surinktus mokesčius, rūpinosi bendruomenės narių religiniais ir socialiniais poreikiais.

1648 Lenkijos-Lietuvos valstybėje išsiplieskė kazokų sukilimas, kuris prasidėjo Ukrainoje ir per Podoliją pasiekė Lietuvą. Kazokai, kuriems vadovavo Bohdanas Chmelnickis, skelbė savo tikslu Ukrainos išvadavimą nuo Lenkijos valdymo, su net viduramžiais negirdėtu žiaurumu nužudė šimtus tūkstančių žydų. Ši nelaimė liko žydų istorijoje kaip „1648–1649 m. tragedija“. Tai buvo tikra Lenkijos ir Lietuvos žydų katastrofa. Tikriausiai dėl miesto geografinės padėties Telšių šios bėdos nepalietė. Tačiau daugelis kitų miestų šių įvykių pasekoje liko be gyventojų žydų. Išgyvenusieji atvyko į Telšius ir kitus Pabaltijo miestus.

Žydai nukentėjo ne tik nuo Chmelnickio gaujų, bet ir nuo Švedijos karo su Lenkija.

³² *kahal*as (heb. *kahal* – visuomenė) – žydų bendruomenių valdyba Lenkijos ir Lietuvos valstybėje bei Rusijos imperijoje

Po trečio Lenkijos padalijimo 1795 m. Lietuva (Vilniaus, Gardino ir Slanimo apylinkės) atiteko Rusijos imperijai. Telšiai tapo apskrities centru Vilniaus gubernijos sudėtyje. Šis statusas patvirtintas po naujo administracinio suskirstymo 1801 m., o 1843 m. miestas perėjo į Kauno guberniją.

Antras ir trečias Lenkijos padalijimai carinei Rusijai priskyrė Ukrainos ir Lietuvos teritorijas, gausiai apgyventas žydų. „Žydų klausimas“ tapo aktualus Rusijos imperijos vidinėje politikoje. Dar prieš paskutinį padalijimą, imperatorienės Ekaterinos II valdymo metais (1789–1796), buvo išleistas „sėslumo zonos“ įstatymas (1794), privertęs žydus gyventi tik jų miesteliuose ir draudęs atvykti į didžiuosius imperijos miestus. Tuo pačiu įsakymu žydai buvo išvaryti iš kaimų.

1804 „Žydų įstatymai“ patvirtino „sėslumo zonos“ įvedimą ir draudimą žydams gyventi kaimuose; jiems buvo leista apsigyventi miesteliuose ir verstis amatais ir prekyba, ir net žemdirbyste (bet ne karčiamų laikymu).

Žydai gavo teisę rinkti magistratų narius ir būti išrinktiems, o taip pat įrengti mokyklas, tačiau su sąlyga, kad jose bus dėstoma rusų arba lenkų kalba. Žydams net buvo leidžiama stoti į universitetus. Tačiau tuo pačiu įsakymas apribojo kahalų įgaliojimus: žydų reikalus turėjo spręsti policija ir magistratai. Pastarieji perėmė ir mokesčių rinkimą.

1800 m. sausio 1 d. Rusijos Senato įsakymu Telšiuose suformuotas magistratas. Žydai jame turėjo tris atstovus. 1804 m. žydų delegatai, kitų magistrato narių reikalavimu, buvo išstumti.

1809 panaikintas draudimas žydams gyventi kaimuose. Tiesa, Lietuvos ir ypač Žemaitijos žydams šis įstatymas beveik nebuvo pakenkęs, nes Lietuvos kaimuose, skirtingai nuo Lenkijos, žydai praktiškai nelaikė karčiamų ir negamino degtinės. Šiaip ar taip žydų kaimuose gyveno nedaug, o ir tie patys vertėsi pienininkyste arba žemdirbyste.

Žydų enciklopedijos rusų kalba³³ duomenimis, 1847 m. Telšiuose buvo 6,000 gyventojų, iš jų 2,248 žydai. 1802 m. Telšiai tapo Vilniaus apskrities miestu. Kiti apskrities miesteliai – Seda, Židikai, Skaudvilė, Salantai, Kretinga, Palanga, Varniai ir Gargždai. Visoje apskrityje gyveno 183,000 žmonių, iš jų – 22,695 žydai.

Štai taip keitėsi žydų skaičius Telšiuose:

1847 - 2,248

1864 - 4,204

1897 - 3,088

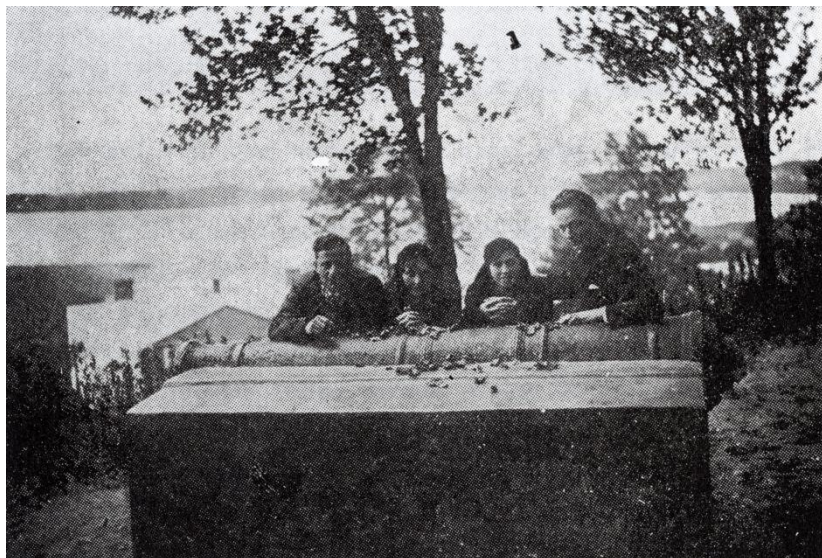
1923 - 1,545

³³ Еврейская энциклопедия, т. 14. S.-Peterburgas, 1913, kol. 725

1936 - 2,500

1939 - 2,800 (27% gyventojų).

1812 m. į Telšius įsiveržusi Prancūzijos kariomenė padarė nemažai žalos miesto gyventojams, ypač kai pasitraukdami kariškiai plėšė ir degino namus. Dar ir šiandien miesto parke yra atminimui palikta prancūzų patranka³⁴. Liaudies padavimuose prancūzai liko kaip žiaurūs plėšikai.

Istorinė patranka Telšiuose

1830 m. Lenkijos sukilime prieš carinę Rusiją Lietuvos žydai nedalyvavo. Bendrai, jų požiūris į Lenkijos aristokratiją nebuvo teigiamas. Sukilėliai įtarinėjo žydus Rusijos palaikymu ir buvo nusiteikę priešiški. Telšiuose jie apkaltino Manesą Luknikerį šnipinėjimu ir jį pakorė.

Žydai nedalyvavo ir 1863 m. sukilime. Ypač nepalankūs jam buvo maskiliai, todėl kad žydų inteligentija tikėjo Rusijos valdžios pažadais apie laisvės ir lygių teisių suteikimą žydams. O taip pat, dėl Lenkijoje paplitusio antisemitizmo.

Kaip apskrities centras, Telšiai palaikė prekybinius ryšius su kitais apskrities miesteliais. Mieste klestėjo prekyba audiniais. Tarp sėkmingų pirklių, kurie importavo tekstilę iš Vokietijos, buvo parduotuvės savininkas Jokūbas Rabinovičius. Tačiau bendra Telšių žydų ekonominė situacija buvo nepavydėtina. Tik maža jų dalis gaudavo geras pajams iš prekybos javais ir linu, bei iš tarpininkavimo

³⁴ Šiuo metu patranka stovi prie Žemaičių muziejaus „Alka“.

paslaugų, suteikimų stambiais bajorams. Visi kiti vos sudurdavo galą su galu. Sunki buvo mažų krautuvėlių savininkų ir išnešamųjų prekių pardavėjų situacija. Amatininkai, vežikai ir nešikai paprasčiausiai vargo. Košeriniai mėsaininkai pragyveno iš bendruomenės labdaros ar mėsos išnešiojimo po namus. „Korobkos“ mokestis nuo košerinio skerdimo didžiąja dalimi buvo išmokomas valstybei (tris kartus metuose), bet dalis liko bendruomenės reikmėms ir buvo labdaros šaltiniu.

Poetas J. L. Gordonas, kuris 1866–1872 dirbo Telšiuose 1866 m. įsteigtos žydų mokyklos rusų dėstoma kalba mokytoju, įamžino baisųjį vargingų ir ligotų žydų mokinių paveikslą savo 1872 m. eilėraštyje „Atsisveikinant su Telšiais“. Vaizduodamas ortodoksinę labdaringą mokyklą – talmud-torą, jis aprašė jos apgailėtiną būklę ir paliegiusius, alkanus mokinius.

Regiono ekonominę situaciją įtakojo Žemaitijos valstiečių vargas. Žemaitija buvo laikoma nedėkingiausiu Lietuvos regionu. Valstiečiai buvo konservatyvūs ir atsilikę, o žemdirbystė vykdoma primityviais metodais. Iki pat 1862 m. Lietuvos valstiečiai buvo baudžiauninkai. Rašytoja Žemaitė (1845–1921) savo kūryboje aprašė likimo nuskriaustus baudžiauninkus, išnaudojamus, parduodamus ir daiktai, gyvenančius vargingose bakūžėse šiaudinėmis pastogėmis. Po 1862 m., panaikinus baudžiavą, pasikeitė asmeninė ir juridinė valstiečių padėtis, bet ekonominė situacija beveik nepagerėjo.

XIX a. lietuvių ir žydų santykiai buvo geri. Lietuviai, ypač valstiečiai, suvokė Rusijos valdžią kaip okupacinę. Carinis režimas slėgė juos, kaip ir žydus, kuriuose jie įžvelgė kančios brolius ir jautė jiems artumą.

Caro Aleksandro II valdymo metais (1855–1881) dalis caro Mikalojaus I įvestų apribojimų buvo atšaukta. 1862 m. žydams vėl leista pirkti žemę bei gyventi didmiesčiuose – tai suteikė daugiau galimybių verslininkams.

Valdant carui Aleksandrui II (1881–1894) Rusijoje įsisiūbavo neregėta antisemitizmo banga. Gausėjo vyriausybės inspiruotų persekiojimų ir pogromų. Jie prasidėjo Ukrainoje (Kijeve), pastūmėjo į pietus (Odesa) ir pasiekė Kišiniovą, Varšuvą, Balstogę ir kitus miestus. Lietuvoje nebuvo pogromų, nes lietuviai patys jautėsi esantys carinio režimo aukos. Tačiau kruvini įvykiai išgąsdino Lietuvos žydus, kėlė nesaugomo pojūtį. Sunki ekonominė padėtis, baimė dėl šaukimo į caro kariuomenę bei pogromų šešėlis sukėlė masinę žydų, ypač jaunų, emigraciją iš Rusijos imperijos, tame tarpe ir iš Lietuvos į JAV, Argentiną bei Pietų Afriką. 1890 m. prasidėjusi emigracijos srovė tęsėsi iki Pirmojo pasaulinio karo.

Daug jaunų telšiškių žydų, potencialių kariuomenės šauktinių, paliko miestą. Jei 1864 m. Telšiuose gyveno 4,204 žydų, tai 1897 – 3,088 (27% gyventojų).

Šviesiu įvykiu Telšių žydų gyvenime tapo ješivos įsteigimas. Jos įkūrėjais laikomi trys jauni rabinai, čia atvykę su šeimomis iš Vilniaus ir Kauno ir, panaudoję dosnią Vokietijos žydų finansinę auką, 1875 m. atidarė ješivą. 1882 m. rabis Eliezeris Gordonas tapo miesto rabinu, o 1884 m. – ješivos vadovu.

Rabis Eliezeris Gordonas gimė 1840 m. prie Kauno, ir buvo vienu talentingiausių rabio Izraelio Salanterio mokiniu. Dar būdamas visai jaunas, išgarsėjo kaip didis Toros studijų meistras ir labai energinga asmenybė. Vykdydamas miesto rabino pareigas, jis buvo nuolat apsuptas žmonių. Jo namai buvo atviri kiekvienam. Net ir išoriškai įspūdingas, skleidė išmintį ir orumą. Turėjo tamprių ryšių su valdžios atstovais, rodžiusių jam pagarbą.

Vadovauti ješivai pradėjus rabiui Eliezeriui Gordonui, joje vis daugėjo studentų. Pagal jų skaičių Telšių ješiva buvo laikoma viena stambiausių pasaulyje. XIX a. pabaigoje joje mokėsi apie 400 studentų.

Kitais ješivos vadovais jis paskyrė savo žentą rabį Juozapą Leibą Blochą, rabį Simoną Škopą ir rabį Chaimą Rabinovičių. Ješiva buvo išlaikoma iš aukų, nuolat siunčiamų visos Rusijos imperijos žydų. Miesto ekonomikoje ješiva taip pat vaidino svarbų vaidmenį. Studentai gavo tam tikrą stipendiją ir turėjo iš jos prasimaitinti. Šabo vakarienei ješivos studentus kvietė pasiturintys miestiečiai. Susitelkus dideliame jaunų talentų būriui, miestas dvelkė dvasingumu.

Kone visi Telšių gyvenamieji namai buvo mediniai, todėl per 1905 ir 1909 m. gaisrus beveik visi jie sudegė. Naujai pastatyti namai buvo plytiniai.

Nedisponuojame pakankamai šaltiniais to meto žydų švietimo lygiui Telšiuose aprašyti. Yra žinoma, kad egzistavo labdaringa pradinė mokykla – talmud-tora, bei privačios pradinės mokyklos – chederiai. Talmud-toroje mokėsi varguolių vaikai. Ši įstaiga jau minėta aprašant situaciją su J. L. Gordono eilėraščiu. Pats poetas, kuris buvo entuziastingas Haskalos šalininkas, įsteigė berniukų mokyklą rusų dėstoma kalba bei dvimetę mergaičių mokyklą. Ortodoksinė bendruomenė, ypač rabis Eliezeris Gordonas, aršiai kovojo su šiomis mokyklomis ir jų direktoriumi, kuris savo ruožtu buvo priešiškas nusiteikęs prieš rabinus ir ortodoksinę bendruomenės vadovybę.

XIX a. pab. – XX a. pr. mieste buvo dvi pradinės religinės berniukų mokyklos. Vienam chederiui vadovavo rabis Simonas Mozė Vineris, kitam – Mozė Fridmanas. Berniukai mokėsi skaitymo ir rašymo, studijavo Bibliją su Raši³⁵ komentarais ir Talmudo pradmenis.

Rabis Mozė Fridmanas buvo labai mokytas, dievobaimingas ir inteligentiškas žmogus. Jis dėstė Bibliją pagal jos vokišką vertimą (ko gero Mozės Mendelsono³⁶ autorystės). Raši komentarus pateikdavo

³⁵ Raši (heb. sutr. rabi Saliamonas Icchaki) – XI a. Prancūzijos žydų rabinas, Toros ir Talmudo komentatorius – red. past.

pagarbiai, bet kritiškai. Šios dvi mokyklos egzistavo iki Pirmojo pasaulinio karo. Jas lankė pagrinde turtingų šeimų vaikai.

1910 m. rabis Eliezeris Gordonas mirė. Londone, kur nuvyko rūpintis aukoms ješivai, jis susirgo ir mirė nuo infarkto. Ten ir buvo palaidotas. Jo, kaip miesto rabino ir pagrindinio ješivos vadovo, vietą užėmė žentas rabis Juozapas Leibas Blochas – didelis, net pedantiškas Toros žinovas, tvirtų principų žmogus, mokantis visada apginti savo nuomonę, priklausęs atkakliausiems Lietuvos ortodoksams. Jis įvedė daug naujovių ješivoje ir turėjo milžinišką įtaką bendruomenei.

1904 m. prasidėjo Rusijos karas su Japonija. Rusija patyrė smarkių pralaimėjimų. Karas motyvavo darbininkus protestams. Po visą imperiją praūžė streikai, o Peterburge įvyko revoliucija. Šiuose įvykiuose daug darbininkų buvo nužudyti. Žydai aktyviai dalyvavo revoliucijoje, visos socialistinės ir liberalios partijos, reikalavusios demokratijos ir lygybės, turėjo narių žydų. Kai revoliucinės nuotaikos buvo numalšintos, visoje Rusijoje prasidėjo žiaurių pogromų banga. Carinė valdžia aiškiai leido suprasti masėms, kad būtent žydai kurstė protestus prieš vyriausybę. Tokioje atmosferoje Kijeve 1913 m. įvyko garsus teismo procesas dėl kaltinimo ritualine žmogžudyste – Mendelio Beiliso byla, įaudrinusi ne tik Rusijos, bet ir Europos žydus.

Revoliuciniuose įvykiuose dalyvavo ir jauni Lietuvos žydai, tarp jų – telšiškiai ir apskrities miestelių jaunimas. Daugelis nusprendė palikti Rusiją ir iškeliavo už Atlanto.

1914 m., Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, Vokietijos kariuomenei nugalėjus rusų padalinius Prūsijoje, pradėjo sklisti gandai, jog žydai padeda vokiečiams ir šnipinėja jų naudai. Tų įtarymų pagrindu 1915 m. gegužės 3 d. Rusijos kariuomenės Generalinis štabas išleido įsakymą iškeldinti visus Kauno gubernijos žydus. Per kelias dienas iš Kauno ir kitų Lietuvos miestų per prievartą į Pietų Rusiją (Jekaterinoslavą, Chersoną, Bachmutą ir kitur) buvo išvežta apie 200 tūkstančių žydų. Visas turtas liko vietoje. Daugelis žydų savanoriškai pabėgo iš savo miestų, kad išvengtų kariuomenės taikomų žiaurių priemonių. Iš Telšių žydai nebuvo išvaryti. Tačiau karo metais žydų gyventojų skaičius ženkliai sumažėjo: iš 3,088 žmonių 1897 m., 1923-ais liko tik 1,545. Ko gero, daug žmonių paliko miestą savo valia.

1915 m. vasarą vokiečiai užėmė Telšius. Sunkus okupacijos laikotarpis truko iki 1918 m. Krautuvės ištuštėjo, prekių nebuvo. Visiškai dingo avalynė ir tekstilė. Motinos siuvo vaikams drabužius iš staltiesių. Nebuvo nei aliejaus apšvietimui, nei žvakių, nei skalbimo muilo. Kaimuose okupacinė

³⁶ Mendelsonas Mozė, Mendelssohn Moses (1729–1786) – Vokietijos žydų filosofas ir švietėjas, Haskalos pradininkas – red. past.

valdžia eksproprijavo visą javų derlių bei galvijus, miestuose prasidėjo badas. Kol pagaliau vokiečiai pradėjo dalinti duonos korteles.

Iš kitos pusės, okupacinė administracija rūpinosi miestų švara ir higiena, pastatė naują pastatą mėsinių krautuvėms, įvedė privalomą mokyklų lankymą, o žydų vaikams įsteigė mokyklą vokiečių dėstoma kalba. 1917–1918 m. per Telšius praėjo kelios daug gyvybių nusinešusios epidemijos. Jos tęsėsi ir karui pasibaigus.

Bendrai paėmus, okupacinės valdžios požiūris į žydus nebuvo diskriminuojantis.

Centrinė Telšių gatvė tarpukariu

Žydai Lietuvos Respublikoje

Žydų autonomija ir švietimo tinklas

Pasibaigus Pirmam pasauliniam karui, Lietuvos žydai palaipsniui pradėjo grįžti iš tremties Rusijoje į metams paliktus gimtus miestelius. Grįžę jie rado apiplėštus namus ir suniokotą ūkį. Su žydams būdingu atkaklumu pradėjo atstatinėti gyvenimo pamatus, kurti pragyvenimo šaltinius, steigti mokyklas ir gaivinti bendruomenes.

1918 m. Lietuva tapo nepriklausoma valstybe. 1918 m. vasario 16 d. buvo paskelbta Lietuvos Respublika. Žydų piliečiai gavo tautinės mažumos teises. Įkurta Žydų tautinė taryba bei reikalų ministro postas, o kiekviename mieste – nepriklausoma žydų bendruomenė. Vyriausybė patvirtino plačią žydų tautinę kultūrinę autonomiją, kuri leido išplėsti valstybės remiamų žydų pradinį mokyklų ir gimnazijų hebrajų bei jidiš dėstomoms kalboms tinklą.

Tačiau tai truko neilgai. 1925 m. valstybėje įsigaliojo reakcija. Žydų tautinės institucijos buvo panaikintos, bendruomenių savarankiškumas apribotas. Tiesa, žydai toliau turėjo pilietinę lygybę, o pradinės mokyklos toliau buvo remiamos valstybės. Gimnazijos tapo privačios, bet jų atestatai buvo prilygstami lietuviškų gimnazijų absolventų dokumentai.

1918-ais, pasibaigus vokiečių okupacijai, ješivos dėstytojai ir studentai taip pat grįžo į Telšius. Ješiva atnaujino savo ryšius su pasaulio žydų bendruomenėmis, ir jos veikla įgavo dar didesnę pagreitį ir atstatė savo aukštą Toros studijų centro reputaciją.

Miesto rabino Juozapo Leibo Blocho su ortodoksinės bendruomenės ir religinių organizacijų pagalba (*Agudat Israel, Tseire Agudat Israel*, švietimo centras *Javnė*) Telšiuose buvo įkurtos kelios šiuolaikiškos religinės mokyklos, turėjusios įtakos visos Lietuvos religiniam švietimui. Jos buvo dalinai finansuojamos valstybės. 1920 m., karo metu egzistavusios mokyklos pagrindu, buvo atidaryta šio tinklo berniukų mokykla. Programoje be bendrų mokslų, buvo Biblija ir Talmudas. Šią mokyklą palaikė valstybė. Jos pirmas direktorius buvo rabis Jošua Golubas.

Tais pačiais metais prie ješivos nuspręsta atidaryti parengiamąjį skyrių, kuriam vadovavo rabis Chaimas Mordechajus Kacas. Po religinės mokyklos, berniukai mokėsi šiame skyriuje 4 metus, čia, be Talmudo, jie mokėsi ir bendrųjų dalykų.

1921 m. atsidarė valstybės palaikoma mergaičių mokykla *Javnė*. Be Lietuvos švietimo ministerijos aprobuotos programos, mergaitės studijavo Penkiaknygę su Raši komentarais, žydų liturgiją bei *halachą*³⁷. Pirmas mokyklos direktorius buvo Saliamonas Trachtenbergas.

1923 m., Kaune veikusi religinių mokyklų mokytojų seminarija *Javnė*, perkėlė savo veiklą į Telšius. Mokslų kursas tęsėsi ketverius metus. Gimnazijų absolventai galėjo stoti iš karto į ketvirtąjį. Seminarijos programoje kasdien tris valandas buvo studijuojamas Talmudas. Tai buvo privati institucija, bet turėjusi dalinį valstybės finansavimą. Šios mokytojų seminarijos diplomai buvo pripažįstami valstybės. Pirmas seminarijos direktorius buvo Kaune gimęs dr. Izaokas Rafaelis Holcbergas-Ecijonas (1885–1981), Charkovo universitete baigęs matematikos ir biologijos fakultetus ir įgijęs docento laipsnį. Jis buvo Lietuvos Seimo narys. Po emigracijos į Izraelio žemę, dėstė ir vadovavo įvairioms *Hamizrachi* tinklo švietimo įstaigoms Jeruzalėje. Jis buvo pedagogas pagal pašaukimą bei mokslininkas tyrėjas, paskelbęs daug pedagoginių darbų, taipogi knygų apie mokslo ir religijos santykį. Dr. Ecijonas vadovavo seminarijai iki 1933 m. Kiti direktoriai: dr. Zalcbergas, Šalomas Šochetas, J. Šneideris ir Saliamonas

³⁷ *Halacha* (nuo heb. kelias)– visus tradicinio žydų gyvenimą aspektus reglamentuojanti religinė teisė, išsamiausiai išdėstyta Talmude – red. past.

Trachtenbergas (du pastarieji žuvo per Holokaustą). Dvasiniai seminarijos vadovai buvo rabinai Izaokas Aizikas Hiršovičius, Abraomas Mordechajus Vesleris (žuvo per Holokaustą) ir Samuelis Chaimas Deinišas. Seminarija išleido dešimt studentų laidų.

1923 m. buvo įsteigti dvimečiai, o 1928 m. – vienmečiai pedagoginiai kursai mokytojoms. Juos baigė 60 mokytojų. Į vienmečius kursus galėjo stoti tik gimnazijų absolventai. 1938 m. prie vyrų mokytojų seminarijos buvo atidarytas skyrius moterims. Jam vadovavo rabinas Chaimas Nusbaumas. 1939 m. šio skyriaus absolvenčių buvo 31. Dauguma seminarijos studentų buvo ješivos absolventai, papildomai išėję kursą seminarijos parengiamajame skyriuje.

Seminarijos diplomas suteikdavo teisę stoti į universitetą, o taip pat dėstyti pradinėje mokykloje.

Kaip žinia, Lietuvoje veikė trys švietimo tinklai: *Tarbut* (tautinis pasaulietinis švietimas hebrajų kalba), *Javnė* (tautinis religinis švietimas hebrajų kalba) bei *Kultur lige* (pasaulietinis švietimas jidiš kalba). Tuo tarpu Telšiuose visos švietimo įstaigos priklausė tinklui *Javnė*.

1921 m. čia buvo įsteigta mergaičių gimnazija *Javnė*. Tai buvo pirmoji ortodoksinė gimnazija Lietuvoje. Prie jos įsteigimo prisidėjo verslininkai rabis Avneris Oklianskis, rabis Meiras Gurvičius, rabis Leibas Gercovičius, A. M. Davidovas, rabis Efraimas Pinchasas Chalfanas, Mozė Polivnikas bei rabinai Eliezeris Rabinovičius, Elijas Meiras Blochas ir Chaimas Mordechajus Kacas. Du pastarieji per visą mokyklos istoriją buvo tėvų komiteto nariai.

Be būtinų valstybinės programos, gimnazijoje buvo dėstomi žydų religijos dalykai: Biblija su komentarais ir halacha. Kiekviena mokslų diena prasidėdavo bendromis pamaldomis. Bendrieji dalykai čia buvo studijuojami labai aukštame lygyje. Pirmas gimnazijos direktorius buvo dr. Levi, po jo – Samuelis Cukermanas. Tarp 1923 ir 1933 metų gimnazijai vadovavo dr. Holcbergas-Ecijonas, vėliau – dr. Levitanas-Šereševskis, dr. Zalcbėrgas, Saliamonas Trachtenbergas, Šalomas Šochetas, J. Šneideris.

Įvairiais gimnazijos veikimo metais joje dėstė rabinas dr. Boreris*, buvęs Kuldigos rabinas, rabinai Chaimas Karonas* ir Izaokas Šmulevičius*, Sapožnikovas*, dr. Imanuelis Šereševskis, Jokūbas Šereševskis, Judas Vogelmutas; dr. Eliezeris Blochas, ponios G. R. Broidė, Hinda Rabinovič*, Sara Lėja Chalfan*, Gita Gutman*³⁸, Pogramanski, Akselrod.

Gimnazija išleido 12 laidų.

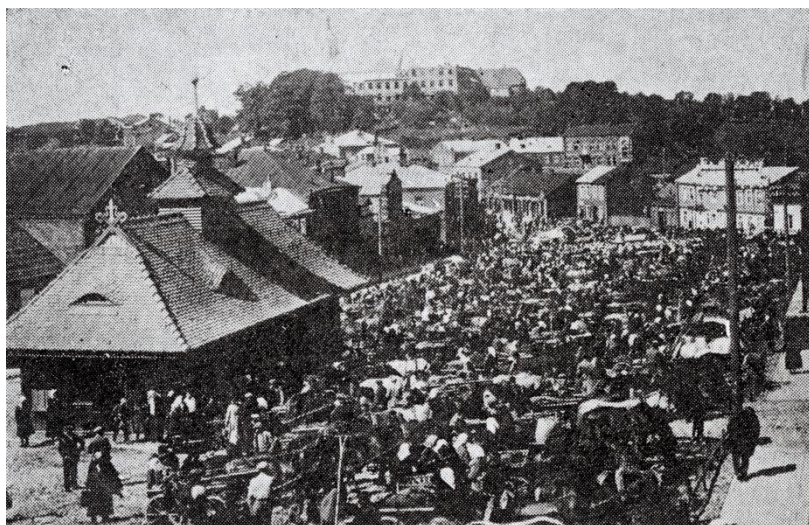
Visas mokytojų ruošimo įstaigas Telšiuose baigė beveik 500 vyrų ir moterų mokytojų. Telšiai buvo vienintelis miestas Lietuvoje, sukoncentravęs tokius galingus religinio švietimo resursus. Ješivos ir pedagoginių įstaigų absolventai visoje Lietuvoje ir už jos ribų vykdė savo misiją plėtoti Toros ir

³⁸ Dėstytojai, pažymėti *, žuvo per Holokaustą

klasikinių hebrajiškų šaltinių žinias. Tūkstančiai buvusių ješivos studentų įsteigė prie sinagogų Talmudo ir kitų tekstų studijų grupes.

Lietuvos žydų pedagogai ir mokiniai sukūrė šioje nedidelėje šalyje gyvą hebrajišką kultūrą, pavertė Lietuvos žydų bendruomenę Izraelio žeme už Izraelio žemės ribų. Besimokantis žydų jaunimas buvo neatsiejama Telšių dalis. Jų buvo kiekvienoje šeimoje, juos galima buvo sutikti sinagogose, besišnekučiuojančius gatvėje, paplūdimyje prie ežero, gretimose girelėse. „Mylimi ir šaunūs! Nei gyvendami, nei mirdami, niekad jie nebuvo perskirti!“³⁹

Jų vardai minimi tarp tūkstančių žuvusių Kaune ir Telšiuose. Per vieną trumpą dieną kartu nužudyti mokytojai, auklėtojai ir mokiniai ir palaidoti viename brolių kape. Tebūnie amžiams palaimintas jų atminimas.

Turgaus diena Telšiuose

Visuomeninis ir kultūrinis žydų gyvenimas Telšiuose

Po Pirmojo pasaulinio karo, pirmais Lietuvos nepriklausomybės metais, suaktyvėjo ir Telšių žydų visuomenės gyvenimas. Dominavo ortodoksų organizacijos: *Agudat Israel* ir *Tseire Agudat Israel*. Jos inspiravo dviejų periodinių leidinių – *Haneeman* ir *Yidisher lebn* leidimą. *Haneeman* buvo literatūrinis ir visuomeninis mėnraštis (redaktorius Izaokas Šmulevičius), o *Yidisher lebn* – savaitraštis (redaktorius Joelis Dovas Zaksas), kuris buvo spausdinamas Kaune, o redaguojamas Telšiuose.

³⁹ II Sam 1, 23 – red. past.

Pasauliečiai taip pat aktyviai veikė. 1920–1922 m., po daugelio žydų grįžimo iš Rusijos tremties, kur susidūrė su komunistinėmis idėjomis, Telšiuose atsirado ideologinių naujovių. Demokratijos ir luomų lygybės idealas buvo artimas tiek inteligentijai, tiek amatininkams ir kitiems pažeidžiamiems visuomenės sluoksniams. Telšiuose įsteigta vietinė komunistų partija bei „Bundo“ filialas. Kartu jie įsteigė mokyklą jidiš dėstoma kalba, veikusią 1920–1922 m., kuomet buvo uždaryta valdžios. Komunistų lyderiais buvo Rivka Jafė ir Motelis Maleris, broliai Cheitinai. Natanas Pupsas ir Ch. V. Kacas dalyvavo Kominternio veikloje Maskvoje (Pupso brolis, literatas, pasirašęs slapyvardžiu Ben Israel, taip pat gyveno Telšiuose, kol užsienio kelionės metu paskendo ežere Šveicarijoje).

Telšiuose veikė visos Lietuvos sionistų partijos: *Hamizrachi* (vadovai – rabinai Mozė Perelmanas, M. V. Hucas ir Chaimas Checass); bendrieji sionistai (Vygoskis, Soferis ir Geršonas Vulfertas), *Tseire Cion* ir *Makabi* (Meiras Laichas, Izraelis Talpijotas ir Izaokas Zaksas); sionistai centristai (broliai Grinkeriai, Baal-Šemas ir Abramovičius), revizionistai ir „Beitar“ (žymiausias iš vadovų – Izaokas Blochas, vėliau – Kaplanskis, Nisanas Novikas ir Eliezeris Natanovičius).

Sionistų jaunimas buvo gyvybingas ir iniciatyvus, masiškai dalyvavo visuose sionistų susibūrimuose ir nenuilstamai dirbo sionistinių fondų labui. Jaunimo sąjūdžiai turėjo savo klubus, kuriose rengė paskaitas, diskusijas, viešuosius disputus bei kartu leido laiką. Visur buvo girdima hebrajų kalba ir skambėjo Izraelio žemės dainos. Dalis jaunuolių mokėsi pasirengimo emigracijai stovyklose ir repatrijavo į Palestiną. Tokias stovyklas paskutiniaisiais tarpukario metais organizavo ir *Tseire Agudat Israel*. 1928–1939 m. iš Lietuvos repatrijavo 3,500 žmonių.

Mieste buvo tarptautinės žydžių sionisčių organizacijos „VICO“ filialas, kuris globojo hebrajišką vaikų darželį. Šeštadieniais „VICO“ organizavo įvairių temų paskaitas moterims.

Gydytojas Menuchinas su žmona inicijavo žydų ligoninės įsteigimą (16 lovų). Paskutiniaisiais prieškario metais Menuchinas dirbo ligoninėje be atlygio, kaip savanoris, ir siekė jos aprūpinimo reikiamomis priemonėmis. Mieste taip pat buvo žydų sveikatingumo organizacijos „OZE“ filialas, kurio žinioje buvo poliklinika ir vaikų sveikatingumo stovykla, vadovaujama ponių Rachelės Bloch ir Sonios Rostovski.

Biblioteka

Svarbiu žydų pasaulietinio jaunimo traukos centru buvo liaudies biblioteka, turėjusi knygų hebrajų ir jidiš kalbomis bei periodinių leidinių skaityklą. Jaunimas buvo be galo žingeidus, tiesiog „rijo“ knygas. Beveik visi leidiniai buvo susidėvėję nuo intensyvaus skaitymo. Bibliotekoje taip pat vyko

draugiškas bendravimas, politinės diskusijos, knygų aptarymai. Tarp hebrajiškų leidinių ypač populiarūs buvo stori Varšuvoje leisto ketvirtinio žurnalo *Hatekufa* (heb. Epocha) tomiai, kuriuose publikuoti hebrajų ir pasaulio literatūros (išverstos) naujienos. Ješivos studentai taip pat ištrūkdavo į biblioteką, kur pasimėgaudami skaitė kiek tik galėjo. Nors ješivos vadovybė neskatino pasaulietinės literatūros skaitymo, teko susitaikyti su studentų trauka papildomoms žinioms.

Sinagogos

Telšiuose buvo keturios sinagogos, iš jų trys – žydų kvartale, netoli Turgaus aikštės: Didžioji sinagoga, brolijos *Chevra kadisha* sinagoga bei mėsinių maldos namai. Ketvirta sinagoga stovėjo Prezidento gatvės pradžioje ir buvo vadinama Kareivių, nes joje prisiekdavo žydų šauktiniai caro kariuomenei.

Sinagogų pastatai nebuvo labai įspūdingi, nors Didžioji sinagoga tikrai imponavo savo dydžiu. Ją supo didelė aikštė – sinagogos kiemas (jid. *shulgoyf*), kuriame vyko vestuvių ceremonijos, o kitomis, liūdnomis progomis – skambėjo atsisveikinimo su mirusiais kalbos. Iš abiejų Didžiosios sinagogos prieangio pusių buvo pristatyti maldymosi kambariai (jid. *shtibelech*).

Telšių sinagogos ryte ir vakare per pamaldas buvo pilnos žmonių, ir ne tik per šabą ir šventes, bet kiekvieną dieną. Po vakarinių pamaldų klasikinių tekstų studijų grupių nariai pasilikdavo mokytis, o daugelis kitų garsiai skaitė psalmių fragmentus.

Didžiojoje sinagogoje Talmudo pamokas kasdien, iki pat savo kankinio mirties vedė rabinas Eliezeris Chalfanas. Jos Talmudo studijų grupei priklausė rabis Šalomas Talpijotas, rabis Zeevas Levinas, rabis Mordechajus Levinas, Alteris Vitinas, Mozė Beinušas, rabis Liberis Šebselbonas, rabis Naftalis Natanovičius, rabis Cvi Braudė, rabis Jokūbas Zundelovičius, Š. Lurija ir daug kitų.

Chevra kadisha sinagogos Talmudo studijų grupei pamokas vedė rabis Mozė Fridmanas, o vėliau – rabis Mozė Izaokas Hucas. Čia meldėsi pagrinde *Hamizrachi* nariai. Mėsinių sinagogoje, be mėsinių, meldėsi šalimai dirbę amatininkai.

Be Talmudo grupių sinagogose veikė Mišno ir knygų *Eyin Yaakov* (heb. Jokūbo šaltinis) bei *Chaye adam* (heb. Žmogaus gyvenimas) studijų grupės.

Be pamaldų ir studijų, Didžiojoje sinagogoje sakydavo kalbas rabinai ir kiti veikėjai, sionistų partijų lyderiai – vietiniai žmonės ir svečiai. Du kartus metuose – prieš Jom Kipurą ir prieš Pesachą miesto rabinas Juozapas Leibas Blochas skaitė viešąjį pamokslą. Jei bendruomenėje kildavo problema ar protestas, kassavaitinis Toros fragmento skaitymas buvo atidėliojamas, kol problema nebūdavo viešai

išsakyta ir išspręsta. Atsimenu, kaip vieną šabą į Toros skaitymo pakylą užlipo mėsinkininkas Izaokas pravardė „Raudonas“ (dėl jo plaukų spalvos), beldė kumščiu į piupitrą ir pareiškė, kad neleis tęsti skaitymo, kol nebus sutvarkyti pirties reikalai. Jis teigė, kad pirtis turi būti kūrenama kartą į savaitę, o ne į mėnesį. Tik po to kai išsigandę sinagogos vadovai davė jam pažadą, jis grįžo į savo vietą.

Ši sinagoga taip pat buvo paprastų žmonių susitikimo ir bendravimo vieta, kur jie apsieisdavo naujienomis ir gandai, pasidalindavo nelaimėmis ir sėkmėmis.

Telšių sinagogos neturėjo pastovų kantorių – pamaldų vadovų. Tik rudens švenčių pamaldoms buvo paskiriami maldų giedotojai. O paskutinę Jom Kipuro pamaldų dalį pagal įprotį vedė miesto rabinas. Rabis Juozapas Leibas Blochas tai darė iki pat mirties. Jis turėjo labai gražų balsą. Kai jis vedė pamaldas, visa sinagoga, net ir prieangis, buvo pripildyta žmonių.

Ekonominis gyvenimas

Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, Telšiuose pagrindiniai žydų pragyvenimo šaltiniai buvo prekyba ir amatai. Krautuvės priklausė būtent žydams, kurie aprūpindavo būtinomis prekėmis ne tik miesto, bet ir aplinkinių kaimų gyventojus. Taigi, krautuvininko gerbūvis priklausė nuo valstiečio ekonominės padėties.

Nepriklausomoje Lietuvoje ūkininkų situacija žymiai pagerėjo. 1922–1923 m. Lietuvoje buvo įdiegta agrarinė reforma. Stambių savininkų žemės padalintos valstiečiams labai palankiomis sąlygomis. Valstybė investavo dideles lėšas į žemės ūkio gaivinimą su viltimi, kad jis taps pagrindiniu jaunos valstybės pajamų šaltiniu. Tos priemonės buvo veiksmingos ir ženkliai pagerino valstiečių padėtį. Agrarinė produkcija augo, o tai teigiamai atsiliepė žydams krautuvininkams, kurių visa veikla buvo tiesiai susijusi su turgumi.

Telšiuose buvo žydų liaudies bankas, turėjęs 300 narių. Jam vadovavo rabis Mordechajus Levinas. Be to, veikė labdarinė kasa, kurios vadovas rabis Jokūbas Dovydas Maizelis visą laiką dirbo savanorystės pagrindais. Telšiuose veikė amatininkų profsąjunga ir darbininkų tarpusavio pagalbos draugija.

Iš labdaros institucijų minėtini dar *Bikur cholim*, *Linat tsedek*, liaudies valgykla ir, žinoma, laidojimo brolija, kuri stengėsi į savo veiklą įtraukti kuo daugiau bendruomenės narių.

Teisingumas, tarpusavio pagalba, labdara ir anonimiškai suteikiama parama buvo Telšių žydų visuomenės egzistavimo pamatai. Telšių bendruomenė priminė uždarą ratą: vyriausybė ir lietuvių visuomenė praktiškai neturėjo įtakos jos gyvasčiai. Žydai beveik neturėjo poreikio kreiptis į valstybės

juridines instancijas, nes visus vidinius konfliktus spręsdavo miesto rabinas. Jidiš ir hebrajų kalbos buvo naudojami ne tik bendravimo, bet ir dokumentų sudarymo reikmėms. Visi liaudies banko finansiniai dokumentai buvo jidiš kalba. Tarp žydų nebuvo rimtų nusikaltėlių. Miesto centre buvo apskrities kalėjimas, visuomet pilnas areštantų, tačiau per visą Telšių bendruomenės istoriją vargu ar ten buvo įkalintas nors vienas žydų bendruomenės narys.

Jeigu sinagoga buvo žydų gyvenimo dvasiniu centru, tai materialinėje plotmėje bendruomenės pragyvenimo pagrindiniu tašku ir šaltiniu reikia vadinti turgaus aikštę. Ji buvo išsidėsčiusi pačiame žydų kvartalo viduryje. Visi žydų gyventojai telkėsi į turgaus aikštę vedančiose gatvėse ir gatvelėse. Centrinė miesto gatvė – Prezidento g. leidosi nuo kalvos miesto centre iki Turgaus gatvės. Visi pastatai iš abiejų šios gatvės pusių buvo balti dviejų aukštų namai, su pirmajame aukšte įsikūrusiomis parduotuvėmis. Paprastai jose dirbo vyras ir žmona, bet turgaus dienomis – visa šeima. Turgaus aikštę supo trys sinagogos, ješiva, jos parengiamojo skyriaus pastatas ir pradinė mokykla.

Žydų kvartalas neatrodė itin estetiškai: namai stovėjo ankštai, skersgatviai buvo siauri ir apleisti, be lašo žalumos. Šaligatviai nelygiai užcementuoti, o aikštė grista akmenimis. Jos vidury stovėjo pastatas, skirtas mažoms mėsininkų krautuvėms.

Pats veiklos įkarštis krautuvinėms buvo turgaus dienomis, kuomet visa aikštė užėmė nuo žmonių ir arklių su žemės ūkio produktų pilnais vežimais: javų, linų, veršiukų ir avių, paukščių, vaisių ir daržovių, kiaušinių ir odų. Tarp jų sukinėjosi pirkliai ir smulkūs prekeiviai, garbingi ir turtingi pirkėjai pilnais krepšiais, valstietės baltomis skarelėmis su savo mažmeninėmis prekėmis. Telšių turguje, vieninteliame šalyje, prekiaavo medinėmis klumpėmis, kurias galima pavadinti Žemaitijos simboliu. Valstiečiai jas avėjo ir per purvą, ir per sniegą.

Didžiąją galvijų bei paukščių dalį pirkė žydai, nes tai yra košeriniai gyvūnai. Jei valstietis norėjo parduoti veršiuką, jis turėjo pateikti savotišką „gimimo liudijimą“, įrodanti, kad veršiukas išbuvo su karve septynias dienas, kaip reikalauja Tora. Kiek atsimenu, mano amžinatilsį tėčiui valstiečiai pranešdavo apie veršių gimimą, o jis jiems išduodavo tokius sertifikatus, kurie hebrajų kalba teigė: „Tokios ir tokios savaitės antradienį gimė juodas jautukas“.

Kai kuriais metais turguje būdavo žasų perteklius. Kad palengvintų valstiečių naštą, valstybė įpareigojo kiekvieną tarnautoją kas savaitę pirkti po žąsį, o valstiečiai pirkėjui išduodavo pirkimo kvitus. Hebrajų mokyklų mokytojai turėjo valstybės tarnautojų statusą, bet kadangi dauguma dar neturėjo šeimų ir poreikio panaudoti žąsis, vietoj žasų jie pirkė iš valstiečių kvitus.

Turgus buvo vargingų moterų, ypač be pragyvenimo šaltinių likusių našlių uždarbiavimo vieta. Jos pirkdavo iš valstiečių vištas ir kiaušinius ir išnešiodavo po namus. Be to, turgaus pakraštyje stovėjo silkių pardavėjos. Jos kreditu pirkdavo po bačką silkių Leibo Šebsebono urmo sandėlyje, o dienos pabaigoje skolą gražindavo. Dauguma pardavėjų buvo daugiavaikės žydės, kurioms tai buvo vienintelis pajamų šaltinis. Silkės Lietuvoje buvo pats pigiausias dalykas – varguolių, žydų ir valstiečių maistas.

Telšiuose buvo nemažai nepasiturinčių, vienišų senų žmonių, ligonių ir savo pajamas praradusių žydų. Nemažai vaikų vasarą ėjo į mokyklą basom, nes tėvai neįstengdavo nupirkti apavo. Tais gyventojų sluoksniais rūpinosi labdarės ir tie bendruomenės nariai, kurie norėjo vykdyti anonimiškos pagalbos prievolę, tačiau galėjo padėti tik periodiškai.

Valstiečiai buvo ne tik žemės ūkio produktų tiekėjai, bet ir pagrindiniai pramoninių prekių pirkėjai: geležies gaminiai, ūkio inventorių, kuras, galanterija; tokie maisto produktai, kaip druska, cukrus, ryžiai, prieskoniai ir aliejus; tekstilė, batai, indai. Valstiečiai taip pat buvo pagrindiniai amatininkų, tokių kaip batsiuviai, siuvėjai, laikrodininkai, fotografai, staliai, kalviai ir kt. klientai.

Po turgaus aikštėje buvo primėtyta arklių mėšlo ir visokių šiukšlių bei purvo, kartais kaliniai buvo vedami sutvarkymo darbams.

Vakare krautuvinkai pasitraukdavo į namus, susikaičiodavo pelną ir... pradėdavo ruošti kitai turgaus dienai.

Tarp miesto žydų buvo keletas stambesnių pirklių, prekiavusių javais, linu, odomis, kiaušiniiais ir skudurais (kaip audinių gaminimo žaliava). Dauguma krautuvių buvo mažos ir prekiavo mažmena, tačiau keli savininkai turėjo didelių: Š. Naftalinas (audiniai), Leibas Gircovičius (apavas), Geršonas Vulfertas (juvelirika), Šifas ir Jafė (urminė prekyba), broliai Broidė (urminė tabako gaminių prekyba), Mozė Polivnikas (galanterija), Zlotnikas (galanterija), Valkinas (chemijos prekės), Šalomas Talpijotas, Landojus ir Icikzonas (geležies gaminiai ir instrumentai). Turgaus aikštėje veikusių kepyklų, viešbučių, restoranų ir užėigų savininkai taip pat buvo žydai.

Antrą vietą po prekybininkų miesto ekonomikoje pagal skaičių užėmė amatininkai. Jie aptarnavo visus miesto ir apylinkių gyventojų poreikius. Žydai buvo visų amatų meistrai: batsiuviai, siuvėjai, pakinktininkai, staliai, kalviai, skardininkai, dažytojai, šaltkalviai, čerpių gamintojai, tinkuotojai, laikrodininkai, fotografai, kirpėjai, kepėjai ir skrybėlininkai, vežikai ir nešikai.

Visi jie sudarė miesto žydų liaudį – paprastus, sunkiai dirbančius, daugiavaikius, nuo ryto iki vakaro susirūpinusius uždarbio paieškomis žmones.

Pirmoji Telšių benzino kolonėlė prie Šimelovičiaus namo

Tačiau net ir jie ne tik duona buvo gyvi! Daugelis jų buvo prisilaikantys judaizmo prievolių, auštant prieš darbą ėjusių į sinagoga pasimelsti – patys ankstyviausi iš maldininkų. O po ilgos sunkaus darbo dienos jie vėl skubėjo į sinagogą, kad pasimokytų nors fragmentą iš religinių knygų ar išreikštų savo bėdas ir pamąstymus giedojant psalmes. Jie užimdavo paskutinių eilių suolus sinagogose, prie pečiaus, o ne prekinius, prie rytinės sienos, kaip pasiturintys miestiečiai.

1923 m. žydų skaičius Lietuvoje sudarė 153,000 (tik 6,7% visų gyventojų), miestuose ir miesteliuose žydai visiškai dominavo prekyboje ir amatuose. Šabo dieną lietuviai negalėjo nusipirkti nė papirosų pakelio, nes visos krautuvės būdavo uždarytos.

Lietuvos tautinių verslininkų organizacija per savo leidinį „Verslas“ aktyviai agitavo nepirkti pas žydus. Su valstybės parama didesniuose miestuose jie organizavo kooperatyvus, kurie konkuravo su žydų prekybininkais. Trys pagrindiniai prekybą susikoncentravę kooperatyvai – „Maistas“ (mėsos produktai), „Pienocentras“ (pieno produktai) bei „Lietūkis“ (ūkinės prekes). Jie kontroliavo visą eksportą ir importą.

Telšiuose taip pat atsirado naujos modernios lietuvių savininkų parduotuvės. Daugelis žydų prekybininkų neatlaikė konkurencijos, neteko pajamų, jų parduotuvės užsidarė, gyvenimas darėsi vis sunkesnis.

Lietuviai buvo labai jautrūs šiai temai, ji nuolat gvildenta laikraščiuose. Kol vyravo demokratija, situacija nebuvo bloga. 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvyko karinis perversmas. Valdžią užėmė kariškių palaikomi nacionalistai, kurie atšaukė Konstituciją ir įtvirtino diktatorišką režimą. Jų vadovas Antanas Smetona tapo šalies prezidentu. Seimas buvo paleistas, žydų tautinės organizacijos panaikintos,

visa valdžia perėjo į nacionalistų rankas. Jie paskelbė kovos su žydų hegemonija prekyboje ir versle tikslą.

1927 m. Telšiai buvo prijungti prie Šiaulius ir Klaipėdą jungiančio geležinkelio. Atsivėrė naujos verslo galimybės, kuriomis pasinaudojo lietuvių verslininkai.

Žydų jaunimo dalis paliko Telšius ir persikėlė į Kauną arba Klaipėdą, kur įsidarbino žydų savininkų fabrikuose. Kiti praėjo kursą pasirengimo stovyklose ir repatrijavą į Palestiną. Sustiprėjo ir žydų emigracija į kitus kontinentus. 1928–1929 į Pietų Afriką emigravo 5,000 žmonių, į JAV – 1,500, į Pietų Ameriką – 3,500.

1926 m. perversmas galbūt buvo tas biblinis „ugnies raštas“, pranašiškas įspėjimas žydams, kurį, deja, mažai kas mokėjo perskaityti. Nežiūrint viso ekonominio spaudimo, Lietuvos žydai vis dar buvo stiprūs. Būtent šiais nelengvais metais suklestėjo originali hebrajiška kultūra, išsisknijusi kartu su sionizmo idėjomis plačiuose bendruomenės sluoksniuose. Šis sunkus laikas pagimdė naują išdidžią žydų kartą, kokios diasporoje nebuvo iki tol.

Rabinas Efraimas Ošris

TELŠIAI⁴⁰

Telšiai buvo Žemaitijos sostinė. Pasakojama, kad miestą įkūręs Džiugas, todėl mieste yra Džiugo kalnas.

Telšiuose veikė šios žydų institucijos: ligoninė, Žydų sveikatos draugijos OZE filialas, Liaudies bankas ir keletas sionistinių organizacijų. Viso pasaulio žydams buvo žinoma garsioji Telšių ješiva, kurioje mokėsi studentai iš įvairių šalių, o jau pačiame mieste ji, savaime suprantama, buvo laikoma tikra Toros studijų tvirtove.

Telšių ješivą įsteigė žymusis rabis Eliezeris Gordonas, kuris vykdė miesto rabino bei ješivos vadovo funkcijas. Jis parašė religinės teisės veikalą „Rabino Eliezerio sprendimai“. Prieš tai tarnavo rabinu Kelmėje. Kiti ješivos vadovai: rabinai Simonas Judas Hakohenas Škopas, rabio Eliezerio Gordono žentas rabis Juozapas Leibas Blochas bei rabis Chaimas Rabinovičius.

⁴⁰ Pagal jo knygą: Oshry E., transl. Y. Leiman. The Annihilation of Lithuanian Jewry. New York: Judaica Pr., 1995

Paskutinė ješivos vadovų karta, nužudyta per Holokaustą – rabinai Abraomas Izaokas Blochas, Azrielis Rabinovičius (rabio Chaimo Rabinovičiaus sūnus), ješivos dvasinis vadovas rabinas Zalmanas Blochas, bei studentų prižiūrėtojas rabinas Mozė Olšvangas.

Telšiuose taip pat buvo kolelis – Toros studijų namai mokslui atsidavusiems vedusiems vyrams, o taip pat parengiamoji ješiva – mechina 150-čiai paauglių. Jai vadovavo rabinai Avneris Oklianskis ir Efraimas Pinchasas Chalfanas. Mergaitės mokėsi religinėje gimnazijoje *Javnė*. Veikė ir žydų mokytojų seminarija, rengusi mokytojus religinėms mokykloms. Buvo leidžiamas religinis mėnraštis hebrajų kalba *Haneeman*.

Tarp garbingų, išsimokslinusių Telšių piliečių buvo rabis Chaimas Helfantas, Leibas Gercovičius, Abraomas Krenicas ir kiti.

Niekada neužmiršime Telšių žydų sunaikinimo, kuris prasidėjo nuo ješivos. Kuo didesnė šventovė, tuo stipresnės yra jai gresiančios tamsios jėgos. Kadangi Telšiai buvo neprilygstamas Toros studijų, išminties, mokytojų, žydų minties inovatyvumo centras, dar skaudesnis ir baisesnis yra šio centro puolimas, jo šventos sielos netektis. 1940 m. pradžioje sovietai uždarė ješivą, studentai buvo išskaidyti po aplinkinius miestelius, tačiau mokslai slapčia tęsėsi.

Kai Telšius užėmė nacistiniai žudikai, jų vietiniai gerbėjai norėjo jiems įtikti, ir vokiečiams dar nespėjus įvesti savo „tvarkos“, lietuviai jau vykdė žydų gyventojų apiplėšimą ir žudymą. Penktadienio vakarą, prasidėjus šabui, lietuviai, vykdydami gestapo įsakymą, išvarė žydus iš namų, ir visus – rabinus ir ješivos vadovus, senus ir vaikus, konvojavo prie ežero. Kaip visi suprato – miriop.

Tačiau ne iš karto buvo susidorota su savo aukoms. Pirma, iš jų dar tyčiojosi, žvėriškai ir neapsakomai kankino ir tik po to nužudė. Vokiečių komendantas pranešė rabinui, kad moterys su mažais vaikais gali grįžti namo, o vyrai bus paimti į darbo stovyklą. Nelaimeliai garsiai klykė. Šeimos buvo žiauriai išskirtos. Vyrai nugabenti į mišką tolėliau nuo miesto.

Tačiau nespėjo nelaimingos moterys ir vaikai suvokti situacijos, kurioje atsidūrė, anksti ryte jie ir vėl buvo išvaryti iš namų ir nuvesti į mišką, kur, savo didžiausiam skausmui, pamatė vyrus, saugojamus sargybinių ir vykdančius visokius sunkius darbus. Susitikti jiems nebuvo leista. Taip praėjo aštuonios dienos, per kurias nemažai žmonių mirė, kitus sunaikino žudikai, tačiau žmonių dar liko. 1941 m. liepos 14 d. buvo atrinkti šimtas jaunesnių žmonių, neva tai darbams. Tačiau iš tikro, visi jie buvo nužudyti. Kitą dieną, liepos 15-ąją, atrinko dar kelis šimtus žydų. Tarp jų ir rabiną bei ješivos vadovą bei ješivos studentus, ir nugabeno į vietą, kur jau buvo iškasti grioviai. Bet, kaip jau minėta, žudikai neskubėjo atlikti savo niekingo darbo, ir aukos nesulaukė bent jau greitos mirties. Pirma, savo

nešvariam malonumui patenkinti buvo padaryta „repeticija“, ir tik nukankinus auką beveik iki mirties, jai buvo suteikiam „malonė“ sušaudant.

Taip buvo elgiamasi kiekvieną naktį, kol paskutinę naktį nužudė visus vyrus. Tai buvo nesibaigianti kankinimo orgija. Žydai buvo verčiami eiti keturioms, laižyti žemę, vaikams liepta mušti tėvus, visus vertė valandų valandas šokti, kol dalis tiesiog krito. Arba mušti vienas kitą iki kraujo. Ir tik galutinai nukankintus nurengdavo, ir siųsdavo prie kapų.

Nauji žydų istoriografija, aprašanti šį kruviną mūsų laikų periodą, mini įspūdingą faktą: Izaoko Blocho jo sušaudymo išvakarėse Telšių aukoms pasakytą kalbą. Jis tarsi ištarė nekrologą visai žudomai žydų tautai, bet kartu šaukė atpildo žudikams. Šių masinių egzekucijų neįmanoma aprašyti. Gyvi ir leisgyviai buvo metami į griovius ir vienas po kito sušaudomi. Liudininkai pasakojo, kad visą naktį buvo girdėti, kaip aukos šaukė priešmirtinę maldą „Šma Israel“.

Telšių karo gydytojas Mikulskas, kurį žydai prieš karą laikė savo bičiuliu, kadangi gerai mokėjo jidiš, draugavo su daugeliu žydų ir atrodė labai inteligentiškas žmogus, dalyvavo organizuojant kruviną Telšių žydų sunaikinimą.

Penki šimtai moterų buvo sugrūstos Pirties gatvelėje, po to išsiųstos į stovyklą, kur, tikėjosi išsigelbėti nuo mirties. Jos buvo persekiojami lietuviai, kurie galų gale visas jas sušaudė. Tai įvyko 1941 m. žiemą. Šiuos faktus sužinojau iš Saros Fridman, kuriai pavyko išgyventi Šiaulių bei Kauno getuose.

Taip baisiai ir tragiškai užsibaigė Telšių žydų istorija.

Telšių žydų mokytojų metinių pedagoginių kursų *Javnė* antroji laida. 1931

ANTRAS SKYRIUS

TELŠIŲ JEŠIVOS RABINAI IR INSTITUCIJOS

Samuelis Natanovičius

TELŠIŲ JEŠIVA

Pagrindinį Telšių bendruomenės pasididžiavimą sudarė ješiva. Jos dėka, Telšių bendruomenė atsirado žydiškojo pasaulio žemėlapyje. Šimtai Europos, JAV ir Pietų Afrikos rabinų ir visuomenės veikėjų gavo išsilavinimą Telšių ješivoje. Per 66-erius egzistavimo metus ji išauklėjo tūkstančius Lietuvos jaunuolių iš garbingų, tradicinių šeimų, kurie buvo ne tik pažangūs studentai, bet ir aukštos moralės asmenybės.

Ješiva buvo įsteigta 1875 m. Pamatą jai padėjo rabinas Natanas Cvi Finkelis, išrūpinęs iš žinomo Berlyno mecenato rabio Ovadijos Lachmano 600 rublių auką ješivai atidaryti. Pradžioje steigėjai planavo religinio mokymo įstaigą vien tik vietiniams jaunuoliams. Tačiau, pradėjus vadovauti rabinui Eliezeriui Gordonui (1840-1910)⁴¹, išsivystė didžiosios ješivos idėja. 1882 m. jis buvo paskirtas Telšių miesto rabinu, o 1884 m. rabis Izraelis Salanteris jį paskyrė ješivos vadovu. Tada ir prasidėjo ješivos plėtra ir jos reputacijos augimas.

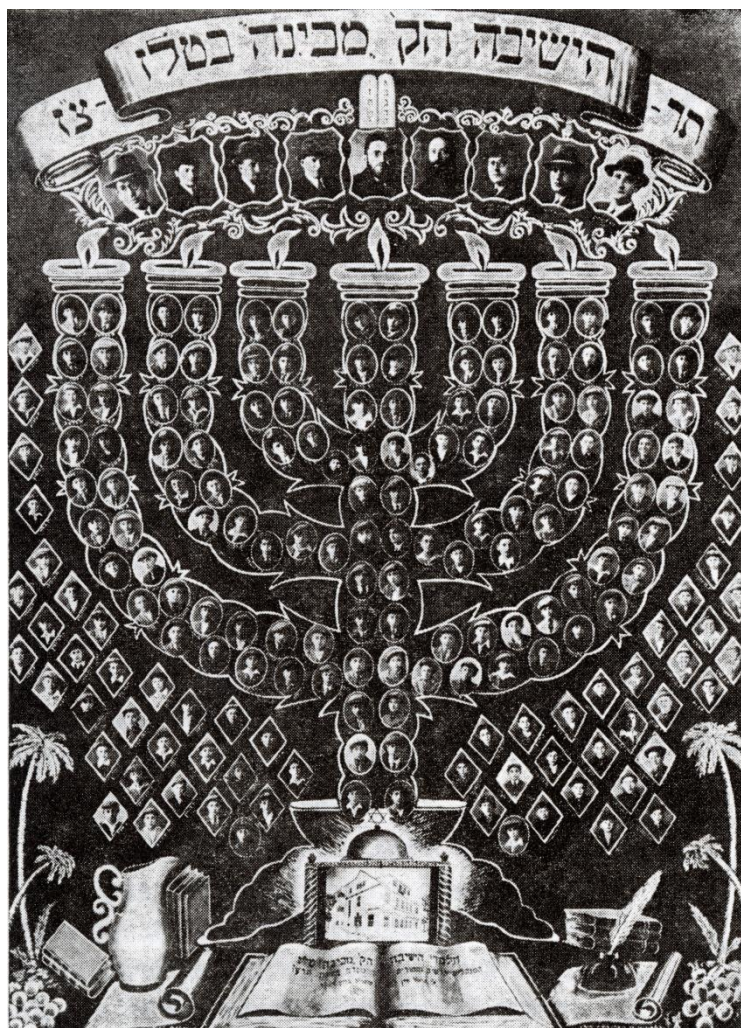
Rabis Eliezeris Gordonas gimė Svėrių miestelyje. Vedė Kaune. Jis buvo vienas iš talentingiausių rabio Izraelio Salanterio ješivos Kaune studentų. Apdovanotas aštriu protu, greita nuovoka ir dideliais gabumais. Dar būdamas visai jaunas, 24-erių, vedė Talmudo pamokas pažangiesiems Neviažerio sinagogoje Kaune. Įvertindamas neeilinius talentus, rabis Izraelis Salanteris paskyrė jį vadovauti ješivai.

Rabis Eliezeris Gordonas pradėjo savo veiklą pačiame Haskalos judėjimo Rytų Europoje sukūryje. Inicijuotas Vokietijoje ir Austrijoje, šis judėjimas XIX a. viduryje pasiekė Rusijos imperiją, ir visų pirma – Lietuvą. Čia veikė beveik visi didieji hebrajų literatai – Haskalos šalininkai: tėvas ir sūnus Abraomas Doveris ir Micha Juozapas Lebenzonai, Abraomas Mapu, Judas Leibas Gordonas, Perecas Smolenskinas, Mozė Leibas Lilienbliumas. Jie įtakojo neigiamą ješivų jaunimo įvaizdį. Tokie rašytojai kaip J. L. Gordonas, M. L. Lilienbliumas ir P. Smolenskinas, aršiai kritikavo tradicinę religinės bendruomenės santvarką ir pašaipiai vaizdavo ješivų studentus, taip menkinami religiją ir jos šalininkus

⁴¹ Rabio Gordono biografijos ir veiklos faktai paremti jo žento rabio Abraomo Izaoko Sorockino knygomis „Rabino Eliezerio atsakymai“ ir „Rabino Eliezerio kalbos“ [heb.], leistomis JAV.

skaitytojų akyse. Kai kur žodžiai „ješivos studentas“ buvo suvokiami kaip pašaipos objektas. Šių skaitinių inspiruotas jaunimas nusigrėždavo nuo studijų ješivose.

Rabio Izraelio Salanterio išmintis leido jam laiku įžvelgti šio proceso pavojų Toros studijoms ir imtis reikiamų priemonių. Jis nusprendė, kad būtina steigti naujas ješivas su jaunais energingais vadovais, tiek pasižymėjusiais religiniuose moksluose, tiek išmanančiais plačiojo pasaulio dinamiką ir gebėsiančiais įdiegti naudingas naujoves ješivose. Buvo tikimasi, kad tokios naujoviškos ješivos iš naujo pritrauks jaunimą prie Toros studijų.

Telšių ješivos parengiamasis skyrius - mechina. 1937 m.

Rabis Eliezeris Gordonas priskirtinas prie didžiausių savo kartos religinio mokytojų pavyzdžių. Jis pasižymėjo išskirtiniu intelektu ir erudicija bei tokiu prierašumu prie Toros, kad studijavo dieną

naktį. Jo įžvalgos Toros ir Talmudo interpretacijose stebino klausytojus. Kaip apie jį savo knygoje rašo Zeevas Rabineris⁴², „savo pamokų ir paskaitų metu jis visas degė, lyg jame būtų apsigyvenusi pati Toros dvasia. Jis visiškai užmiršdavo ir save, ir visą supantį pasaulį, ir visas sielos jėgas atiduodavo nuostabioms, įkvėptai kuriamoms interpretacijoms“. Jis ypač mylėjo savo mokinius, su kuriais elgėsi ne tik kaip auklėtojas ir gyvas pavyzdys, bet ir kaip gailestingas tėvas. „Jo asmenybė buvo labai patraukli. Jis atrodė nepaprastai kilniai, net apranga labiau priminė aristokratą, nei rabiną. Jis buvo nepriekaištingai mandagus, su ješivos bendruomene elgėsi tėviškai, rūpinosi, kad studentai turėtų gerų drabužių ir batų, o jei vienas jų susirgdavo, būdavo pasirengęs pereiti ugnį ir vandenį, kad jam padėtų“ – taip savo knygoje „Iš Valažino į Jeruzalę“ rašo rabinas Meiras Berlinas.

Gaonas rabis Eliezeris įdiegė ješivoje daug naujovių: padalino studentus į penkis lygius (klases) pagal jų žinias ir pažangą. Aukščiausios penktos klasės studentams jis pats dėstė Torą ir religinę filosofiją. Kitų klasių dėstytojais jis paskyrė ješivos ko-vadovus, žymius tos kartos rabinus. 1884 m. paskyrė ješivos vadovu savo žentą rabį Juozapą Leibą Blochą (1849–1930), o 1885 m. – rabį Simoną Škopą (1843–1940). Rabis Juozapas Leibas Blochas gimė 1849 m. Raseiniuose, buvo rabinų dinastijos palikuonis, mokėsi Chelmo ir Valažino ješivose. Jam tapus Telšių ješivos ko-vadovu, vyko didelės permainos. Jis buvo ne tik žymus talmudistas, bet ir talentingas pedagogas bei organizatorius, taigi ne tik dėstė, bet ir padėjo rabiui Eliezeriui Gordonui vadovauti ješivai. Jaunystėje susipažino su musaro teorija ir tapo jos sekėju. Ješivos studentams aiškino, kad be talmudinės erudicijos reikalingas ir sielos tobulinimas bei mąstymo lavinimas. Gaonas Juozapas Leibas Blochas buvo tvirtų įsitikinimų žmogus ir ne tik žymus mokslininkas, religinės teisės bei visų Talmudo aspektų ekspertas, bet ir originali asmenybė. Kiekvienas jo ištartas žodis buvo pamatuotas ir pasvertas. Buvo nuoseklus, net pedantiškas: žmonės sakydavo, kad pagal jo išėjimą pasivaikščioti galima tikrinti laikrodį. „Jis rodė visiems išskirtinę pagarbą, net šeimos nariai niekada nematė jo netvarkingai apsirengusio. Jie kreipėsi į jį trečiu asmenimi. Traukiniu visada keliavo pirma klase lydėdamas šeimos nario ar studento“ – rašė apie jį Dovas Kacas knygoje „Lietuvos žydai“. Jis karštai gindavo religinį gyvenimo būdą, tuo palaikydamas ješivos studentų savigarbą. Studentai vertino jo stiprų charakterį ir galingą analitinį intelektą.

Rabis Simonas Škopas gimė 1843 m. Turce (Baltarusija). Išgarsėjo originaliomis Talmudo interpretacijomis. Jo metodas buvo toks: kiekvieną Talmudo tekstinę problemą svarstyti per joje pateikiamo religinio įstatymo prizmę. Iki galo išnagrinėjus įstatymą, paaiškėdavo visas teksto fragmentas. „Jo dėstymo maniera galima būtų pavadinti nuostabią mąstymo architektūrą. Jis buvo preciziškų

⁴² Rabiner Z. A. Palaimintojo atminimo gaonas rabis Eliezeris Gordonas [heb.] Tel Avivas, 1968

formuluočių meistras. /.../ Dieną, kai galėjau dalyvauti rabio Škopo pamokoje, laikiau laimingą“ – savo prisiminimuose „Dingęs pasaulis“ rašo Bencijonas Dinuras.

Šimonas Škopas ješivai vadovavo aštuoniolika metų. 1903 m. jam teko palikti Telšius ir užimti savo tėvo – Molėtų rabino vietą. O ješivoje į jo vietą 1904 m. atėjo rabinas Chaimas Rabinovičius (1860–1931). Jis gimė Luokėje. Telšių ješivai vadovavo dvidešimt septyneris metus. Iki pat savo mirties, 1931 m., Rabis Chaimas pasižymėjo tiek mokytumu, tiek kuklumu. Jo Talmudo dėstymas buvo pavadintas „Rabio Chaimo metodu“. Jis skaitė nuostabias religinei teisei skirtas paskaitas. Pateikdavo studentams įvairius kiekvieno nagrinėjamo klausimo aspektus ir taip pratino prie logika pagrįstos analizės. Jis didžiai prisidėjo prie dvasinio fenomeno, pasauliui žinomo kaip „Telšių ješiva“, sukūrimo – apie tai savo knygoje „Europos Toros institucijų klestėjimas ir žūtis“ rašo rabinas Mordechajus Gifteris. Chaimas Rabinovičius buvo asketiško būdo, šiltai bendravo su studentais.

Ješivos studentus pradžioje priglaudė Telšių Didžioji sinagoga. 1895 m. buvo pastatytas ješivos pastatas. 1909 m., įsiplieskus dideliame gaisrui, beveik visi miesto namai, tarp jų ir ješivos pastatas, sudegė. Tais pačiais metais rabinui Eliezeriui Gordonui didelių pastangų dėka pavyko pastatyti naują ješivos pastatą Iždo gatvėje. Didesnį ir gražesnę už seną. Ješivos kieme buvo ir rabio Eliezerio namas. Ješivą ir jos kiemą juosė aukšta tvora.

1891 m. uždarius Valažino ješivą, Telšių ješiva tapo viena didžiausių, ir XIX a. pabaigoje į ją iš Lenkijos ir Rusijos atplūdo daug studentų. Rabio Škopo jubiliejui skirtame tomo duomenimis, 1895 m. čia mokėsi 300 jaunuolių.

Studijų tvarka

Kaip jau minėta, rabino Gordono laikais studentai buvo padalinti į penkias klases. Pirmoje – trečioje klasėje dėstė ješivos personalo rabinai, o aukštesnėse – ješivos vadovai. Dėstomi tokie dalykai kaip Tora ir judaizmo mintis. Ješivos vadovas taip pat periodiškai skaitydavo paskaitą visai ješivai. Toros pamokose vyravo pilna akademinė laisvė – studentai diskutavo su dėstytoju. Beveik kiekvienoje pamokoje vyko tokios rimtos diskusijos tiek tarp lektoriaus ir klausytojų, tiek tarp pačių studentų. Judaizmo minties paskaitose diskusijų nebuvo, jose buvo nagrinėjami Toros, tikėjimo ir judaizmo etikos pamatai.

Ješivoje buvo rengiamos savitos žinių patikros, vadintos „Pokalbiai apie Torą“. Tokiam pokalbiui studentai buvo kviečiami namo pas ješivos vadovą.

Mokslo metai buvo sudaryti iš dviejų semestrų: nuo žydų Naujų metų iki Pesacho ir nuo Pesacho iki Naujų Metų. Kiekvieną semestrą visi ješivos studentai studijavo vieną Talmudo traktatą. Iš viso buvo studijuojami aštuoni traktatai („Pirmieji“, „Viduriniai“ ir „Tretieji Vartai“ iš skyriaus „Nuostoliai“, bei traktatai „Pažadai“, „Santuoka“, „Santuokos sutartis“, „Ištuoka“ ir „Leviratinė santuoka“ iš skyriaus „Moterys“). Paskaitos visada buvo susijusios su per semestrą studijuojamu traktatu.

Šalia Talmudo teksto buvo studijuojamos senovinės ir vėlesnės jo interpretacijų knygos. Tai labai padėdavo teksto suvokimui. Buvo kalbama, kad net su Penkiaknyge Telšiuose yra supažindinama per jos intarpus Talmude.

Štai tokia buvo ješivos dienotvarkė:

8.00 – rytinės pamaldos, tada iki 10.30 pusryčių pertrauka.

Nuo 10.30 iki 14.00 – pirmą paskaitų dalį, po to dienos vidurio pamaldos ir pietų pertrauka.

Nuo 16.00 iki 19.00 – antrą paskaitų dalį, pertrauka.

Nuo 21.00 iki 21.30 religinės etikos – musaro literatūros studijavimas bei vakarinės maldos sukalbėjimas. Tuo metu kiekvienas pasirinkdavo etikos knygą ir į ją įsigilindavo. Pasitaikydavo, kad susijaudinę studentai pradėdavo skaityti garsiai. Tai buvo Mozės Chaimo Lucato, Bachjos ibn Pakudos, Jonos Gerondi ir kt. knygos.

Be privalomų pamokų, daugelis ješivos studentų dar savarankiškai mokėsi iki išnaktų, o taip pat ir tik išaušus. Bendrai galima pasakyti, kad Toros studijos ješivoje vyko nepertraukiamai.

Kai ješivoje pirmą buvo pristatytos musaro studijos, tai sukėlė didelę nuomonių kovą tarp vadovybės ir studentų. Musaro judėjimą įsteigė rabis Izraelis Salanteris (1810–1883). Jis mokėsi ješivoje Vilniuje, po to persikėlė į Kauną, kur 1849 m. atidarė ješivą, tapusią musaro judėjimo centru. Salanteris šį judėjimą projektavo kaip priešpriešą Haskalos (Apšvietos) idėjoms. Anot Salanterio, šalia Toros studijų privalu skirti laiko etikos literatūrai, mokančiai apie žmogaus įsipareigojimus Dievui ir kitiems žmonėms. Svarbu ne tik vykdyti visas judaizmo prievoles, bet ir tobulinti save kaip asmenybę. Apie tai jis rašė savo knygose, kurios pristatė tokius žmogaus tikslus kaip sielos pakilimas ir charakterio bruožų gerinimas. Salanteris daug keliavo. Jis turėjo daug mokinių ir, kai gyveno Vokietijoje, sugrąžino ne vieną asimiliuotą žydą prie Toros. Jis teigė, kad žmonės turi rūpintis ne tik materialine gerove, bet ir dvasine būkle. Ir ne tik savo, bet ir savo artimo. Pasakojo, kad kartą prieš Pesachą jis susirgo ir negalėjo dalyvauti macų kepime, todėl nusiuntė vietoje savęs mokinius. Jiems paklausius, į ką reikia atkreipti dėmesį, Salanteris tarė: „Elkitės pagarbiai su tešla minkančia moterimi, ji našlė ir verta užuojautos“.

Su laiku musaras tapo pagrindiniu Salanterio mokymo elementu, tačiau Telšių ješivos studentai jo taip nesureikšmino ir pradžioje priešinosi musaro studijų įvedimui. Juos labai papiktino vadovybės sprendimas pakviesti penkiolika Slabados (Vilijampolės) ješivos⁴³ studentų, kaip gerą pavyzdį Telšių ješivos auklėtiniams tiek musaro studijose, tiek bendrame elgesyje. Protestai prasidėjo nuo rašto prieš atvykėlius iš Slabados, neramumai tęsėsi studijų metu. Kažkas sviedė akmenį į ješivos langą ir jį sudaužė. Studentai nesiliovė net rabino Gordono akivaizdoje. Jis buvo toks šokiruotas, kad dukart nualpo. Galiausiai 1889 m. ješiva buvo uždaryta, o studentai perėjo į Didžiąją sinagogą. Vienas protesto lyderių buvo Juozapas Kahanemanas, kuris vėliau įsteigė Panevėžio ješivą, bei Abraomas Hercfeldas.

Kaip byloja prof. Bencijonas Dinuras savo atsiminimų knygoje, J. Kahanemanui ir A. Hercfeldui atėjus į namus pas rabį Gordoną pasiaiškinti dėl protestų, pastarasis paklausė: „Kas gero girdėti“? Studentai atsakė: „Atidžiai mokomės, tačiau esame alkani“. Rabinas Eliezeris Gordonas išbalo, išėjo į kitą kambarį ir jiems išnešė dvidešimt penkis rublius.

Po kelių dienų ješiva atsidarė. Protestų organizatoriai iš jos buvo pašalinti. Pasiiekti tam tikri kompromisai dėl musaro literatūros studijavimo: jis tapo laisvo pasirinkimo dalyku. Rabinas Juozapas Leibas Blochas paliko ješivą ir tapo Varėnos, o vėliau – Šeduvos miestelio rabinu. Ješivoje jis būdavo didžiausiu musaro ir griežtos disciplinos šalininku, o būtent prieš šiuos griežtumus protestavo studentai: kiekvienas pavėlavęs į pamaldas būdavo nubaustas, netgi galėjo negauti stipendijos. Kas rytą pagalbinis darbuotojas rabis Meiras Kantorius vaikščiojo po studentų apgyvendinimo namus, beldėsi į langą, kad pažadintų juos į rytines pamaldas, grasindamas „apskritimuku“, kuriuo vėluojančiuosius pažymėdavo ješivos prižiūrėtojas.

Ješiva įsikūrė dideliame (apie 800 kv. m.) vieno aukšto pastate su kiemu ir aukšta tvora. Kieme stovėjo rabino Eliezerio Gordono namas. Įėjus į pastatą, iš vienos pusės buvo paskaitų auditorija, iš kitos – religinės literatūros biblioteka, o priešais – jos didžiulė bendra salė, kurioje trimis eilėmis buvo sustatyti suolai, prie jų – stovas kiekvienam studentui Talmudo traktatui padėti. Rytinėje sienoje buvo įrengtas aron kodėšas (Toros ritinių laikymo vieta), o salės vidury – bima (pakilimas), iš kurios skaitoma Tora.

Visi studentai mokėsi kartu salėje, po vieną arba „chavrutoje“, t.y., su kolega. Talmudas buvo skaitomas ir aptariamas balsu, vyko gyvos diskusijos dėl teksto problemų. Pašaliečiui atrodytų, kad salėje – nepakeliamas triukšmas. Tačiau patiems studentams tai nė kiek netrukdė. Buvimas kartu su trimis šimtais studijų draugų vystė kolegiškumą ir kėlė motyvaciją. Jie noriai mokėsi ir entuziastingai diskutavo

⁴³ Slabados ješiva garsėjo savo dėmesiu musaro studijoms – red. pastaba

dėl Talmudo plonybių. Daugelis ješivos absolventų prisiminė šią studijų metų atmosferą su nostalgija ir meile.

Kandidatai į studijas ješivoje buvo gana griežtai atrenkami. Materialiniai ješivos resursai buvo riboti, o po Valažino ješivos uždarymo norinčių labai padaugėjo. Todėl kandidatas turėjo pasirūpinti savo miesto rabino rekomendacija ir ją pateikti kartu su argumentuotu prašymu. Tik gavęs raštišką kvietimą iš ješivos vadovų, kandidatas tapdavo studentu. Priimtų kandidatų kiekis iš dalie priklausė nuo miesto paramos ješivai masto. Priėmimo į Telšių ješivą taisyklės skelbė įtakingi periodiniai leidiniai: *Hamelits* (heb. „Gražbylys“) ir *Hatsefira* (heb. „Signalas“).

Rusijos imperijos laikotarpiu Telšių ješiva nebuvo oficialiai užregistruota mokymo įstaiga, kadangi jos studijų turinys neatitiko valdžios reikalavimų, keliamų pedagoginėms ir edukacinėms institucijoms. Todėl ješivai visą laiką grėsė uždarymo pavojus. Be to, studentai galėjo būti pašaukti į šešių metų karinę prievolę. Tokia situacija kėlė ješivos vadovybei daug nerimo. Kartą, kažkam išsiuntus skundą gubernatoriui⁴⁴, iš Kauno atvyko aukštas valdžios pareigūnas daryti revizijos. Tuo metu studijos vyko sinagogoje, kur jis užėjo per dienos vidurio pamaldas. Studentai paaiškino revizoriui, kad nevalia trukdyti besimeldžiančiam rabinui. Kol jis laukė, studentai išsivaikščiojo, ir reikalas buvo paliktas.

Rabino Eliezerio Gordono amžininkas rabinas Zeevas Rabineris savo monografijoje apie rabį Gordoną pasakoja kitą atvejį. Ješivoje apsilankęs apskrities valdininkas (*ispravnik*), žinomas antisemitas Popovas ir pareikalavęs iš rabino Gordono paleisti studentus, kitaip jis išvaręs rabiną iš miesto. Rabis Eliezeris Gordonas jam neliko skolingas ir atsakęs, kad verčiau bus į kitą vietą perkeltas *ispravnik*, negu miestą paliksiąs jo rabinas. Būtent taip ir atsitiko. Tai padarė didelį įspūdį oficialiai valdžiai.

Rabinas Gordonas mokėjo rusiškai ir orientavosi įstatyminėje sistemoje ne prasčiau už teisininkus. Valdžia su juo skaitėsi, ir būtent iš pagarbos jam visi ješivos studentai buvo atleisti nuo karinės tarnybos.

1910 m. rabis Gordonas nuvyko į Angliją rinkti aukas ješivai, kuri po gaisro buvo labai nukentėjusi. Londone patyrė didelį nusivylimą, susirgo ir mirė nuo infarkto. Jis buvo palaidotas Londone.

Mirus rabiui Eliezeriui Gordonui jo žentas, tuo metu ėjęs Šeduvos rabino pareigas, buvo pakviestas į Gordono vietą – kaip miesto rabinas ir ješivos vadovas.

Laikui bėgant Telšių ješivoje susiformavo naujas studento tipas. Tai buvo savimi pasitikintys, savigarbos turintys žmonės, o ne tokie, kokius vaizduoja Chaimas Nachmanas Bialikas savo poemoje „Uolusis“: „Vargšės sielos, nematančios dienos šviesos, pasenusios anksčiau laiko... Taip praeina jų

⁴⁴ Skundą dėl nelegalios mokymo įstaigos – red. past.

jaunystė, užgeso jų akys, išbalė veidai...“ Ješivos studentai buvo energingi, gyvenimo džiaugsmo kupini jaunuoliai. Jie ne tik studijavo ir laikėsi judaizmo įstatymų, bet ir daug dėmesio skyrė tvarkingai ir gražiai išvaizdai. Tam, kad palaikytų studentų orumą, jiems buvo uždrausta „valgyti dienas“, t.y., rotacijos būdu pietauti pas miestelėnus⁴⁵ – poeto Simono Frugo žodžiais, „valgyti dienas ir ryti ašaras“. Jie galėjo tik eiti į svečius šabo vakarienei.

Profesorius Bencijonas Dinuras savo prisiminimuose pasakoja, kad rabis Simonas Škopas, pamatęs, kad Bencijono palte trūksta sagos, jam papriekaištavo sakydamas, kad ješivos studentas negali atrodyti apleistas, ir paprašė savo žmonos prisiūti jam sagą.

Studentai gyvai reagavo į visus aplinkoje jaučiamus naujus vėjus. Sionizmas ir Pirmas sionistų kongresas 1897 m. sukėlė didelį studentų susidomėjimą. Kai tapo žinoma, kad mirė Teodoras Herclis, ješivoje įsigaliojo gedulas. O praėjus metams po jo mirties, studentai paprašė surengti memorialines pamaldas jo atminimui. Net ir maskilų (švietėjų) knygos prasiskverbė į ješivą. Rabio Eliezerio Gordono sūnus Samuelis, pats maskilis ir aktyvus sionistas, karts nuo karto atnešdavo studentams papildomos literatūros. Jie taip pat reguliariai skaitė savaitraštį *Hamelits* ir laikraštį *Hatsefira*.

1905 m. Rusijos revoliucija ir ją lydėję pogromai Kišiniove ir kituose miestuose sujaudino ješivos bendruomenę. Daugelis studentų įsitraukė į diskusijas apie socialistinę ar teritorialistinę⁴⁶ judėjimus. Kai kurie jų net prisijungė prie nelegalių socialistinių būrelių ir paliko ješivą. Ješivos vadovybė griežtai sekė studentų nuotaikas, padidino etikos užsiėmimų kiekį, o įtartinus studentus šalino iš ješivos. Šalia viso to, po revoliucijos žlugimo, smarkiai išaugo šaukimo į kariuomenę pavojus, dėl to pastaraisiais metais prieš Pirmąjį pasaulinį karą kai kurie studentai taip pat išėjo iš ješivos.

Ješiva po Pirmojo pasaulinio karo

1914 m. įsiliepsnojus karui, bemaž visi ješivos studentai išsibarstė. Vietoje liko tik maža ješivos senbuvų dalis. Telšių ješiva buvo vienintelė, kuri nesievakavo ir, nežiūrint visų negandų, išliko.

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m., ješiva greitai atgijo. Padidėjo studentų skaičius, ir po kelerių metų ješiva atgavo tiek kiekybines, tiek kokybines ikikarines pozicijas. Iš ješivos vadovų liko tik Juozapas Leibas Blochas ir Chaimas Rabinovičius.

⁴⁵ Tai buvo senų ješivų tradicija: žydų bendruomenė prisidėdavo prie ješivos išlaikymo per studentų išmaitinimą – red. past.

⁴⁶ Teritorializmas – XX a. vidurio ideologija, siekusi žydų autonomijos diasporos šalyse – red. past.

Nepriklausomoje Lietuvoje ješiva gavo oficialųjį pripažinimą kaip aukštoji Talmudo mokykla⁴⁷. Su tuo buvo susijęs valdžios išsakytas pageidavimas, kad ješivoje būtų studijuojami ir bendro lavinimo dalykai. Rabio Blocho tai neišgąsdino ir 1920 m. įsteigta parengiamajame skyriuje – mechinoje buvo įvesta eilė pasaulietinių dalykų. Ješivos studentai, lygiai kaip universitetų studentai, buvo atlaisvinti nuo karinės prievolės ir turėjo visas bendras studentų privilegijas.

Mechinoje buvo keturios klasės. Po pagrindinės mokyklos galima buvo stoti į šį skyrį ir po keturių mokslo metų toliau tęsti studijas ješivoje. Tokiu būdu Telšiuose buvo įkurta nuosekli tradicinių žydų mokslų grandinė, dariusi įtaką visam miesto dvasiniam gyvenimui. Pirmas mechinės direktorius buvo rabis Mordechajus Rabinovičius, po jo – rabis Efraimas Pinchasas Chalfanas. Iki 1933 m. mokiniai mokėsi ješivos patalpose, o 1933 m. mechina persikėlė į savo pastatą.

1929 m. šalia ješivos buvo įsteigta rabinų parengimo mokykla – kolelis, kurioje dvylika gabių jaunuolių ruošėsi rabino sertifikatui gauti. Koleliui vadovavo rabinas Chaimas Mordechajus Kacas.

1926 m. rabio Juozapo Leibo Blocho sūnus Zalmanas (1886–1941) buvo paskirtas ješivos prižiūrėtoju, o vėliau – dvasiniu vadovu. 1929 m. ješivos ko-vadovo pareigas pradėjo eiti kitas Blocho sūnus Elijas Meiras (1894–1955). Jo paskyrimas nebuvo teigiamai sutiktas studentų. Jie pradėjo protestuoti dėl naujojo vadovo pernelyg jauno amžiaus. Rabis Elijas Meiras buvo labai energingas, bet švelnaus būdo ir gražių manierų. Jis ryžtingai vadovavo ješivai ir aktyviai prisidėjo prie kitų mokslo įstaigų organizavimo: dar vokiečių okupacijos metu, 1918 m. padėjo įsteigti vaikų mokyklą.

Po Pirmojo pasaulinio karo studijų tvarka ješivoje, nustatyta dar rabio Eliezerio Gordono, nepasikeitė. Tačiau po rabio Gordono mirties ješivos vadovai kur kas mažiau dalyvavo kasdieniame auklėtinių gyvenime. Juozapo Leibo Blocho vadovavimo laikotarpiu ješivos vadovai pasidalijo funkcijomis. Studentų poreikių rūpyba buvo deleguota įvairiems pačių studentų komitetams.

1930 m., eidamas 71-uosius gyvenimo metus, gaonas rabis Juozapas Leibas Blochas mirė. Jis sinagogoje prarado sąmonę, keldamas į bimą skaityti Toros. Po to nebesikėlė iš lovos. Vadovavimą ješivai perėmė jo 39-erių sūnūs Abraomas Izaokas (1891–1941).

Rabis Abraomas Izaokas Blochas dar paauglystėje buvo žinomas kaip vunderkindas. Toros studijose jis pasireiškė kaip gilių išvalgų ir visiško atidumo mokslininkas. Buvo geras ir jautrus, visa jo povyza skleidė kilnumą ir meilę. Su visais bendravo mielai ir pagarbiai. Studentai A. I Blochą vertino už intelektualumą ir gerus santykius.

⁴⁷ Istorikai teigia, kad ješiva nebuvo įtraukta į valstybės švietimo sistemą – red. past.

Jo vadovavimo metu studentų skaičius išaugo iki keturių šimtų (kartu su parengiamuoju skyriumi). Ješiva išgarsėjo visame pasaulyje, į ją pradėjo vykti studentai iš visos Europos, kaip antai Vokietijos, Čekijos, Vengrijos ir Britanijos. Iš garsenybių, tuo metu atvykusių iš užsienio studijuoti ješivoje, minėtini: dr. Boreris, dr. Eliezeris Blochas, žymus žurnalistas Azrielis Karlebachas, dr. Juozapas Vogelmutas, dr. Šereševskis ir kt. Hitleriui atėjus į valdžią ješiva priėmė daug pabėgėlių iš Vokietijos.

1931 m. Kauno ligoninėje mirė gaonas Chaimas Rabinovičius. Į jo vietą buvo paskirtas sūnus Azrielis (1904–1941), savo gabumais pagarsėjęs dar vaikystėje. Jo samprotavimai apie Torą stebino gilumu.

Tarpukariu ješivos studentai išplėtojo savo veiklą už ješivos sienų. Jie buvo aktyvūs ortodoksų partijos *Agudat Israel*, jos padalinių *Tseire Agudat Israel* ir *Hamizrachi* nariai.

Didžioji šventa Telšių ješiva ir jos vadovas, palaimintojo atminimo rabis Abraomas Izaokas Blochas (nuotraukos apačioje – ješivos pastatas)

Studentai padėjo platinti vietinę ortodoksų spaudą – Telšiuose spausdintus savaitraštį jidiš kalba *Yidisher lebn* ir žurnalą *Haneeman*.

Studentai dalyvavo viešuose disputuose, kuriuos mieste rengė sionistų partijos. Jie ypač suaktyvėjo rinkimų metu. Skaitė laikraščius, dalis studijavo mokslinius darbus, skaitė grožinę literatūrą, kurią patyliukais imdavo iš vietinės bibliotekos.

Ješivos studentai neabejotinai turėjo švietėjiškos įtakos šeimoms, pas kurias nuomojo būstą.

Kai turėjo laiko, išsiruošdavo į pasivaikščiojimus užmiestyje, miškeliuose. Vasarą miego maudytis ežere arba plaukioti valtimis.

Ne vietiniai studentai pragyveno iš ješivos dukart per semestrą dalijamos paramos – stipendijos. Tiesa, ji nebuvo didelė ir vos leido sudurti galus. Daugelį studentų palaikė jų tėvai. 1928 m. atsidarė ješivos studentams pietauti skirta nemokama valgykla, kuriai vadovavo rabis Mozė Aronas Patas. Tvarką valgykloje palaikė patys studentai.

Kaip jau minėta, studentų poreikiais rūpinosi išrenkamoji taryba. Taryba tarpininkavo tarp vadovybės ir studentų bendruomenės. Taryba nustatydavo stipendijos didį, dalyvaudavo egzaminų organizavime, palaikydavo tvarką ješivos ūkyje. Bendrabučio vadovo pareiga buvo aprūpinti studentus vietomis ir nustatyti, kiek jie turi mokėti.

Buvo ir sveikatos taryba bei labdaros kasa. Jie nustatė ryšius su gydytojais ir vaistininkais, kurie savo paslaugas teikė nemokamai. Labdaros kasa duodavo paskolas be palūkanų.

Studijų organizavimo tarybos nariai iš atminties surašydavo ir šapirografu daugino rabinų Juozapo Leibo Blocho ir Chaimo Rabinovičiaus pamokas ir platino studentams.

Toros žinių plėtros taryba organizavo kituose Lietuvos miesteliuose mažas ješivas pradinų mokyklų mokytojams tobulėti.

Bibliotekos taryba, pavadinta, kaip ir pati biblioteka, „Toros buveinė“, rūpinosi dešimtis šimtų tomų turėjusia biblioteka.

Ješivos ekonomika

Vienintelis ješivos gyvavimo šaltinis buvo aukos, gaunamos iš viso pasaulio žydų bendruomenių. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą pagrindinė parama atėjo iš Rusijos imperijos žydų. Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais rabis Eliezeris Gordonas važiuodavo rinkti lėšų ir už Rusijos ribų. Tam, kad ješivos delegacija galėtų važiuoti į lėšų rinkimo kelionę, reikėjo trijų garsių rabinų pritarimo, kurie, prieš jį suteikdami, atvažiuodavo patikrinti ješivos būklės vietoje.

Po karo situacija pasikeitė. Bendras ekonomikos nuopuolis, revoliuciniai įvykiai Rusijoje ženkliai sumažino aukas iš Europos. Dabar pagrindinės aukos ateidavo iš JAV. Ješivos pasiuntiniai ir toliau važiuodavo į lėšų rinkimo ekspedicijas. 1926 m. tai buvo rabinai Chaimas Mordechajus Kacas ir Elijas Meiras Blochas. Vėliau į JAV, Britaniją, Šveicariją ir Vokietiją be minėtų rabinų buvo deleguoti rabis Avneris Oklianskis, rabis Abraomas Mordechajus Vesleris ir kiti. Lietuvos žydai taip pat rėmė ješivą. 1940 m., ješivos finansinės paramos reikalais į JAV per Sibirą ir Japoniją, išvažiavo rabinai

Mordechajus Kacas ir Elisas Meiras Blochas. Tai buvo paskutinė delegacija. Svečioje šalyje, toli nuo artimųjų, jie gavo žinią apie savo šeimų žūtį. Tačiau sielvartas nepalaužė dvasinių jėgų, jie nugalėjo savo didžiulį skausmą ir padėjo pamatus Klivlendo ješivai.

Sunaikinimas

1939 m. rugpjūčio 23 d. Tarybų Sąjunga sudarė sutartį su nacių Vokietija (Ribentropo-Molotovo sutartis), pagal kurą Vokietiją okupavo Lenkiją, o sovietų Rusija – Baltijos šalis, Bukoviną ir Besarabiją [dab. Ukrainos ir Moldovos dalys]. 1940 m. vasarą Rusija užėmė tris Baltijos šalis, tarp jų ir Lietuvą.

Pirmais okupacijos mėnesiais rusai nekenkė ješivai, mokslai joje ir mechinoje tęsėsi. Tuo metu visų besimokančiųjų skaičius sudarė 380 studentų.

Po trijų mėnesių vietiniai okupaciniai pareigūnai pareikalavo atlaisvinti ješivos pastatą, kurį nusprendė paversti ligonine. Studentai perėjo į mechos patalpą. Po kurio laiko ir jis buvo konfiskuotas ir paverstas amatų mokykla. Tuomet studentai perėjo į Didžiąją sinagogą, o vėliau pasidalino į keturias grupes ir išvyko į Tryškių, Šiluvą, Tauragę ir Ylakių. Už visus šiuos filialus vis dar atsakė ješivos vadovas rabinas Abraomas Izaokas Blochas.

Ješivos vadovybė pirmą dar tikėjo, kad Tarybų Sąjungoje ješivos gali egzistuoti ir ieškojo laikinų sprendimų vietoj principinio, būtent – raginti, kad kiekvienas studentas gelbėti savo gyvybę, kol nepraeis bėda, ir taip kritinėje situacijoje stengtųsi užtikrinti Toros studijų tęstinumą. Prasidėjus nacių okupacijai, į Rusijos gilumą sugebėjo pasitraukti tik šešiolika ješivos studentų, kurie nuvyko į miestelį Kirovo apskrityje, kur naktimis mokėsi, o dieną dirbo. Aštuoni iš jų mirė nuo bado ir ligų. Kiti išgyveno, o du persikėlė į Izraelį.

Tai ješivos, kuri buvo ir kurios nebeliko, istorija. 1941 m. birželio 15 d. visi mūsų brangūs ir artimi, tarp jų ješivos vadovas rabinas Abraomas Izaokas Blochas ir visi ješivos studentai, buvo išvesti į mišką, visi žiauriai nužudyti vietinių lietuvių. Tai buvo šventos Telšių ješivos, visų jos vadovų ir studentų gyvavimo pabaiga.

Tebūnie šie puslapiai paminklu nekaltai žuvusiems, visiems mano mokytojams ir draugams, su kuriais praleidau dešimt savo gyvenimo metų.

Ižanga

Prieš dvi-tris kartas Telšiai buvo tipiškas Lietuvos miestelis. Tai senovinis miestas, vienas seniausių Lietuvos regioninių centrų, kuriame Toros tradicija nepertraukiamai vystėsi daugelį metų. Tarp pirmų miesto rabinų minėtini gaonas rabis Zeevas Volfas Lipkinas, Talmudo komentaro *Ben Arye* (heb. Liūto sūnus) autorius ir rabio Izraelio Salanterio tėvas; rabis Juozapas Reizinas, parašęs knygas *Porat Yosef* (heb. Juozapo vaisingumas) ir *Edut Bihosef* (heb. Juozapo liudijimas), kuris vėliau rabinavo Slanime. Tai nedidelis miestas, viso labo taškas geografijos žemėlapyje. Tačiau žydų tautos Toros studijų žemėlapyje jis užima labai svarbią vietą, nepalyginamai didesnę už fizinę.

Juk Telšiai – tai miestas, kur visi žydų gyvenimo elementai sudarė visumą, Toros miesto, visiškai pavaldaus religiniam įstatymui – halachai, pavyzdys. Juk Telšių ješiva – viena iš stambiausių ir puikiausių žydų istorijoje, tarp savo sienų mačiusi šimtus ir tūkstančius studentų. Juk Telšiai – tai samprata, iki šiol gyva tautos sąmonėje kaip Toros įgyvendinimo idealas. Savita ir apibrėžta Toros studijų ir Dievo pažinimo sistema ištrūko iš ją sukūrusios aplinkos į platesnį pasaulį, ir taip Telšių mokymas, dešimtis metų vystytas ješivos vadovų, tapo prieinamas daugeliui. Telšiuose taip pat radosi ypatingas musaro – religinės etikos – suvokimas. Čia palaimintojo atminimo gaonas Juozapas Leibas Blochas pristatė savo originalias išvalgas knygų serijoje *Shiure daat* (heb. Religinės filosofijos pamokos). Ir tai nebuvo vien religinė filosofija, dėstanti žydų vertybes intelektualiu būdu, bet ir pedagogikos mokslas, siekiantis tobulinti visą žmogaus esybę.

Studijos ješivoje vyko išskirtinio dvasinio susitelkimo atmosferoje, tačiau studentai neprarado ryšio su tautos gyvenimu. Ješivos vadovai jautė atsakomybę už miesto bendruomenę, dalyvavo sprendžiant visos šalies žydams aktualias problemas, stengėsi prisidėti prie visos tautos gerovės, viso Dievo pasaulio ištaisymo. Taip jie auklėjo ir jaunimą.

Prieš didžiąją Europos žydų katastrofą, prieš savo žlugimą, Telšių žydų bendruomenė skaičiavo 4000 narių. Holokausto išvakarėse ješiva pasiekė aukščiausią klestėjimo tašką ir išplėtė savo veiklą. Jos akiratyje buvo ištisas pavyzdinių religinio švietimo institucijų tinklas, kurio dėka miestas tapo žydų religinio švietimo centru Lietuvoje, savotiška Toros valstybe. Ješiva prižiūrėjo net ir Telšiuose spausdintus religinius periodinius leidinius. Mieste taip pat veikė žydų ligoninė ir liaudies bankas.

⁴⁸ Iš knygos „Šimtosios Telšių ješivos metinės“ (heb.; sud. David Traub). Wickliffe, Ohio, 1975

Telšių vardas buvo visų kovotojų už žydų tautos vertybes orientyru, miestas jiems buvo aiškių tikslų pagrįsta tvirtovė, kurios sienos talpino tobulo žydų egzistavimo harmoniją. Tai – savarankiškas žydų pasaulis, kuris nieko nepasigedo iš išorės, bet tuo pat metu nebuvo ir izoliuotas.

Ješivos įsteigimas

Telšių ješiva įsteigta 1875 m. Jos pradininkai buvo trys jauni Telšių talmudistai: rabis Meiras Atlasas, vėliau išgarsėjęs kaip Šiaulių rabinas, ir tapęs palaimintojo atminimo gaono Elchanano Vasermano žentu; rabis Cvi Jokūbas Openheimas⁴⁹, vėliau – Kelmės rabinas; ir rabis Saliamonas Zalmanas Halevis Abelis, knygos *Beyt Shlomo* (heb. Saliamono statyta šventykla) – religinio kodekso komentaro, autorius⁵⁰. Pirminis jų planas buvo sukurti ješivą Telšių ir miesto apylinkių jaunuoliams. Žinome, kad tarp pirmųjų mokinių buvo vėliau pagarsėję žmonės: pvz., palaimintojo atminimo Elijas Meiras Faivelzonas, Kupiškio rabinų teismo pirmininkas⁵¹. Tačiau mūsų nepasiekė beveik jokios žinios apie ješivos struktūrą ir vidaus gyvenimą šiame jos egzistavimo etape.

1881 metai, kai Telšių miesto rabino pareigas pradėjo eiti palaimintojo atminimo rabinas Eliezeris Gordonas, mums yra ir ješivos plėtros pradžios data. Rabis Gordonas jau turėjo aukštą reputaciją kaip Toros žinovas, didelis teisuolis ir religinių studijų pedagogas. Prieš tai jis buvo Kelmės rabinu ir ten įsteigė ješivą, kurioje dėstė dešimt metų. Kitame miestelyje kur rabinavo – Vilijampolėje, jis taip pat dėstė vietinėje ješivoje. Vos atvykęs į Telšius, rabis Eliezeris Gordonas priėmė ješivą savo globon ir dėjo dideles pastangas ją plėtojant pagal užsibrėžtą ambicingą planą. Iš tiesų, praėjus nedaug laiko, buvusi maža nereikšminga vietinė ješiva tapo viena didžiausių ir žymiausių pasaulyje: talmudistų ir Toros autoritetų namais.

Vedlys

Neįmanoma suprasti ješivos savitumo be nors trumpos jos lyderio, palaimintojo atminimo gaono Eliezerio Gordono, gyvenimo ir charakterio apybraižos.

Rabis Eliezeris Gordonas gimė 1841 m. Čiarnianų kaime, Svyrės miestelio apylinkėje (Baltarusija), netoli Vilniaus. Jo tėvas Abraomas Samuelis mokėsi Toros iš rabio Chaimo Valažine, ir nors daug pasiekė (tapo vienas mylimiausių rabio Chaimo mokinių), nenorėjo iš Toros daryti profesijos ir vertėsi degtinės gamyba. Jaunystėje rabis Gordonas studijavo Smurgainių talmud toroje, po to – Vilniuje,

⁴⁹ Žr. įžangą knygai „Gaono Jokūbo dvasinis grožis“ [heb.] Ryga, 1929

⁵⁰ Rabis Saliamonas Zalmanas Abelis buvo rabio Simono Škopo svainis

⁵¹ Žr. įžangą jo knygai „Grėsmė gyvybei“ [heb.] Varšuva, 1934

Užupio ješivoje, o dar vėliau – iš rabio Izraelio Salanterio nuostabioje Kauno Talmudo studijų mokykloje, įsteigtoje žymios Neviažskių šeimos. Ten jis vedė rabio Abraomo Izaoko Niveizerio dukrą. Gaonas Izraelis Salanteris įžvelgė rabio Gordono potencialą tapti ješivos vadovu, paskyrė jį, dar visai jauną, savo ješivos ko-vadovu. Kad kiti studentai nejaustų pavydo, Salanteris skaitė paskaitas pakaitom su Gordonu (kartą į dvi savaites). Gavęs pripažinimą, Gordonas įvairių svarbių bendruomenių buvo kviečiamas užimti rabino postą, tačiau kol uošvis jį materialiai palaikė, nepriimdavo kvietimų, kad neatsitrauktų nuo studijų. Uošviui mirus, pradėjo dirbti pragyvenimui: pirma, kaip Kauno bendruomenės pamokslininkas, o nuo 1874-ųjų dešimtį metų ėjo Kelmės rabino ir ješivos vadovo pareigas. Po to tapo Vilijampolės rabinu. Jo pirma vieša Talmudo paskaita Vilijampolės sinagogoje paliko klausytojams neišdildomą įspūdį. Paskaita tęsėsi šešias valandas be pertraukos, o rabis Eliezeris Gordonas turėjo kelis kartus persirengti, nes dėl didelio entuziazmo ir Toros įkvėpimo jo drabužiai buvo permirkę prakaitu. Praėjus pusei metų, rabis Gordonas buvo paskirtas Telšių rabinu. Tai tapo paskutiniu jo gyvenimo kelionės tašku.

Visą savo laiką rabis Gordonas skyrė Toros pažinimo darbui. Tora buvo jo gyvenimo džiaugsmas, šventasis užsiėmimas. Jo meilė Torai buvo neribota. Ta meile jis gyveno. Pats apie save kalbėjo: „Kai esu su Tora, supanašėju su girtuokliu, kuriam niekuomet ne gana: lygiai kaip girtuoklis negali atsiplėšti nuo vyno, taip aš nerandu jėgų atsitraukti nuo Toros, esu visiškai pasinėręs į jos jūrą“. Iš tikrųjų, dvasinis Toros „vynas“ jį pradžiugindavo ir ištirpindavo meilėje Torai ir jos besimokantiems. Pasakojama, kad kai rabis Chaimas Soloveičikas iš Bresto vedė savo sūnų Mozę po vestuvių baldakimu, ceremonijoje dalyvavo ir tos kartos didieji Toros autoritetai, tarp jų ir rabis Eliezeris Gordonas. Rabis Chaimas jam suteikė garbę atlikti tuoktuvių ritualą. Kai rabio Chaimo paklausė, kodėl jis pasirinko būtent rabį Gordoną, nuskambėjo atsakymas: „Nes meilėje Torai jam nėra lygių“. Apie rabį Eliezerį Gordoną buvo sakoma: „Kas nematė jo džiaugsmo nagrinėjant Torą ir ją aiškinant studentams, net įsivaizduoja, kas yra tyras dvasinis džiaugsmas ir sielos pakilimas“.⁵²

Jis visuomet buvo kupinas dvasinės ugnies ir entuziazmo dėl Talmudo studijų. Šį entuziazmą mokėjo perteikti ir studentams, jiems įdiegdamas begalinę meilę Toros pažinimui. Tai buvo meilė „studijoms dėl jų pačių“, ne dėl pragmatinių tikslų. Ši meilė buvo būdinga Telšių ješivai visą jos gyvavimo laikotarpį.

Rabio Gordono veiklos periodas buvo audringas ir neramus dėl Haskalos suklestėjimo. Žydų jaunimas noriai pakluso garsiems lozungams, ir daug gabių jaunuolių pasitraukė nuo tradicinio judaizmo.

⁵² Žr. įžangą knygai „Rabio Eliezerio atsakymai į religinės teisės klausimus“ [heb.] Petrakavas, 1913

Maskiliai aktyviai agitavo amžininkus, ypač jaunimą, prieš pačią ješivos instituciją, kuri daug šimtmečių tenkino jaunų žydų dvasinius poreikius. Daugeliu atveju ši agresyvi propaganda pasiekė tikslą. Situacija tapo tokia nepakeliama, kad pats pavadinimas *bachur yeshiva* (heb. ješivos studentas) žydų visuomenei tapo pašaipos išraiška, „dykaduonio“ ir „nevykėlio“ sinonimu. (Beje, šis iškraipytas vaizdinys iš Haskalos literatūros perėjo į modernią žydų literatūrą). Tėvai, anksčiau siekę talentingų jaunų talmudistų, kad ištekintų už jų savo dukras, o juos gavę į žentus, aprūpindavę materialiai, kad jauni vyrai galėtų tęsti Toros mokslus, nusigręžė nuo jų ir kreipė savo dėmesį į „auksinį jaunimą“ iš maskilių terpės. Žinoma, liko atsidavusių ir prisiekusių Toros šalininkų, tačiau daugumos noras studijuoti nusilpo. Toros pasaulis nusmuko, studijų namai ištuštėjo, ir net žymiose ješivose sumažėjo studentų skaičius.

Yra požymių, kad rabis Eliezeris Gordonas nuo pat pradžių planavo įsteigti svarbią ir didelę ješivą, kurioje susiburtų patys talentingiausiai žydų jaunuoliai. Ješivą, kurios uždavinys būtų sugrąžinti Toros šlovę, ir kuri taptų prototipu ir modeliu kitoms busimoms ješivoms. Jam reikėjo atkaklių atsiskyrėlių nuo visko, kas nėra Tora. Rabis Gordonas sistemingai ėmėsi institucijos, kurioje tokių studentų būtų dauguma, organizavimo. Kai tokie jaunuoliai atsirado ir pradėjo savo Toros triūsą, Toros prestižas žydų visuomenėje ėmė augti.

Rabis Gordonas matė pokyčių ir pataisų poreikį – tiek ješivos bendruomenės gyvenime, tiek studijų tvarkoje. Šių pokyčių padariniu turėjo tapti dar aukštesnė Toros studijų reputacija bei jaunimo noras tapatintis su šio mokslo skleidžiama šviesa.

Kaip miesto rabinas, jis pratino žydų bendruomenę gerbti ješivos studentus. Griežtai reaguodavo į kiekvieną įžeidimą jų adresu ir reikalaudavo pagarbaus ir mandagaus bendravimo. Jis teigė, kad ješivos studentas yra ryšio su praeities tradicija garantas, Dievo patikėtos misijos vykdytojas, o jo vaidmuo dabarties ir ateities formavime yra raktinis. Rabis Gordonas išėmė iš vartosenos neigiamą skambesį įgavusį pavadinimą *bachur yeshiva*, o vietoj jo įvedė naują – *yeshive man* (jid. ješivos vyras).

Telšių ješiva buvo ko gero pirma, nutraukusi žeminančią „valgymo dienų“ tradiciją, kurią praktikavo kitos to meto ješivos. Studentai, kurių dauguma buvo ne vietiniai, neturėjo kitos išeities kaip tik tikėtis miesto gyventojų malonės ir galimybės maitintis jų namuose. Ješivos vadovai, kurie protestavo prieš šį, Torą studijuojančiųjų autoritetą menkinantį įprotį, jį išnaikino iš ješivos gyvenimo. Jie nustatė, kad pasiturintys studentai turi patys pasirūpinti prasimaitinimu, o vargingi – gauti iš ješivos kasos stipendiją maistui ir būsto nuomai. Nepriklausomybė nuo svetimų žmonių malonės grąžino studentams savigarbą. Butų nuomotojai maitino juos už mokestį. Tai sukeitė studentų ir miestelėnų pozicijas: dabar ne studentai priklausė nuo miesto bendruomenės, o atvirkščiai, namų savininkų pajamos priklausė nuo

studentų. (Ješiva ilgą laiką neturėjo savo virtuvės ir valgyklos. Tik 1932 m. rabinų mokyklos (kolelio) pirmame aukšte atsidarė valgykla, kur ješivos studentai gaudavo karštus pietus bei valgė visą šabo dieną).

Rabis Eliezeris Gordonas įdiegė daug naujovių studijų organizavime ir turinyje. Jis įvedė naują, aiškiu suvokimu ir logika pagrįstą mokymo sistemą, o kartu vystė studentų inovatyvių interpretacinių sprendimų įgūdį. Jis teikė pirmenybę senoviniams klasikiniams, o ne įmantriems vėlesniems Talmudo komentarams. Iš pastarųjų atrinkdavo tuos, kurie sekė klasikinius metodus. Itin populiariai, bet formaliai ir bevaisei smulkių Talmudo aspektų aptarimo technikai (*pilpul*)⁵³ jis paskyrė priemonės vietą, o talmudinę diskusiją įvedė į platų religinės teisės sprendimų paieškos kontekstą. Būtent Telšių ješivoje pirmą kartą pradėta sistemingai, kaip tvarkaraščio dalyką, studijuoti Arjės Leibo Hakohen⁵⁴ knygą *Ketsot hachoshen* (heb. Šventiko skydo kampai). Buvo net toks pasisakymas, kad Telšių lankos kvepia iš šios knygos sklindančiais aromatais. Šiuolaikinių komentatorių kūrinius rabis Gordonas kritikavo, išimtimi laikęs tik rabį Akivą Egerį, kurį beveik prilygindavo prie senovės komentatorių.

Tiesa, pats rabis Gordonas buvo pilpulio technikos virtuozas, tikėtina, kad jos pasimokė jaunystėje iš rabio Izraelio Salanterio, kuris į pilpulį žiūrėjo teigiamai, kaip į papildomą būdą perprasti Torą. Rabio Gordono įgūdžiai pasireikšdavo jo pamokose, kuriose jis lengvai apjungdavo labiausiai nutolusius kontekstus. Kiti ješivos vadovai išvystė ir ištobulino vadinamą „Telšių metodą“, tačiau ne be reikalo rabis Gordonas laikomas jo pradininku. Jis pasirinko tuos veikalus, kurie tapo mokymo programos pagrindu, paskyrė jo pedagoginę ideologiją atitinkančius ko-vadovus. Bet didžiausias nuopelnas – studentuose išugdyta pagarba Torai ir mąstymo aštrumas, o taip pat jų parengimas gilioms Talmudo studijoms.

Nevalia pamiršti, kad dabartinėse ješivose vyraujantis pamokos tipas, kuriame pilpulio technika naudojama kaip mechanizmas platesnei problemai aptarti, yra palaimintojo atminimo rabio Gordono išradimas. Praeities ješivų vadovai dėstė pagal konkrečiu metu studijuojamą Talmudo lapą – tuo galima įsitikinti skaitant jų mokinių surašytas įžvalgas paskelbtose Talmudo komentarų knygose. Tačiau rabis Gordonas įvedė reguliarią ješivos vadovo pamoką, pagrįstą ne studijuojama Talmudo vieta, o pasirinkta tema, kuriai nagrinėti reikalingas platus apsiskaitymas Talmude, o ne tik konkrečios vietos žinios. Rabis Eliezeris Gordonas mokė, kad ne pakanka suprasti tam tikrą Talmudo mintį – svarbu suvokti jos atsiradimo logiką. Ši pedagoginė prieiga leido išvystyti studentų intelektualias galias iki aukščiausio laipsnio. Tam pasitarnavo tiek rabio Gordono išskirtinis išsimokslinimas, asmens žavesys, tiek patraukli

⁵³ *Pilpulis* (nuo heb. *pilpul* – pipirinimas) – Talmudo teksto nagrinėjimo technika, kai kuriuose ješivose studijuota kaip savarankiška disciplina – red. past.

⁵⁴ 18 a. autorius – red. past.

pamokų forma. Juk jis, kaip jau minėta, buvo nuolat apgaubtas entuziazmo dėl Talmudo, o pamokų metu šis entuziazmas pasiekdavo viršūnę. Buvę studentai prisimindavo jo pamokos dieną tarsi mūsų dieną, o savo dėstytoją – lyg karvedį, kuris pilnai susikoncentravęs ir apsiginklavęs logika, kovojo už teksto prasmę. Pamokos metu išorinis pasaulis jam nustodavo egzistuoti, visa širdies ir siela jėga nukrypavo į dėstyimą, o galinga kūrybinė natūra pilnai išsiskleisdavo, tarsi išsiverždavo į laisvę.

Rabio Eliezerio Gordono asmenybę garsusis rabinas Abraomas Ješaja Karelicas apibūdino taip: „Jis buvo nuostabus novatorius, tokio rango asmenybė, kad jo dvasinė jėga ir gabumai liejosi per kraštus, kokius Toros aspektus jis begvildentų. O kiekvienas studentas galėjo iš jo pasisemti lygiai to, ko būtent jis pristigo, gauti tai, ko trūko iki visiško suvokimo, išaugti ir pasikelti virš savo buvusio netobulo žinojimo. Rabis Eliezeris buvo dangaus įkvėptas ješivos vadovas.“⁵⁵

Rabis Gordonas mylėjo savo studentus visa širdimi, buvo ne tik jų vadovas ir mokytojas, bet gailestingas ir mylintis tėvas. Studentus jis vadino „mano vaikai“ ir su kiekvienu bendravo mielai ir supratingai. Rūpinosi jų poreikiais, prižiūrėjo, kad būtų sotūs, turėtų aprangą ir apavą. Lengva įsivaizduoti, kokia meile jam atsakė studentai ir kokia didelė buvo jo įtaka jiems.⁵⁶

Rabis Eliezeris Gordonas buvo neabejingas ir visuomeniniam darbui. Ir ne tik mieste, kur rabinavo, bet toli už jo ribų. 1873 metais, būdamas dar visai jaunas, prisidėjo prie religinio žydų švietimo Rusijos imperijoje sistemos formavimo. Svajojo suvienyti visą žydų ortodoksiją į sąjungą „Izraelio tautos susibūrimas“ ir net parašė jos įstatus. Iš esmės tai buvo 1912 m. įsteigtos ortodoksų partijos *Agudat Israel* pamatas. Jis taip pat inicijavo ortodoksinį dienraštį. Rabio Gordono visuomeninė veikla taip pat buvo pavyzdžiu jo studentams ir sekėjams. Izraelio tautos gerovė visada buvo Telšių ješivos veiklos prioritetu. Visi jos vadovai kartu buvo ir rabinai, dalyvaujantys svarbiausiose šalies rabinų organizacijose. Šią tradiciją pradėjo pats rabis Gordonas, tęsė jo žentas rabis Juozapas Leibas Blochas ir pastarojo sunūs rabis Abraomas Izaokas. O tai toli gražu nebuvo paplitęs įprotis. Dauguma ješivos vadovų nebuvo tų miestų rabinais, tačiau Telšiuose šios dvi svarbios funkcijos buvo apjungtos vieno žmogaus asmenyje, ir viena palaikydavo ir sustiprindavo kitą. Apie studentų visuomeninę veiklą bus papasakota toliau.

⁵⁵ Žr. Rabiner Z., Palaimintojo atminimo gaonas rabis Eliezeris Gordonas, p. 58

⁵⁶ Apie tai žr.: Fridman A.A. Prisiminimai [heb.] Tel Avivas, 1926, p. 97-104

Pedagoginiai metodai

Telšių ješiva teigiamai išsiskyrė iš kitų didelių ješivų savo pedagoginiais principais, edukacinėmis naujovėmis ir pažangiais metodais. Vienas iš tų metodų diegėjų buvo palaimintojo atminimo rabis Juozapas Leibas Blochas – gaono Eliezerio Gordono mokinys ir žentas.

Savo neįprastus gabumus ir imlumą jis pademonstravo dar būdamas vaikas. Pirminį švietimo etapą praėjo rabio Izraelio Salanterio pasekėjų aplinkoje. Tačiau dar jaunystės dienomis jis išrado specifišką, jam labiausiai tinkamą mąstysenos ir elgesio sistemą. Juozapas Leibas Blochas gimė 1860 m. Raseiniuose. Jo tėvas, Mordechajus ben Meiras, priklausė šlovingai rabinų ir talmudistų dinastijai, iš jo motinos pusės kylančiai iš Vilniaus Gaono. Būdamas vienuolikos, Juozapas Leibas Blochas išvažiavo iš tėvų namų į Vieکشnius mokytis pas savo dėdę Moišelę Charifą – vieną iš racionalaus klasikinių tekstų studijų metodo pirmtakų. Sulaukęs penkiolikos metų Juozapas Leibas nuvyko į Kelmę, kur jo mokytoju buvo rabis Eliezeris Gordonas. Jie labai suartėjo, o rabis Gordonas vertino ypatingas Juozapo Leibo savybes, jo atsidavimą studijoms. Rabio Gordono įtakoje jis labai pažengė, bet tuo pačiu metu daug laiko skyrė savarankiškam skaitymui. Ypač sekė rabio Simchos Ziselio mokymą, padariusį jam didelį įspūdį. Tačiau šį mokymą vertino kritiškai, kadangi nuo jaunumės rabis J. L. Blochas pasižymėjo savarankišku mąstymu ir tvirtomis pažiūromis.

Būdamas dvidešimties vedė rabio E. Gordono dukterį, ir kai Gordonas persikėlė į Telšius, rabis Blochas važiavo kartu ir padėjo jam įsteigti ješivą.

Telšių ješivai pasisekė turėti tokį nuostabų pedagogą ir kilnią asmenybę, kaip rabis J. L. Blochas.⁵⁷ Egzistavo tokia tvarka, kad visi ješivos studentai mokėsi vienoje didelėje salėje, kur vyko ir ješivos vadovo paskaita. Tai nebūdavo labai efektyvu, kadangi skirtingo amžiaus auklėtiniai buvo ne vienodai pasirengę. Juozapas Leibas Blochas suskirstė studentus į keturias pakopas (ješivoje jas vadino *shiurim*). Studentai buvo suskirstyti pagal amžių, žinių lygį ir gabumus. Kiekvienai pakopai vadovavo vienas iš ješivos vadovų, jai dėstęs pagal pakopos lygį. Kiekvienas studentas savo pakopoje turėjo studijuoti nustatytą semestrų kiekį, po to pažangą pademonstravę studentai galėjo pereiti į aukštesnę pakopą, o mažiau pastangų įdėję, likdavo papildomam laikui žemesnėje pakopoje. Tie, kurie baigė studijas visose keturiose pakopose, pereidavo į rabio Gordono klasę.

Studentų skirstymas į pasirengimą atitinkančias pakopas, pedagoginį procesą padarė gerokai efektyvesniu. Kiekvienas studentas gaudavo jam pritaikytas žinias iš jam tinkamo dėstytojo. Jaunesni studentai nebuvo priversti netekti pažinimo džiaugsmo dėl to, kad dėstymas vyksta jiems dar

⁵⁷ Žr.: Gifter M. Toros studijų institucijos Europoje [heb.] Niujorkas, 1956, p. 171 ir toliau

nepasiekiamu lygmeniu. Be to, suskirstymas išprovokavo sveiką konkurenciją dėl pažangos moksluose. Jaunesni stengėsi mokytis kuo geriau, kad greičiau pereitų į aukštesnę pakopą, o kai jiems tai pavykdavo, pajusdavo, kad nusipelnė Torai ir buvo motyvuoti pasiekti dar daugiau.⁵⁸

Savaime suprantama, kad tokio didelio pedagoginio darbo negalėjo vykdyti vienas žmogus, todėl ješivos vadovų turėjo būti keletas. Nuo 1884 metų rabis J. L. Blochas tapo ješivos ko-vadovu, o po metų prie jo prisijungė palaimintojo atminimo rabis Simonas Škopas, šiame poste praleidęs 19 metų. Tai buvo laikotarpis, kai Telšių ješivai vadovavo geriausi Lietuvos žydų religinio švietimo specialistai.

Neketiname daug rašyti apie rabiną Simoną Škopą, kadangi apie jį jau nemažai parašyta. Todėl pateiksime tik trumpas pastabas.

Rabis Škopas gimė neturtingoje šeimoje. Nepaisant sunkių materialių sąlygų, tėvai pasistengė užtikrinti jam aukšto lygio religinį išsilavinimą. Visai jaunas, dvylikametis, jis išvažiavo mokytis į Myriaus ješivą, kur praleido trejus metus ir įgijo talentingo jauno mokslininko reputaciją. Po to patraukė į „ješivų motiną“ – Valažino ješivą, kur mokėsi iš tuometinio jos vadovo rabio Naftalio Cvi Berlino. Labai greitai rabis Škopas sužibėjo net tarp tokių Talmudo studijų galiūnų, kaip Valažino studentai. Jis padarė ypač palankų įspūdį palaimintojo atminimo gaonui rabiui Chaimui Soloveičikui⁵⁹ ir kartais buvo kviečiamas mokytis jo rinktiniame mokinių būrelyje, kurio susitikimuose rabis Soloveičikas aptarinėjo savo naujausias Talmudo interpretacijas. Rabis Škopas patyrė didelę racionalaus, preciziškais apibrėžimais grindžiamo rabio Soloveičiko metodo įtaką, tačiau nesiekė jo vergiškai. Jo tikslas buvo išvystyti nuosavą Toros studijų metodą, kurį galėtume pavadinti „logikos metodu“. Pats rabis Škopas jį vadino „analitiniu metodu“, pagrįstu sistetine ir fundamentalia šaltinių analize, nenuilstama teksto problemų šaknų paieška.⁶⁰ Valažine buvo kalbama, kad jis „veržiasi į atviras duris“, ir tai iš tiesų gera jo metodo charakteristika: rabis Škopas buvo įsitikinęs, kad Talmude nėra paprastų ir savaime suprantamų dalykų, todėl reikia nuodugniai nagrinėti kiekvieną terminą ir kiekvieną sąvoką, net jei jie atrodo neproblemiški. Po šių pastangų staiga atsiveria nauji neapbrėpti horizontai, ir „seniai suprantami“ dalykai yra matomi naujoje šviesoje.⁶¹

Būdamas 21-erių, rabis Simonas Škopas vedė pasiturinčio ir išsilavinusio Mozės Mordechajaus Idelevičiaus dukterį ir gavo iš uošvio pažadą, kad galės eilę metų gyventi jo namie ir tęsti studijas neprivalėdamas užsidirbti duonai. Tačiau uošvio ūkis nukentėjo dideliame gaisre, ir rabis Škopas neteko

⁵⁸ Ten pat

⁵⁹ Valažino ješivos ko-vadovas – red. past.

⁶⁰ Žr.: Sorski A. Rabis Šimonas ir jo metodas [heb.]. Bnei Brak, 1973, p. 87

⁶¹ Žr.: Bloch J. L. Religinės filosofijos pamokos [heb.], t. II. Klivlendas, 1964, p. 294

materialinio palaikymo. Jo dėdė rabis Eliezeris Gordonas 24-erių metų jaunuolį pakvietė tapti Telšių ješivos vadovo pavaduotoju.

Rabis Škopas pristatė ješivoje savo metodą, į kurį studentai, šiaip jau pripratę prie aukšto studijų lygio, reagavo teigiamai, kaip į įdomų iššūkį. Jie buvo atviri jauno dėstytojo naujovėms, tačiau norėjo patikrinti, ar jos bus įtikinamai pateiktos. Rabis Škopas ramiai ir užtikrintai pradėjo savo metodo pristatymą. Jis nurodydavo tam tikrą Talmudo teksto fragmentą, prašydamas studentų, kad įžvelgtų tos vietos problemiškumą, o po to, apsiginklavęs visu senovės rabiniškosios literatūros arsenalu, kartu su studentais ieškojo būdo suprasti teksto logiką ir išspręsti sunkumus. Jo metodai buvo tam tikra prasme revoliuciniai.

Savo paskaitoms rabis Simonas Škopas ruošėsi nepaprastai atsakingai, su vos ne antgamtiniu atidumu, iki galvos skausmų, kuriuos turėjo malšinti galvą aprišdamas šlapiu rankšluosčiu. Didžiulė dvasinė koncentracija, kurią skyrė kiekvienam užsiėmimui su studentais, buvo geriausia atsidavimo Torai pamoka.

Panašiai savo paskaitas skaitė ir rabis Juozapas Leibas Blochas – panašiai, bet ne identišškai, kadangi jo dėstymas atspindėjo jo kaip mąstytojo ir pedagogo unikalumą. Rabio J. L. Blocho analizės taip pat pasižymėjo logika ir subtilumu, kuriuos jis naudojo kaip kelią į tekstinės problemos sprendimą.

Šių trijų iškilių pedagogų: rabių E. Gordono, J. L. Blocho ir S. Škopo dėka Telšių ješivos studijų lygis buvo pakeltas iki aukščiausios kartelės. Studentai gavo diferencijuotas ir galias žinias, kurios buvo aktualios ne tik ješivos viduje, bet aprėpdavo visą studentų gyvenimo būdą.

Patys Telšių ješivos dėstytojų metodai vedė prie religinės teisės naujovių atsiradimo. Rabio Eliezerio Gordono netenkino mandagiai tylintys studentai ir rami paskaitos tėkmė. Jis ragindavo diskutuoti ir intelektualiai rungtyniauti, reikalavo, kad studentai aktyviai aptarinėtų religinės teisės aktualijas. Kuo dažniau studentai jį pertraukdavo ir „užmėtydavo“ sunkiais klausimais, tuo didesnis būdavo jo dvasinis malonumas. Jis tikėjo, kad tai – vienintelis būdas besimokančiojo talentui išsiskleisti. Taigi, užsiėmimo metu dėstytojui būdavo pateikiama didelė nuomonių įvairovė. Telšių ješivos vadovai mokė kvestionuoti net nusistovėjusias išvadas, ugdyti kritinį mąstymą bei matyti visus įmanomus tekstų teiginių aspektus. Telšių ješivoje net gimė posakis: „derėtis dėl nuomonių“.

Tuo būdu per trumpą laiką ješiva virto didele ir svarbia religinių studijų institucija, savita pedagogine sistema, formavusia studento dvasinį įvaizdį.

Didžioji ješiva

Telšių ješivos vadovų reputacija ir studijų kokybė traukė vis daugiau studentų, kol jų skaičius pasiekė kelis šimtus. Jie atvykdavo iš arti ir iš toli, iš Lietuvos, Latvijos, Lenkijos, Rusijos – net iš Kaukazo ir Sibiro. Ješivų tinkle nusistovėjo postulatas, kad kiekvienas norintis gauti fundamentalų pasirengimą Toros studijose, turi pasimokyti Telšiuose. Daugelis būsimų tautos lyderių čia įgijo savo išsilavinimą. Pasitaikydavo laikotarpį, kai dėl vietų ir studentų aprūpinimo šaltinių stokos, ješiva įvesdavo priėmimo apribojimus. Iš kiekvieno miestelio priimdavo tik po vieną studentą, iš didesnių miestų – daugiau, pagal gyventojų skaičių ir iš to miesto gaunamos finansinės paramos ješivai dydį. Kita taisyklė teigė, kad tam pačiam semestriui negalima priimti dviejų vienos šeimos narių.⁶² Taisyklės negaliojo rabinų sūnums, kurie buvo priimami be apribojimų. Pasitaikydavo, kad tam tikri miesteliai leisdavo prisirašyti norintiems mokytis ješivoje iš kito miestelio – užleisdavo jiems savo „kvotą“.

Rabis Juozapas Leibas Blochas įvedė naują studentų priėmimo tvarką, pagrįstą švietimo poreikių kriterijais. Kandidatai turėjo teikti raštišką prašymą, prie kurio pridėti savo vietos rabino ar žymaus Toros mokslininko rekomendaciją. Jie gaudavo atsakymą: „Atvykti ir praeiti egzaminą“. Atvykę be reikiamos procedūros, turėjo apsigyventi kuriame nors miestelyje Telšių apylinkėse, kol atliks viską, ko reikalavo ješiva. Net ir besimokantys ješivoje, po šventinių atostogų namuose, turėjo raštu teirautis ješivos vadovybės, ar gali grįžti į mokslus.

Visiškai suprantama, kad tokia griežta tvarka leido priimti į ješivą tik geriausius iš geriausių. Būtent tokie ir buvo Telšių ješivos studentai: visi iki vieno talentingi, gabūs, darbštūs ir atsidavę, todėl dieną naktį Telšiai aidėjo „Toros balsu“.⁶³ Ješiva visuomet buvo skambi, lyg audringa jūra. Studentai diskutavo gausiose grupelėse, ir ne tik ješivos pastate, bet visur ir visada: gatvėje, bendrabutyje, per pasivaikščiojimus laukuose ar prie ežero – galiausiai visas Telšių miestas pavirto viena didele ješiva, kurioje net akimirkai nenutrūkdavo studijos.

Jei finansiniai ješivos reikalai buvo sprendžiami visos vadovybės susirinkimuose, vidinės tvarkos organizavimas didžiausia dalimi buvo deleguotas puikius organizacinius gabumus turėjusiam rabiui Juozapui Leibui Blochui, kurio dėka ješiva tiek daug pasiekė.

Pradžioje ješiva telkėsi pagrindinėje miesto sinagogoje, tačiau 1894 m. persikraustė į naujus, rabio Eliezerio pastangomis pastatytus namus. Tai buvo didelis, erdvus ir gražus plytinis pastatas su daug

⁶² Dėl busimojo Panevėžio rabino Juozapo Kahanemano priėmimo į Telšių ješivą žr.: Kol Sh. Išskirtinis savo kartoje [heb.] Tel Aviv, 1970, p. 34 ir toliau. Tarp žymių žmonių, kurie mokėsi Telšių ješivoje: rabinas Elchananas Vasermanas, knygos „Abraomo veidas“ autorius rabis Abraomas Izaokas Perelmanas, Lomžos rabinas Mozė Šackesas, rabinas Cvi Pesachas Frankas, knygos „Abraomo tamariskas“ rabis Abraomas Neimarkas – tebūnie palaimintas visų jų atminimas, ir kiti.

⁶³ Talmudo mokomasi balsu skaitant ir aptariant tekstą – red. past.

langų. Pagrindinė ješivos mokymo salė buvo įspūdingo dydžio ir talpos, joje trimis eilėmis sustatyti ilgi suolai, tarp kurių buvo du praėjimai: išilgai ir skersai. Mokymo kambariai buvo pusrūsyje, o dėl vietų stokos pamokos juose vyko pamainomis. Per didžiulį gaisrą, sunaikinusį daugelį Telšių namų, šis pastatas sudegė ir buvo atstatytas 1905 m.

Musaro studijos

1894 metais, pritariant rabiui E. Kordonui ir įtakoiant rabiui J. L. Blochui, ješivos tvarkaraštyje atsirado etikos literatūros (musaro) studijos. Įgyvendinti šį sprendimą nebuvo lengva: jis turėjo tiek savo šalininkų, tiek karštų priešininkų pačiuose Telšiuose, visoje Lietuvoje ir net už jos ribų. Patys studentai irgi ne visi palaikė šių studijų prievolę. Galima net teigti, kad kilo studentų protestas prieš dėstytojus. Pvz. palaimintojo atminimo rabis Izaokas Blazeris pasirūpino išleisti savo knygą „Izraelio tautos šviesa“, kad įtvirtintų musaro sistemos viršenybę. Tačiau ne visi taip galvojo. Pasakojama, kad Telšių ješivoje įvedus musarą kaip mokymo dalyką, pas rabį Gordoną atvyko vieno ješivos įsteigėjų – rabio Saliamono Zalmano Abelio, tėvas rabis Kalmanas Abelis ir pasakė: „Jūs, pone, užprogramavote šios ješivos pražūtį“. O juk pats jis buvo šio etinio mokymo įkūnijimu! Tiesa, kai kurie studentai tiesiog buvo neklusnūs ir tik ieškojo preteksto savo charakteriui atskleisti. Tačiau buvo ir tokių, kurie matė šį konfliktą kaip principų kovą: jie abejojo, ar naujas dalykas neužgoš ješivos savitumo ir jos nesusilpnins. Bet kuriuo atveju, priešinamasi buvo ne pačiai žydų religinei etikai, o tik jos pavertimui tvarkaraščio disciplina.

Telšių ješivos parengiamojo skyriaus auklėtiniai su vadovu rabi Avneriu Oklianskiu prie ješivos pastato. 1935 m.

Kaip bebūtų, ši konfliktą galima laikyti net naudingą: jis nušvietė tikruosius prioritetus ir lyderius. Prieš tai ješivoje pasikeitė daug dėstytojų, nesusitvarkiusių su vienais ar kitais iššūkiais, tačiau rabis J.L. Blochas liko tarp įtakingųjų ir užtikrino musaro studijų tęstinumą.

Pradžioje etinės literatūros skaitiniai buvo ne privalomi, o pasirenkamieji. Tie, kurie domėjosi, galėjo nueiti į specialiai tam paskirtą kambarį ir skaityti atitinkamus kūrinius. Tai neigiamai atsiliepė santykiams tarp studentų, nes dvasiniai prižiūrėtojai aiškiai favorizavo „musarnikus“. Todėl netrukus nuspręsta padaryti šias studijas visuotine prievole, išskyrus jauniausius dviejų pirmųjų pakopų studentus.

Ješivos vadovai šį sprendimą grindė tuo, kad nuo savo atsiradimo musaro judėjimas sudarė rimtą atsvarą Haskalos idėjoms, kurioms visiškai atsparus nebuvo ir Torą studijuojančiųjų pasaulis. Taigi, musaro mokymas buvo vertinamas kaip dvasinė apsauga. 1897 m. dvasinio mentoriaus funkcijai vykdyti į ješivą pakviečiamas rabis Leibas Chasmanas, pramintas Leibu iš Ščučino.⁶⁴ Nors tuo metu jis buvo labai jaunas, jo įtaka studentams buvo itin stipri, o asmenybė – ganėtinai autoritariška. Net patys talentingiausi studentai nesulaukdavo jo pagyrų, jei nepaskirdavo užtektinai laiko ir darbo Toros studijoms. Būtent jis padarė musaro literatūros nagrinėjimą privalomu, ir tie, kurie šiuos užsiėmimus praleisdavo, būdavo nubausti lygiai kaip už Talmudo pamokų pravaikštas. Jis suburdavo studentus į grupes dvasiniams pratimams ir meditacijai atlikti, ir vystė tam polinkį turinčių studentų gabumus. Jo pedagoginis talentas įkvėpė studentams orumą ir dorovę, o etika tapo ne tik jų gyvenimo filosofija, bet ir kasdienio elgesio pamatu.

Savo veiklos pradžioje rabis L. Chasmanas ne visiems patiko, bet jis mokėjo suvaldyti studentų kolektyvą, pasitelkdamas charizmą ir protingą požiūrį. Rabiai E. Gordonas ir J. L. Blochas visuomet jį palaikė, kadangi musaro studijas matė kaip vieną ješivos egzistavimo pagrindų, ir kartu su juo įvedė ješivoje griežtą etinę discipliną.

Studentai, kuriems tai nebuvo priimtina, sukilo, ir sutaikymo procesas užtruko. Pagrindinė atsakomybė už tai ir visi sprendimai buvo perduoti rabiui J. L. Blochui. Tuo metu jis pasišalino iš ješivos gyvenimo ir priėmė kvietimą tapti Varnių rabinu. Studentams tai buvo didžiulis netikėtas smūgis, jie siuntė pas jį delegatus su prašymu grįžti, tačiau rabis J. L. Blochas nesutiko. Greitai po savo rabinavimo Varniuose pradžios, jis įsteigė miestelyje ješivą apylinkės jaunuoliams. Po to jis buvo Šeduvos rabinu, šiame miestelyje taip pat įkūrė didelę ješivą, kurioje skaitė musaro paskaitas. Šeduvos ješivoje rabis J. L. Blochas išplėtojo savo religinę ir pedagoginę filosofiją, kurią ateityje vėl atnešė į Telšius.

⁶⁴ Ščučinas – miestelis Gardino apskrityje – red. past.

1905 m. Rusijoje įvyko revoliucija. Imperiją įaudrinę įvykiai nuaidėjo ir ješivoje. Dalis jaunuolių buvo pakerėti socialinio teisingumo ir visuotinės pertvarkos siekių. Susidomėjimas studijomis smuko. Ješivos vadovas rabis E. Gordonas ieškojo būdų sugrąžinti ješivai būdingą koncentraciją į studijas ir jų aukštą lygį. Jis kreipėsi į savo kolegą ir bičiulį, Vilijampolės ješivos vadovą, gaoną rabį Nataną Cvi Finkelį prašydamas atsiųsti keletą išskirtinių Vilijampolės ješivos studentų kaip pavyzdį Telšių studentams. 1905 m. vasarą į Telšius atvyko apie dvidešimties vyresniųjų Vilijampolės ješivos studentų grupė, vadovaujama dvasinio mentoriaus rabio Eliezerio Lufto. Jie sustiprino Telšių ješivos etinį ugdymą ir dvasinę atmosferą, tačiau jiems teko užimti tvirtas pozicijas besipriešinančių musaro studijoms atžvilgiu. Konfliktas galiausiai palaužė rabį E. Gordoną, kuris paskelbė, kad „ješiva užsidaro, o studentai turi išvažiuoti“. Šis epizodas atspindi rabio Gordono dvasinę aukštumą, nes tomis sunkiomis krizės dienomis jis pademonstravo principingumą ir stiprybę.

Praėjus pusmečiui, 1906 m. vasarą, jis vėl atidarė ješivą ir pakvietė Kelmės ir Vilijampolės ješivų auklėtinį rabį Samuelį Ponidlerį (vėliau – Rietavo rabiną), tapti jos dvasiniu vadovu. Visi studentai į ješivą turėjo užsirašyti iš naujo ir patvirtinti savo pritartybę jos įstatams bei mokymo proceso struktūrai. Studentai labai mylėjo rabį Ponidlerį už jo išmintį, erudiciją ir dvasingumą. Jis jiems padarė nepaprastai didelę įtaką.

Rabis Chaimas Telšiškis (Rabinovičius)

1904 m. rabio Simono Škopo kaip ješivos ko-vadovo vietą užėmė rabis Chaimas Rabinovičius, prieš tai vykęs Vilijampolės ješivos *Kneset Beyt Yitschak* (heb. Izaoko genties susibūrimas) bendravadovo funkcijas ir jau turėjęs aukštą išskirtinio talmudisto ir Toros žinovo reputaciją. Rabis Ch. Rabinovičius gimė 1856 m. mažame Žemaitijos miestelyje Luokėje, žymių Toros studijų autoritetų dinastijoje. Jaunystėje jis mokėsi Toros iš žymaus rabino, palaimintojo atminimo Elijo Barucho Kamavaus. Vėliau perėjo į rabio Izraelio Salanterio ješivą Kaune, kuri veikė Hiršo Neviažerio įsteigtoje sinagogoje. Tuo metu jis dar daugiau išgarsėjo. Kaune tapo palaimintojo atminimo rabino Elchanano Spektoriaus artimos aplinkos žmogumi ir jo globotiniu. Dar kurį laiką rabis Rabinovičius mokėsi Balstogėje, pas palaimintojo atminimo Meirą Simchą Hakoheną, knygos „Džiaugsminga šviesa“ autorių, kuris aukštai vertino savo studentą⁶⁵. Kaip tik po šių mokslų jis buvo pakviestas vadovauti ką tik įsikūrusiai Vilijampolės ješivai. Ten jis išauklėjo daug mokinių. Be to, periodiškai išvažiuodavo į Mosėdį

⁶⁵ Rabis Chaimas Rabinovičius savo ruožtu mylėjo ir vertino rabį M.S. Hakoheną ir jo mokymą, kuris jam atrodė tobulas, ir paskelbė jo interpretaciją knygoje „Palaiminimo šaltinis“ [heb.].

kaip miestelio rabinas, todėl tapo žinomas kaip „rabis Chaimas iš Mosėdžio“. Tačiau jis buvo kur kas daugiau linkęs į Toros studijas ir dėstymą, nei į ramų rabinavimą, ir 1897 m. pradeda vadovauti Vilijampolės ješivai *Kneset Beyt Yitschak*, kurią įsteigė dalis vietinės ješivos *Kneset Yisrael* (heb. Izraelio tautos susibūrimas) personalo. Šiame poste jis praleido šešerius metus, iki kol rabis Eliezeris Gordonas jį pakvietė į savo ješivą. Rabiui Ch. Rabinovičiui buvo sunku palikti savo studentus, tačiau prieštarauti rabiui Gordonui jis nedrįso.⁶⁶

Telšiuose rabis Chaimas Rabinovičius iš karto tapo ješivos siela. Jis buvo apdovanotas galingu, skvarbiu ir logiškai organizuotu protu – šios savybės leido jam sukurti originalių Talmudo interpretacijų. Taip pat turėjo neeilinių pedagoginių gabumų, mokėjo sudominti studentus ir juos paskatinti studijuoti. Jis rasdavo suprantamų žodžių subtiliausioms ir sudėtingiausioms sampratoms išaiškinti, kvietė studentus nuodugniai, ne paviršutiniškai tirti kiekvieną tekstą. Visuomet pristatydavo keletą problemos aspektų ir taip lavino studijuojančiųjų atidumą bei analitinius įgūdžius.⁶⁷ Jo įžvalgos ir išvados plačiai pasklido po Toros studijų pasaulį ir tapo neatsiejama rimtų ješivų studijų būdo dalimi. Ypač pastaraisiais jo gyvenimo metais, kai dalis jo pamokų buvo surašyta ir išviešinta po visą pasaulį, ješivose pradėtos studijuoti šios pamokos, kartu su tais Talmudo traktatais, kuriems jos buvo skirtos.⁶⁸ Rabis Chaimas Rabinovičius įrašė nuostabų puslapį į rabinistinės literatūros istoriją. Jis buvo vienas iš didžiųjų dvasinių rūmų, žinomų pasaulyje kaip „Telšių minties mokykla“, statytojų.

Paradoksalu, bet šis, rodos, visiems atviras žmogus, praktiškai gyvenęs tarp šimtų studentų ir diskutavęs dėl Toros ir religinės teisės su tūkstančiais žmonių, liko labai uždaras, o puikūs jo charakterio bruožai ir geradarystės – mažai pažinti. Tačiau galima pažymėti jo meilę žmonėms, o ypač – mokiniams. Savo ruožtu, mokiniai taip pat buvo labai prisirišę prie jo, ir ne dėl išorinio įspūdingumo arba iš jo gautų patarimų, o dėl erudicijos ir išminties. Mokiniai mokėjo įvertinti, kiek daug gauna iš jo pamokų, kaip tos pamokos juos apginkluoja savarankiško tekstų nagrinėjimo įrankiais. Rabis Rabinovičius rodė dėmesį kiekvienam studentui, ir ne tik mokslų metu, bet ir neformalioje aplinkoje. Jo namai buvo atviri visą dieną ir didesnę nakties dalį, kad studentai galėtų paklausti kažko, nesuprasto per pamoką, arba pasidalinti po jos iškilusiomis mintimis. Rabis Ch. Rabinovičius juos visus priimdavo, išklausydavo, skatino giliausius ir nurodydavo kelią silpnesniems.

⁶⁶ Duomenys apie rabio Ch. Rabinovičiaus biografiją – iš Telšių žydų mėnraščio *Haneeman*.

⁶⁷ Žr.: Gifter M. Toros studijų institucijos Europoje, p. 174

⁶⁸ Žr. įvadą knygai „Rabio Chaimo iš Telšių komentarai Talmudui“ [heb.] Bnei Brak, 1964

Savo pareigas Telšiuose rabis Rabinovičius vykdė dvidešimt šešerius metus, ir kokie įvykiai vyko per tą laikotarpį pasaulyje, jis nė akimirksnio nenutraukė savo švento darbo.

Pirmas pasaulinis karas ir po jo

1910 m., lėšų ješivai surinkimui skirtos kelionės metu, Londone mirė rabis Eliezeris Gordonas. Ješivą buvo ištikusi finansinė krizė, ir rabis Gordonas, nepaisydamas senyvo amžiaus ir silpnos sveikatos, leidosi į šią kelionę tikėdamasis išgelbėti ješivą. Tačiau jis susidūrė su daugeliu kliūčių. Šis Toros galiūnas, visą savo gyvenimą atidavęs jos studijoms ir dėstymui, Anglijoje patyrė visišką abejingumą savo misijai. Tai jo iškilią sielą taip sukrėtė ir nuliūdino, kad jis mirė nuo širdies smūgio.⁶⁹ Londono žydų bendruomenė surengė milžinišką laidotuvių procesiją, o vėliau ant kapo pastatė mauzoliejų.

Po šio įvykio visi suprato, kad ješivai turi vadovauti velionio žentas Juozapas Leibas Blochas, kuris, priminkime, tuo metu rabinavo Šeduvoje. Jis buvo pakviestas grįžti ir eiti Telšių miesto rabino ir ješivos vadovo pareigas. Rabis J. L. Blochas sutiko. Drauge su juo ješivai vadovavo rabis Chaimas Rabinovičius.

Rabiui J. L. Blochui grįžus, Telšių ješivoje prasidėjo nauja epocha. Rabis Blochas iš karto atskleidė savo išskirtines lyderystės savybes, kurias jis ir anksčiau naudojo, padėdamas garsiajam uošviui vadovauti ješivai. Gaonas rabis J. L. Blochas pradėjo vesti Talmudo paskaitas penktai studentų pakopai, kaip darė rabis Gordonas. Be to, jis skaitė visiems privalomas musaro paskaitas, jas pavadindamas „Žydų religinės filosofijos pamokomis“. Jis buvo genialus tiek žydų religinės teisės ir Talmudo teksto, tiek religinės filosofijos srityje. Giliai išmanė Talmudą ir visą milžinišką jo komentarų literatūrą. Jo Talmudo paskaitos išgarsėjo visoje Lietuvoje, ir tūkstančiai studentų iš jo išmoko teksto suvokimo. Ne gana to, kad jis buvo retas intelektualas, rabis Blochas taip pat buvo nepaprastai dievobaimingas ir tikintis žmogus. Jis buvo tikrasis religinis filosofas, perpratęs Dievo tiesas.⁷⁰ Religinėje etikoje, kaip ir Talmudo studijose, jis tęsė savo ypatingą kelią. Nuo to laiko, jis tapo ješivos vadovu, neberekėjo dvasinio prižiūrėtojo, anksčiau atlikusio spiritualinio lyderio bei doro elgesio formuotojo funkcijas. Visa tai per savo pamokas darė rabis J. L. Blochas. Jam religinė teisė ir moralus gyvenimo būdas nesudarė paralelių žinių sričių – jis juos dėstė eidamas iš to paties taško. Anot jo, išmintis ir dorovė sudaro vienybę, o etika turi remtis religinės teisės pagrindais, juk nukrypimas nuo teisės prievolių gali skatinti elgesio paklydimus, o teisės normos formuluojamos moralės įtakoje. Tik abejų šių pradų jungtis sukuria visavertę pasaulėžiūrą.

⁶⁹ Apie šį tragišką atsitikimą žr.: Jung J. *Champions of Orthodoxy*. London, 1974, nuo p. 146.

⁷⁰ Žr.: Bloch J. L. *Religinės filosofijos pamokos*, t. I, pamoka „Pagal Dievo atvaizdą“.

Rabis J. L. Blochas siekė, kad Talmudo pamokos formuotų ne tik studento protą, bet ir visą jo dvasinę esybę. Per religinės teisės nagrinėjimą diegė studentams supratimą, kokios jų pareigos ir gyvenimo tikslas šiame pasaulyje, žvelgiant iš Toros perspektyvos.

Jo religinės filosofijos paskaitoms ješivoje buvo skiriama nepaprastai didelė reikšmė. Jos pakėlė bendrą ješivos dvasingumo lygį, o daugelis studentų pasitempė moksluose ir pasiekė puikių intelektualių ir moralinių rezultatų. Jie be galo gerbė savo dėstytoją ir sekė kiekvieną jo žodį.⁷¹

Čia metas kiek detaliau pristatyti rabio J. L. Blocho asmenybę. Jis buvo be galo savitas ir originalus, kiekvienas jo poelgis buvo kruopščiai apsvarstytas ir racionaliai pagrįstas. Atrodė, jis nieko nedarė nebūdamas įkvėptas aukščiausios valios. Net išoriškai jis priminė senovės laikų žydų išminčius. Jis netuščiažodžiavo, kiekvienas žingsnis buvo tikslingas, ir kiekviena akimirka užpildyta prasmingai. Visas jo gyvenimas vyko mokslų ir intelektualumo sferoje, o to, ko reikalavo iš kitų, visų pirma reikalavo iš savęs.

Jis buvo tvarkingumo ir disciplinos įkūnijimas, viską daręs tiksliai iki pedantiškumo. Kiekvienam dalykui paskirdavo atitinkamą laiką: maldai, dėstymui, miegui ir prabudimui, poilsiui, pasivaikščiavimui ir t.t., ir niekad nekeitė šios tvarkos. Jis buvo toks tikslus savo įpročiuose, kad miesto gyventojai tikrindavo laikrodžius pagal jo pasirodymą gatvėje. Rabio J. L. Blocho tikslas buvo sukurti sau rėmus, kuriuose jo vidinė ramybė būtų apsaugota nuo atsitiktinių veiksnių ir trikdžių. Tai padėdavo tuščiai neiššvaistyti ne vienos savo gyvenimo akimirkos ir ją užpildyti dvasingu turiniu.

Koks jis buvo asmeniniame gyvenime, toks ir kiekvienoje savo veikloje. Kalbėjo ramiai ir pamatuotai, neskubėdamas, nedaugžodžiaudamas. Tokie buvo ir jo rašytiniai tekstai. Net ir laiškai buvo itin trumpi ir dalykiški.

Jis buvo apsigimęs pedagogas, aukščiausios prabos mokytojas. Šį talentą, kaip ir lyderystės įgūdžius, pademonstravo dar ankstyvoje jaunystėje, savo kolegų tarpe. Pirminis pedagoginių principų taikinytis buvo jo sūnūs ir dukterys, kuriems jis buvo kelrodis ir mentorius. O po jų – studentai. Jo sūnus, palaimintojo atminimo gaonas rabis Elijas Meiras, minėjo nuostabų tėvo bruožą – „matyti, kas širdyje“. „Būtent tai darė jį išskirtiniu pedagogu, mokėjusiu pažvelgti į pačią auklėtinio sielą, žinančiu apie juos viską, suprantančiu jų mintis ir jausmus ir todėl galinčiu suteikti tokią pagalbą ir patarimą, kurių reikia būtent šiam žmogui, jį nukreipti į teisingą dvasinį taką“.⁷²

⁷¹ Žr.: Bloch J. L. Religinės filosofijos pamokos, t. III, p. 142, kur pasakojama, kad ješivoje būdavo puikiai besimokančių studentų, „užsibrėžusių tikslą sekti mokytojo pavyzdį kiekviename gyvenimo аспекte“.

⁷² Bloch J. L. Religinės filosofijos pamokos, t. III, pamoka „Dvasios vadovas“, p. 110

Norisi ypač išskirti vieną jo asmenybės bruožą – meilę kiekvienam žmogui. Jis mokėjo įsiklausyti į savo artimo atviravimą, tapatinosi su žmonių sielvartu ir bėdomis ir siekė jiems pagelbėti. Iš čia kilo ir jo visuomeniškumas.

Dar viena svarbi rabio J. L. Blocho savybė – siekis kiekviename žmoguje išvelgti tai, kas gera. Kaip rašė jo sūnus: „Mūsų brangus mokytojas, žydų tautos šviesulys, buvo be galo išvalgus ir jautrus kiekvienam nukrypimui nuo Toros teisingumo. Jis skaudžiai išgyveno ne tik savo mokinių paklydimus, bet ir žmonių, kurie ir šiaip dar nepasiekė teisingo žinojimo... [tačiau] nusižengimas jam neužgoždavo gerų žmogaus darbų, jis dėl to nuo jo nenusigreždavo“.⁷³

Rabis Juozapas Leibas Blochas buvo neprilygstamas savo kartos dvasios aristokratas ir gyvas įrodymas, kaip atsidavimas Torai ir per ją pasiekiamas dievobaimingumas tobulina žmogų. Jis ir atrodė kaip tokio tobulo žmogaus pavyzdys – iščiustyta apranga, subtilus mandagumas, nepriekaištingas elgesys su namišiais. Visa tai tarnavo tik vienam tikslui: geresniam Dievo valios vykdymui. Taip ugdė ir savo mokinius. Jis diegė jiems savivertės jausmą ir orumą bei reikalavo, kad šie jausmai rastų pagarbią išorinę išraišką. Iš tiesų, Telšių ješivos studentai nepadarytų gėdos pačiai reikliausiai draugijai.

Vienoje iš savo religinės etikos pamokų rabis J. L. Blochas taip apibūdino ješivos tikslus: „Telšių ješivos uždavinys – išugdyti savo kartos lyderius. Kol kas neturime pakankamai asmenų, gebančių valdyti savo natūrą, o kartu būti savo aplinkos autoritetais, reikšti originalias ir įtikinančias nuomones, t.y. demonstruoti tautos elito charakteristikas. Iš kur atsiranda tokie asmenys? Tik iš Toros studijų ir savo elgesio refleksijos. Taigi, Telšių ješivos tikslas – auklėti šių savybių turinčius žmones, kad jie galėtų vadovauti tautai. Tegul ne kiekvienas studentas taps tokiu pripažintu lyderiu, tačiau kiekvienas privalo, kiek tik įstengia, ugdyti savyje tam reikiamus bruožus. Bet tam studentas turi išnaudoti savo laiką ješivoje, kad vykdytų visus savo įsipareigojimus, todėl kad nusišalinimas nuo jų reiškia, jog asmuo nėra subrendęs būti pavyzdžiu savo tautai. Kas nevaldo savęs, negali vadovauti kitiems. Visada bus jėgų, atitraukiančių nuo tarnystės Dievui, bet jūs turite būti stipresni, užvaldyti juos ir taip išaugti iki deramo dvasinio lygio“.⁷⁴ Taip kalbėjo tas, kuris šį lygį pasiekė.

1914 m., prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, rabiui J.L. Blochui teko padaryti pertrauką pedagoginiame darbe. Dauguma auklėtinių grįžo į namus, liko tik saujelė ilgamečių studentų, negalėjusių apleisti savo mylimų mokytojų – J. L. Blocho ir Ch. Rabinovičiaus. Visai šalia sienos su Vokietija esantys Telšiai buvo užimti vokiečių kariuomenės, tačiau ješivos likučiai neteko pasitraukti į Rusijos

⁷³ Ten pat

⁷⁴ Bloch J. L. Religinės filosofijos pamokos, t. III, pamoka „Karalystė“, p. 14

gilumą, kaip visoms kitoms Lietuvos ješivoms – ji tiesiog labai apribojo savo veiklą. Bet jau kitais metais vėl ją praplėtė, tik be okupacinės valdžios leidimo. Labai greitai į ješivą vėl gausiai suplaukė studentai, šįkart daugiausia iš aplinkinių miestelių. Po truputį grįžo ir ją laikinai palikę studentai, ješiva atnaujino savo gyvavimą. Vokiečių pareigūnai bandė sustabdyti ješivos raidą, tačiau rabis J. L. Blochas mokėjo rasti būdą kliūtims apeiti. Studentams, ješivoje praleidusiems karo metus, jis skyrė neribotą laiką ir jėgas. Būtent jie sudarė pamatą, ant kurio po karo ješiva atsistatė, pamatą, kuriame buvo ryškus didžiojo mokytojo įspaudas.

Karo metu vokiečiai įsteigė Telšiuose modernią ir pažangią pradinę mokyklą vietos žydų vaikams, kurie dėl jos pradėjo palikinėti chederius. Rabis Juozapas Leibas Blochas liepė savo sūnui rabiui Elijui Meirui atidaryti reformuotą chederį, kuriame profesionalūs mokytojai šalia religinių dėstytų ir pasaulietinius dalykus. Tai turėjo būti pavyzdinė švietimo įstaiga, galinti konkuruoti su pilnai pasaulietine vokiečių inicijuota mokykla. Labai greitai atsirado chederis, tapęs naujoviškos Telšių žydų religinio švietimo institucijų grandinės pirmtaku. Per tą laikotarpį rabis J. L. Blochas įsteigė ir parengiamąjį ješivos skyrių – mechiną.

Po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę (kurią turėjo 1918–1940 m.), ješiva suklestėjo naujai. Ženkliai išaugus studentų skaičiui, ješiva tapo viena žinomiausių ir didžiausių pasaulyje. Į veiklą išplėtojusią ješivą rabis J. L. Blochas nusprendė pakviesti naujų personalo narių. Toli ieškoti neprireikė: trys jo puikūs sūnūs, jo paties išauklėti dideli Toros mokslininkai, užėmė įvairus postus ješivoje.

Rabis J. L. Blochas laikė savo pareigą aktyviai dalyvauti šalies žydų bendruomenės gyvenime. Ypač svarbiu jo vaidmuo tapo po karo. Iki pat gyvenimo pabaigos jis buvo Lietuvos rabinų sąjungos vadovybės narys ir vienas veikliausių šios organizacijos dalyvių. Taip pat buvo vienu religinės partijos *Agudat Israel* vadovu ir entuziastingų veikėjų. Jis skaitė pranešimus visuose Lietuvos žydų susirinkimuose ir konferencijose.⁷⁵ Tarp Lietuvos rabinų jis išsiskyrė tvirtais įsitikinimais bei lyderystės dovana. Telšių žydų bendruomenė nebuvo skaitlinga, tačiau jos rabinas buvo aukštai vertinamas visų savo kolegų.

⁷⁵ Kai Rabinų tarybos posėdžiuose kas nors prašė palaimintojo atminimo gaono rabio Leibo iš Ukmergės išsakyti savo nuomonę, pastarasis visuomet teigė: Pritariu Telšių rabinui.

Ješivos augimas

Nors, kaip buvo paminėta, rabis Juozapas Leibas Blochas neapribojo savo veiklos vien tik Telšiais, vis dėl to prie Telšių buvo stipriausiai prisirišęs. Po karo jis mieste sukūrė švietimo įstaigų sistemą, kuri darė stiprią įtaką visos šalies žydų gyvenimui.

Susijusios su ješiva ir jos globojamos įstaigos, buvo šios: 1) ješivos parengiamasis skyrius; 2) rabinų mokykla – kolelis; 3) religinių mokyklų mokytojų seminarija; 4) religinė mergaičių gimnazija; 5) pradinė mokykla berniukams; 6) pradinė mokykla mergaitėms.

Parengiamasis skyrius įsteigtas 1920 m. Pradžioje paaugliai, kurie pagal amžių dar negalėtų tapti ješivos studentais, mokėsi pačioje ješivoje iš vyresnių mokinių, vykdžiusių jų mokytojų ir pagalbininkų funkcijas. Padaugėjus šių jaunų mokinių, iškilo poreikis perstruktūruoti jų mokslus. Pirmą, jų studijoms buvo paskirtas kambarys ješivos patalpose. Vėliau, kai jame netilpdavo – vietos įvairiose miesto sinagogose. Šiam nuolat augančiam ješivos padaliniui vadovauti rabis J. L. Blochas paskyrė geriausius pedagogus. Pirmu jos direktoriumi tapo jo žentas, palaimintojo atminimo rabis Chaimas Mordechajus Kacas. Jis taip pat dėstė aukščiausiai – ketvirtai parengiamojo skyriaus pakopai. Šią pakopą pasiekdavo pažangiausi mokiniai, kuriuos vadino „vizituojančiais“, kadangi kartą per mėnesį jie privalėjo lankyti ješivoje vadinamą „bendrą paskaitą“, kurią visiems studentams skaitė ješivos vadovas. 1927 m. rabį Kacą pakeitė kitas rabio J. L. Blocho žentas, palaimintojo atminimo gaonas rabis Avneris Oklianskis, o drauge su juo dėstė palaimintojo atminimo rabis Mordechajus Rabinovičius (vėliau – Sedos rabinas) bei palaimintojo atminimo rabis Efraimas Pinchasas Chalfanas. 1937 m. mechina įsikūrė puikiam nuosavame pastate. Tuo metu joje studijavo apie 150 mokinių iš visos Lietuvos bei kelių kaimyninių šalių, o kursas truko ketverius su puse metų.

Rabis J. L. Blochas numatė poreikį įtraukti į parengiamojo skyriaus programą pasaulietinius mokslus. Tai buvo tikra naujovė, kuriai ne visi pritarė.⁷⁶ 1924 m. Lietuvos valstybei paskelbus įstatymą, jog ješivos, kuriose nebus dėstomi pasaulietiniai dalykai, nebus oficialiai pripažintos ir neteks dalies savo privilegijų, Telšių ješiva vienintelė Lietuvoje atitiko šiuos reikalavimus. Tiesa, pasaulietiniai mokslai sudarė tik parengiamojo skyriaus, o ne visos ješivos, programos dalį – minimalią dalį, tačiau to pakako, ir ješiva buvo oficialiai pripažinta religine seminarija.

⁷⁶ Žr.: Kac D. Musaro judėjimas: istorija, žmonės, mokymas [heb.], t. 5. Tel Avivas, 1962, p. 47

Rabinų mokykla – kolelis

1929 m. Telšiuose atsiradė aukštųjų religinių mokslų įstaiga – rabinų mokykla, arba kolelis. Joje studijavo jauni vedę vyrai, turintys teisę dėstyti ir eiti kitas pareigas, bet norintys pagilinti žinias prieš pradėdami tarnauti kaip rabinai ar religinio teismo nariai. Kolelį įsteigti padėjo stambi finansinė auka, ješivai suteikta ponios Feigin-Miler iš Filadelfijos. Jam vadovavo rabis Chaimas Mordechajus Kacas.

Seminarija mokytojams rengti *Javnė*. Šią instituciją 1918 m. Kaune įsteigė partijos *Agudat Israel* jaunimo padalinys – *Tseire Agudat Israel*. Pradžioje ji nebuvo itin reikšminga. Bet rabis J. L. Blochas įžvelgė joje svarbų ortodoksinio švietimo įrankį ir ją priėmė savo globon. Taigi, 1925 m. Telšiai tapo seminarijos būstine. Dauguma jos studentų buvo Telšių ješivos absolventai, kurie buvo pripažinti tinkančiais mokytojo profesijai. Seminarijos mokslai truko ketverius metus. Čia buvo studijuojami tokie dalykai kaip Biblija, Talmudas, pedagogika, matematika, hebrajų kalba ir literatūra. Seminarijai vadovavo dr. Izaokas Holcmanas-Ecijonas (vėliau, po repatriacijos į Izraelį, vadovavęs tenykštei valstybinio religinio švietimo sistemai). Įstaigos dvasiniai prižiūrėtojai buvo (chronologine tvarka): palaimintojo atminimo rabio Eliezerio Gordono žentas gaonas rabis Izaokas Aizikas Hiršovičius (vėliau – Virbalio rabinas), kuris jaunimui parašė knygą apie žydų istoriją bei išvertė iš vokiečių į hebrajų kalbą rabio Šimšono Rafaelio Hiršo laiškus; rabio J. L. Blocho žentas rabis Abraomas Mordechajus Vesleris; rabis Izaokas Šmulevičius; Charkovo mecenato Benjamino Beinušo Daineso⁷⁷ sūnus rabis Samuelis Chaimas Dainesas. Dėl rinktinių mokinių ir tvirtų pedagoginių pamatų seminarija išaugino kelias dešimtis geriausių mokytojų, aukštai pakėlusių ortodoksinio švietimo lygį Lietuvoje.

Seminarija mokytojoms rengti. 1930 m. prie vyrų mokytojų seminarijos įsteigta ir seminarija mokytojoms rengti. Jos kursas truko dvejus metus. Ši seminarija taip pat parengė nemažai nuostabių mokytojų, dalyvavusių ortodoksinio švietimo procese Lietuvoje ir už jos ribų.

Abi seminarijos buvo oficialiai pripažintos kaip Lietuvos švietimo institucijos.

⁷⁷ Religinį išsilavinimą gavęs žymus filantropas, pagarsėjęs labdaringa veikla ir parama Toros studijų institucijoms

Telšių seminarija mokytojams ir mokytojoms rengti *Javnė*
(nuotraukos apačioje – gimnazijos pastatas)

Mergaičių hebrajų gimnazija *Javnė*.

Rabis Juozapas Leibas Blochas samprotavo, kad atėjo laikas pasirūpinti kokybišku religiniu švietimu žydų mergaitėms. Šiuo tikslu 1927 m. jis Telšiuose įsteigė mergaičių gimnaziją, kurios reikalus tvarkė specialus ješivoje sudarytas komitetas. Jam vadovavo rabis Ch. M. Kacas. Gimnazijai vadovavo (chronologine tvarka): dr. Henia Šereševski, minėtas dr. Izaokas Holcbergas, dr. Saliamonas Trachtenbergas ir dr. Šneideris (abu žuvo per Holokaustą).

Tai buvo eksperimentinė mokymo įstaiga, bet jai pradėjus veikti, iš karto pasitvirtino jos sumanytojo rabio J. L. Blocho įžvalgumas. Gimnazija greitai tapo garsi tiek dėl mokslo lygio, tiek dėl ištikimumo Torai dvasios, kurioje ji veikė. Ji traukė mokines iš visos Lietuvos.

Pradinės berniukų ir mergaičių mokyklos. Kaip buvo minėta, jas taip pat įsteigė rabis J. L. Blochas dar 1920 m., o prižiūrėjo rabio Blocho paskiras komitetas, kuriam vadovavo rabis Elijas Meiras Blochas. Pasirengimo lygis šiose mokyklose buvo aukštas, abiturientai tęsė mokslus parengiamoje ješivoje arba gimnazijoje *Javnė*.

Telšių seminarija mokytojams ir mokytojoms rengti *Javnė* ir jos vadovas dr. Holcbergas (antra eilutė, centre)

Štai taip Telšiuose, globojant rabiui Juozapui Blochui ir jo pastangomis, buvo išvystyta nuosekli religinio švietimo sistema – nuo pradinės mokyklos iki aukštojo išsilavinimo. O šios sistemos centras, skleidęs savo šviesą per visus jos padalinius, buvo ješiva.

Studentų gyvenimas ir užsiėmimai

Po Pirmojo pasaulinio karo rabis J. L. Blochas sumanė, kad studentai turi suformuoti „Ješivos auklėtinių tarybą“, kuri bus atsakinga už visus studentų reikalus bei tarpininkaus tarp jų ir ješivos vadovų. Jokioje ješivoje iki tol nebuvo tokio organo. Vienam tarybos komitetui buvo deleguoti materialūs, o kitam – dvasiniai studentų poreikiai. Pastarasis prižiūrėjo studentų atidumą moksluose bei jų elgesį apsigyvenimo vietose. Komitetas rūpinosi, kad kiekvienas studentas turėtų *chavrutą* – mokslų partnerį, pagal savo lygį; suplanuodavo studentų ir vadovų pokalbius religinės teisės temomis (du kartus per semestrą); bei aptardavo su ješivos vadovais kiekvieno studento pažangą ir dvasinę būklę, idant, reikalui esant, būtų duotas reikiamas patarimas. Tokiu būdu nei vienas Telšių ješivos studentas nebūdavo apleistas, kiekvienas gaudavo jam reikalingą paramą. Į šį komitetą buvo išrenkami patys geriausi ir atsakingiausi studentai, kurie nemažai pagelbėdavo ješivos vadovams jų pedagoginėje veikloje.

Materialių poreikių komitetas turėjo įvairių padalinių. Tai buvo bendrabučio skyrius; sveikatos skyrius, turėjęs ryšių su miesto gydytojais, vaistinėmis ir ligoninėmis; skyrius, rinkęs mokesčius už teisę skaityti iš Toros ritinio sinagogoje; bibliotekos skyrius, atsakingas už ješivos bibliotekos, turėjusios apie

5000 tomų, būklę, nustatinėjęs lankymosi skaitykloje valandas bei knygų skolinimo ir jų naudojimo taisykles. Reikia pažymėti, kad ješivos vadovybė akylai stebėjo, kokius bibliotekos leidinius studentai reguliariai skaito ir studijuoja. Šios knygos stovėjo spintoje mokymo salėje. Žinoma, pavyzdžiui, kad rabis Chaimas Rabinovičius neleido įnešti į ješivos pastatą ne religinio turinio knygos ir argumentavo taip: brandus mokslininkas nenukentės nuo susipažinimo su tokia knyga ir net gali joje rasti naudos, tuo tarpu jauno besiformuojančio mokinio mąstymo būdą panaši knyga gali paveikti neigiamai

Ješivoje veikė ir speciali „Organizacinė taryba“. Jai buvo pavesta atidžiai konspektuoti dėstytojų paskaitas, konspektus kopijuoti ir platinti tarp studentų, kad šie galėtų pakartoti medžiagą ir į ją įsigilinti. Ši praktika tęsėsi ir po rabių Juozapo Leibo Blocho ir Chaimo Rabinovičiaus mirties. Komiteto dėka išliko užfiksuoti šimtai ješivos vadovų pamokų, net ir nūdienos ješivose naudojamų kaip pamatinė studijų medžiaga.

Studentai taip pat įsteigė labdaros kasą, kuri išdavinėjo paskolas pagal poreikį ir nustatytą protokolą, mainais į daiktinį užstatą. Jei užstatas nebūdavo išperkamas laiku, jį parduodavo ješivos aukcione, kuris vyko kartą per metus, teveto 10 d.⁷⁸

Pats būdamas didelis visuomenininkas, rabis J.L. Blochas siekė, kad Telšių ješivos studentai taip pat dalyvautų dvasiniame tautos tobulinime. Iš tiesų, ješivos studentai buvo tarp religinės organizacijos *Tseire Agudat Israel*, daug prisidėjusios prie tradicinio gyvenimo būdo ir pamatinių dvasinių vertybių išsaugojimo, įsteigėjų ir aktyvių veikėjų. Organizacija dalyvavo steigiant gimnazijas *Javné* kituose miestuose, turėjo savo atstovus Lietuvos žydų tautinėje Taryboje. Ješivos studentai gyvai domėjosi visomis žydų bendruomenės problemomis ir dėl visko turėjo savo nuomonę.

1931 m. vyresnieji ješivos studentai įsteigė „Tarybą Torai skleisti“. Tarybos tikslas buvo užtikrinti, kad Lietuvos miesteliuose atsirastų Toros studijų institucijos, kurios veiktų kaip parengiamieji didelių ješivų skyriai. Studentai pusę metų išvykdavo į miestelius, sukviesdavo vietinius vaikus ir įsteigdavo savotiškas mažąsias ješivas, kurioms patys ir vadovavo. Semestro pabaigoje studentas grįždavo į ješivą, o jį keitė jo kolega. Ši taryba veikė iki Holokausto ir spėjo įsteigti dešimtis mažų ješivų, šimtus vietinių paauglių priartinusių prie Toros studijų ir judaizmo padiktuoto gyvenimo būdo. Žymiausia jų, Utenoje, subūrė apie 70 mokinių. Ji visada turėjo du vadovus, kaip buvo priimta didžiosiose ješivose.⁷⁹ Šių institucijų dėka naujų studentų gavo, visų pirma, Telšių ješiva, o taipogi ir kitos Lietuvos ješivos.

⁷⁸ Gruodžio mėn. – red. past.

⁷⁹ Du iš šių vadovų ateityje tapo didelių ješivų vadovais

Metodai

Rabis J. L. Blochas turėjo ypatingą, visą jo būdą atitinkančią sistemą, pagal kurią dėstė halachą. Jai suvokti rekomenduojame didelį jo sūnaus Elijo Meiro straipsnį „Toros kelias“⁸⁰, kuriame ši sistema yra nuodugniai paaiškinama. Čia pristatysime juos pagrindinius postulatus.

Rabis J. L. Blochas manė, kad svarstymai apie halachą turi būti pagrįsti ne įmantria abstrakčia dialektika – pilpuliu, o Torai būdinga logika ir funkcionalumu bei jos apeliavimu į žmogaus dvasines galimybes, į žmonijos prigimtį ir esminius fizinio pasaulio pamatus. Jei pilpulis iš priemonės tampa tikslu, jis galimai lems klaidingas išvadas, nutolusias nuo praktinės gyvenimo sferos. O juk būtent šioje sferoje halacha teturi savo prasmę ir panaudą.

Rabis J. L. Blochas taip pat atmetė legalistinę Toros analizę, kurios šalininkai įžvelgia Toroje vien tik dangaus reikalavimus žmonijai ir ignoruoja jos pozityvią taikomąją žinią, taip ribodami jos universalumą. Tuo tarpu rabis J. L. Blochas manė, kad „net ir tos Toros prievolės, kurios atrodo pragmatiškos, struktūruojančios vien tik žmonių gyvavimą, įsigilinus atsiskleidžia kaip turinčios šaknų aukštose sferose“.⁸¹

Jis teigė, kad Tora turi būti suvokiama „jos pačios paradigmos rėmuose“, ir nors tam suvokimui taikytina logika, tai nėra mūsų kasdienė, bet pačiai Torai būdinga logika, kurią žmogus vis dėl to gali perprasti. Kodėl tai įmanoma? Todėl, kad kiekvienas sutvėrimas yra susijęs su dievišku pradų, o ta sąsaja ir yra šventoji Tora. Dangaus sferos egzistavimą lemia Toros paslaptys, o mūsų pasaulio – mums atskleisti, žmogaus protu suvokiami Toros dėsniai. Žmogus savyje talpina viso, kas gyva, esmę, todėl jam duota savo sieloje atrasti Toros tiesą, jei tik „savo esminėje gelmėje jis atranda teisingą mąstymą“. Vis dėl to, nors Toros žinia žmogui yra prieinama, tai nereiškia, kad ji paviršutiniška ir lengvai įsisavinama, taikant elementarų sveiką protą: ši žinia nukreipta į giluminius žmogaus esybės klotus, į rafinuočiausius, pakylėtus dvasios aspektus. Todėl žmogus turi pareigą siekti sielos tyrumo bei lavinti protą, nes tai jo kelias į tikrąją Toros pažinimą. Jis turi šansą perprasti transcendentinę jos prievolių esmę, bet tik tuomet, jei šios tiesos neprieštarauja jam prieinamai tikrovei. Būtent pagal šias gaires rabis J. L. Blochas aiškino religinę teisę, atsižvelgdamas tiek į žmogaus intelektualumo, tiek į psichologijos subtilumus. Visa tai pateikė talmudinę halachą naujoje šviesoje ir leido naujai suprasti ištisus didelius teksto fragmentus.

Tam, kad žmogus sugebėtų prisiskverbti iki Toros tiesos, reikalingi keli dalykai: 1) jis turi būti religingas, Toros tiesos paieškai atsidavęs žydas; 2) „tikintis ir dievobaimingas, besilaikantis judaizmo

⁸⁰ Žr.: Bloch J. L. Religinės filosofijos pamokos, t. I, nuo p. 7

⁸¹ Bloch J. L. Religinės filosofijos pamokos, t. I, p. 8

reikalavimų, nuolatos tobulinantis savo charakterį ir nenuilstamai studijuojantis Torą“ – tik tokiomis sąlygomis jis gali „išsivystyti teisingą pajautą ir rasti kelią į Toros tiesą“.⁸²

Norint iš tikrųjų suprasti rabio J. L. Blocho samprotavimus apie halachą, svarbu įsigilinti ir į *agadą*.⁸³ „Religinės filosofijos pamokos“, kurių tekstą parašė pats rabis J. L. Blochas ir jo sūnus bei sekėjai, pristato visaapimančią pasaulėžiūrą, nustatančią žmogaus vietą visatoje ir apibrėžiančią jo pareigas. Dėstydamas savo paskaitas, rabis J. L. Blochas plačiai naudojo *midrašų*⁸⁴ ir agados medžiagą ir ją taip pat sistemingai nagrinėjo, kaip ir teisinę, todėl, kad ši Toros interpretacijų dalis pagyvina ir praturtina įstatymų suvokimą. Tai buvo ganėtinai nauja ješivų praktikoje, ne tik dėstymo formos, bet ir turinio prasme. Žinoma, ši trumpa apybraiža neleidžia plačiau pristatyti jo mąstymo ir dėstymo metodų.⁸⁵

Manau, čia labai tinka citata iš straipsnio „Tiesa ir taika“⁸⁶, parašyto palaimintojo atminimo gaono rabio Abraomo Izaoko Blocho, rabio J. L. Blocho sūnaus. Jo žodžiai lakoniškai reziumuoja tėvo sistemą: „Mano garbusis tėvas, ješivos vadovas, užrodė mums naujus kelius visose Toros studijų disciplinose, o taipogi ir gyvenime. Kalbant apie halachą: suprasti ją giliai, naudojant galingą, bet sveiką logiką. Supratimas turi būti daugiabriaunis ir subtilus, tačiau stiprus ir neužklystantis į nereikalingus įmantrumus; apmąstymuose protas dalyvauja išvien su širdimi, nuovoka susilieja su jausmais, praktinis suvokimas – su fundamentaliais tikėjimo pagrindais, siekiančiais pačių pasaulio sutvėrimo mįslių. Kalbant apie religinę filosofiją: išmintis, grindžiama tradicija. Abstrakčias filosofines idėjas jis taikė perprasti Torai šalia tradicinės mąstysenos ir šios jungties dėka pristatė mums pasaulio pilnatvę Toros dėsnių šviesoje. Tai buvo visiškai naujas žiūros taškas. Ši sistema organiškai jungė logiką ir poeziją: logika įgaudavo poetiškumo, o poezija – logikos.

Musaro mokymas, gilios etikos refleksijos jo buvo taip pat pateikiami aštrios analizės būdu – tačiau ši analizė nedekonstravo sielos, o tik ją subtiliai gvildeno. Žmogaus charakteriui tobulinti taikytini ne priespauda ir palaužimas, o švelnūs taisymai. Musaro būdas pakelia žmogaus sielą jam atskleidžiant aukščiausią šviesą, kuri persmelkia visą jo dvasinę esybę ją apšviečiant ir pataisant...“

⁸² Ten pat

⁸³ *agada* (heb. padavimas) – neįstatyminiai senieji (iki Viduramžių) judaizmo tekstai: Šventraščio komentarai, moralės traktatai, legendos ir pan.; didelė jų dalis įtraukta į Talmudą – red. past.

⁸⁴ *midrašai* – senoviniai Toros komentarai, savo forma dažnai primenantys legendas, alegorijas ir patarles – red. past.

⁸⁵ Šių metodų apžvalgą žr.: Kac D. Musaro judėjimas, t. 5, nuo p. 100

⁸⁶ Išspausdintas viename iš mėnraščio *Haneeman* numerių

Palaimintojo atminimo rabio Juozapo Leibo Blocho mirtis

Paskutinius penkerius savo gyvenimo metus rabis J. L. Blochas labai nusilpo, nuolat negalavo, tačiau nesiliovė dėstęs ješivoje tradicines disciplinas.

1929 m., per Jom Kipurą,⁸⁷ jam sukalbant palaiminimą prieš Toros skaitymą, jam iš gerklės pratrūko kraujas, jis krito, ir jo siela grįžo pas savo Kūrėją.

Jo mirtis buvo visų Lietuvos žydų tragedija. Į laidotuves, paskutiniam pagerbimui, atvyko šimtai rabinų ir ješivų vadovų bei tūkstančiai buvusių studentų. Dešimtį valandų be pertraukos, nuo ryto iki vėlyvo vakaro, dvidešimt šeši žmonės – šalies rabinato vadovai ir geriausiai mokiniai – kalbėjo gedulo kalbas ir pasakojo apie jo šlovingą gyvenimą. Pirmas turėjęs kalbėti senolis Telšių ješivos vadovas gaonas rabis Chaimas Rabinovičius, giliai sujaudino auditoriją, kai iš jo lupų pasklido karti rauda: „Neliko žemėje teisuolio, nebėra švento būdo žmogaus. Kas dabar mus užtars, kas kovos su blogiu!“ Jis tai pakartojo kelis kartus, tačiau ašaros neleido jam tęsti, ir jis užleido vietą kitiems.

Sūnūs ir žentai įgarsino testamentą, kurį rabis Juozapas Leibas Blochas įteikė jiems prieš prasidedant Jom Kipurui ir kuriame įsakė jiems tęsti šventą Toros studijų ir sklaidos darbą. Jie visų akivaizdoje prisiekė, kad ir patys, ir jų vaikai, ir palikuonys vykdys šią valią.⁸⁸

Palaimintojo atminimo rabio Chaimo Rabinovičiaus mirtis

Praėjus metams, 1931 m. chešvano 8 d. [spalio 30], ketvirtadienį, mirė dydis gaonas rabis Chaimas Rabinovičius, keturiasdešimt metų Lietuvoje skleidęs Toros mokymą. Kitą dieną visas religinis Kaunas bei Telšių ješiva atsisveikino su savo garsiu rabinu ir jį išlydėjo į amžiną atilsį.

Mėnraštis *Haneeman*⁸⁹ taip rašė apie gaono rabio Chaimo Rabinovičiaus mirtį: „Baisi chešvano 9 diena /.../ Telšių ješivos ir visos Lietuvos bei pasaulio religingųjų širdys dar nuo pernai metų pripildytos ugnies ir kraujo dėl Telšių ješivos vadovo ir sergėtojo, rabio Juozapo Leibo Blocho netekties. Ir štai, praėjus didelio gedulo metams – naujas smūgis, naujas neatitaisomas praradimas /.../ Telšių ješivoje – raudos kiaurą naktį... ji apverkia dvejus savo didžiūnus, dvejus šviesulius...“

Elulio mėn.⁹⁰ mūsų rabinas susirgo širdies liga, tačiau jai nepasidavė ir nepasitraukė nuo dėstymo. Per [rudens] šventes jo būklė pablogėjo, ir gydytojai skubino jį važiuoti į Kauną. Dieną po

⁸⁷ 1929 10 14; kitais duomenimis – 1929 11 10

⁸⁸ Atsisveikinimo ceremonija aprašyta mėnraštyje *Haneeman*, 1930 m. chešvano numeryje [1929 11]

⁸⁹ 1931 nr. 28

⁹⁰ 1931 m. rugpjūtį – red. past.

Simchat Toros šventės⁹¹ jį specialiu transportu atvežė į Kauną ir paguldė į miesto žydų ligoninę, kur jo sveikatą itin rūpestingai prižiūrėjo daktaras Elkesas. Tačiau pirmomis chešvano dienomis ligonio būklė tapo dar pavojingesnė; tuomet buvo iškviestas profesorius iš Karaliaučiaus – bet tai nepadėjo: per du mėnesius nusilpusi nuo pastovios apkrovos širdis neištvėrė chešvano 8 dieną, ketvirtadienį, 16 val. jo ištikusio priepuolio, ir jo tyroji siela pakilo į dangų.

/.../ Juodoji žinia akimirksniu pasklido per visą Lietuvą ir tarytum iš lanko paleista strėlė pataikė į jį mylinčius, prie jo prisirišusius Telšių ješivos studentus! Pasakojama, kad dar tos dienos ryte iš ligoninės gautos nuraminančios žinios apie ligonio savijautą, todėl pranešimas apie bėdą užklupo visus netikėtai: visa ješiva sėdėjo ir atidžiai mokėsi, buvo girdėti tik įprastą studijų garsą. Ir staiga visi nutilo ir liko it suakmenėję. Tai buvo tokia bailsi ir gąsdinanti tyła, kurioje siela palaipsniui įsileidžia vidun neįtikėtiną, žiaurią žinią: šiandien išsiskiriame su savo dvasiniu tėvu, ir šiais metais liekame visiškais našlaičiais...”

Tarpukaris

Mirus rabiui Juozapui Leibui Blochui Telšiai ir ješiva neteko savo šlovės – garsaus rabino ir ješivos vadovo, kol jo sūnui, palaimintojo atminimo rabiui Abraomui Izaokui Blochui sukako 40. Jo vyresnis brolis rabis Zalmanas Blochas per tėvo išlydėjimo ceremoniją viešai pranešė, kad užleidžia savo paveldėjimo teisę jaunesniam broliui, kuris tėvui gyvam esant buvo jo dešinioji ranka, padėdamas tiek vykdyti rabino pareigas, tiek vadovauti ješivai, o „kas prižiūri figmedį, valgo jo vaisius“.⁹² Tuomet susirinkusieji susižavėjo rabio Zalmano dosnumu ir sielos aukštumu.⁹³ Rabis Zalmanas ir jauniausias brolis Elijas Meiras mylėjo ir gerbė savo brolių Abraomą Izaoką, o visi trys jie, kaip ir kiti su ješiva susiję Blochų šeimos nariai, papildydavo vienas kitą savo tarnystėje ješivos tikslams ir padėjo juos vykdyti.

Nors rabis A. I. Blochas buvo sąlyginai jaunas, jis jau užsitarnavo Toros išminčiaus reputaciją, nes dar jaunystės metais buvo pripažintas kaip neeilinių gabumų savininkas, greitai ir giliai suvokiantis sudėtingiausias problemas. Jis praktiškai neatsitraukdavo nuo Toros studijų ir neturėjo jokių kitų interesų. Viena jo dar paauglystėje pateikta Talmudo interpretacija buvo tokia išmintinga, kad jis turėjo ją kartoti tris dienas iš eilės. Kartą rabis Abraomas Izaokas Blochas yra pasakęs jaunesniems studentams: „Nežinau, kas yra Toros studijavimo pareiga, nes jaučiu tik didžiausią malonumą“. Pastarieji jam atsakė: „Juk tai ir yra geriausias šios pareigos vykdymas“, ir mokytojo veidą nušvietė šypsena.

⁹¹ 1931 10 15 - red. past.

⁹² Pat 27, 18 – red. past.

⁹³ Žr. knygą „Gyvybės medžio vaisius“ [heb.] Niujorkas, 1948, p. 6

Jo galingas analitinis protas sugebėjo išskaidyti kiekvieną problemą iki smulkiausių dalelių prieš pateikdamas visumos paaiškinimą. Jo metodui būdinga paaiškinti nagrinėjamą klausimą keliais būdais, o kiekvienas būdas susidėjo iš daugelio operacijų grandinės. Jis teigė, kad taip mąstyti jį išmokė knyga „Širdžių pareigos“.⁹⁴ Jis tęsė savo tėvo mąstymo ir dėstymo kelią, tačiau, kaip ir kiekviena iškili asmenybė, nekopijavo jo, o pridėjo ir savo įgytų žinių, ir savo originalių įžvalgų, ir asmenybės individualumo. „Jo didybė ypač pasireiškė per inovatyvių interpretacijų talentą. Jo ryškus ir greitas protas tęsė naujus intelektualius Talmudo ir Toros pažinimo kelius, tiek halachos, tiek agados srityse...“⁹⁵ Jis taip pat pasižymėjo ypatingu įžvalgumu, kuris jam leido nustatyti nagrinėjamos problemos šerdį ir būtent ją nagrinėti. Kaip jis pats aiškino: „Pats nuoširdžiausias tikėjimas yra ir pats paprasčiausias. Bet kai Aukščiausias Palaimintasis dovanoja žmogui ypatingą nuovoką, gebėjimą giliai mąstyti, privalu šias savybes paversti Dievo tarnystės įrankiais, o tai reiškia gilinti ir tobulinti savo tikėjimą intelekto pagalba.“⁹⁶

Rabis A. I. Blochas buvo įstabus pedagogas, kuris mokėjo puikiai išaiškinti studijų objektą. Net ir keliant sudėtingus klausimus, jo pamokose vyravo aiškumas. „Jis turėjo puikią reakciją ir įstengdavo išgirsti kiekvieną studento per diskusiją ištartą žodį ir atkreipti dėmesį į kiekvieną originalią nuomonę – net jei pats mokinys nemanė pasakęs kažką ypatingo, tačiau mokytojas parodydavo, jog studentas priartėjo prie Toros tiesų“.⁹⁷ Ne be reikalo apie jį kalbėjo: „Visi mes mokame pastebėti ir įvertinti savo aplinkoje ryškią, talentingą asmenybę, ją lygindami su paprastais žmonėmis, tačiau rabis Abraomas Izaokas Blochas turėjo brangesnę savybę: jis ne tik pats iškilo iš amžininkų terpės, bet pakeldavo ir kitus. Jam užteko išgirsti iš savo artimo nors vieną išminties dalelę, ir jau jis jos nepaleisdavo iš akiračio, plėtojo ir aiškino, kol pats išsakytos minties autorius ją suvokdavo kaip vertingą, o per tai priartėdavo prie savo mokytojo mentalinių procesų ir augo kartu su juo“.⁹⁸

Rabis A. I. Blochas vedė bendras paskaitas visai ješivai, o taip pat ir pamokas kiekvienai pakopai, kurios buvo adaptuotos mokinių lygiui ir gebėjimams. Vyriausiems, ketvirtos pakopos studentams, jis dėstė pas save namuose, savo kabinete. Į šias paskaitas jis ateidavo iš kito kambario, kur prieš tai studijavo, perkrypusiu kaklaraiščiu ir prakaituotu veidu – tiek fizinių pastangų įdėdavo į mokslus. Jis pradėdavo paskaitą be įžangų, nežiūrėdamas į studentus, lyg vis dar būtų savo apmąstymų

⁹⁴ „Širdžių pareigos“ [heb.] – 11 a. Ispanijos autoriaus Bachijos Ibn Pakudos etikos knyga, ypač populiari tarp musaro judėjimo šalininkų – red. past.

⁹⁵ Žr. įvadą knygai „Mūsų mokytojo A.I. Blocho iš Telšių pamokos“ [heb.] Toronto, 1951

⁹⁶ Rinktinė „Atsimename juos“ [heb.], t. I. Niujorkas, 1956, p. 30

⁹⁷ Gifter M. Toros studijų institucijos Europoje, p. 179

⁹⁸ Žr. įvadą knygai „Mūsų mokytojo A.I. Blocho iš Telšių pamokos“

pasaulyje. Tik kai studentai jį apmėtydavo klausimais, jis „sugrįždavo“ į supančią aplinką. Jo atsidavimas Torai buvo neribotas. Kai ypač pažengę studentai, kurie pasilikdavo ješivoje studijuoti iki išnaktų, pagaliau ėjo namo, apšviestame rabio A. I. Blocho lange jie matė prie knygos palinkusio mokytojo figūrą. Kartą studentui paklausius: „Kada gi, mokytojau, einate gultis?“ – jis atsakė: „Mane kamuoja nemiga, todėl šiomis valandomis nustačiau sau studijuoti Maimonido „Toros palydovą“.⁹⁹ Rabio A. I. Blocho dienotvarkė buvo tokia įtempta, kad studentas, į jį kreipęsis privačiu reikalu, turėjo jį aptarti lydėdamas mokytoją ryte iš sinagogos namo valgyti pusryčių – kito laiko jis skirti negalėjo.

Pagal griežtą dienotvarkę jis tam tikrą laiką užrašydavo savo paskaitas bei rašė kitus savo darbus – tiek atskirus komentarus, tiek, laikui bėgant, pilnas knygas. Dauguma šių rašinių neišgyveno Holokausto, o mažesnė išlikusi dalis – komentarai keliems Talmudo traktatams, buvo paskelbta Kanadoje. Liko ir nepaskelbtų rabio A. I. Blocho rankraščių – didysis lobis, laukiantis savo atradėjo.

Rabį Abraomą Izaoką Blochą mylėjo visi, kas jį pažinojo, o studentų jausmai jam primindavo vaikų jausmus tėvui. Jo manieros buvo mielos, kalba – tyli, rami ir dalykiška. Vienas jo studentų teigė, kad niekada gyvenime negirdėjo iš rabio A. I. Blocho tuščio žodžio – ne tik paskaitų metu, bet ir kitoje aplinkoje: prie stalo, per pasivaikščiojimą, net per studentų apsilankymus jam sergant – kiekvienas jo ištartas žodis buvo savotiška pamoka.

Ilgomis vasaros dienomis rabis A. I. Blochas dažnai kviesdavo pas save vyresnius studentus per šventojo šabo sutemas. Apie 60 studentų kartu su juo tyliai giedodavo ir medituodavo prieš pamoką. Tada vienas po kito jie pateikdavo savo klausimus ir pamąstymus dėl savaitinio Toros fragmento, o mokytojas atidžiai klausė. Nuskambėjus visiems studentų žodžiams įsiviešpataudavo tylą. O tada jau mokytojas pradėdavo kalbėti, suteikdamas lyg bendrą atsakymą, apimančią visus klausimus. Tai buvo įkvėpimo ir dvasinio pakilimo akimirkos. Mokytojui baigus kalbėti visi kartu atsistodavo vakaro maldai, o ta malda būdavo tokio tyrumo ir pasinėrimo, kad per ją apsivalydavo siela, ir šio poveikio užtekdavo visoms naujos savaitės dienoms. Šie susibūrimai labai suartino mokytoją ir studentus. Dalyvavusieji juose, juos įsiminė visam gyvenimui.

Rabiui A. I. Blochui rūpėjo ne tik dvasinis studentų tobulinimas, bet ir jų materialinė gerovė. Jis prisiėmė ješivos finansų tvarkymo pareigą, o piniginės krizės laikais asmeniškai leidosi į lėšų paieškos kelionę.

⁹⁹ Maimonidas (Rambamas, Mozė ben Maimonas) – 12 a. žydų religinis filosofas ir įstatymdavis; „Toros palydovas“ [heb.] – religinės teisės sisteminimo darbas.

Taigi, ješiva buvo geros rankos ir klestėjo. Studentų skaičius šiuo metu išaugo iki keturių šimtų. Kai prasidėjo Europos, o ypač Vokietijos žydų persekiojimai, iš šių šalių atvyko nemažai studentų – vien tik iš Vokietijos jų atsirado trisdešimt. Buvo studentų iš Vengrijos, Čekijos, JAV, Pietų Afrikos ir net iš Palestinos.

Kartu su palaimintojo atminimo gaonu Abraomu Izaoku Blochu ješivai vadovavo jo brolis Elijas Meiras. Jis buvo paskirtas ko-vadovu 1928 m., dar rabio Juozapo Leibo Blocho laikais. Taip pat – gaonas rabis Azrielis Rabinovičius, šias pareigas ėjęs nuo 1931 metų, vietoje savo tėvo, palaimintojo atminimo rabio Chaimo Rabinovičiaus. Jis buvo tik 26-rių, bet jau turėjo fenomenaliai talentingo Toros mokslininko reputaciją. Nuostabios buvo ir jo pamokos. Vienas jo mokinių rašė: „Aiškiai atsimenu, kaip jis įžengia į ješivą prieš pat vakarines pamaldas ir, negaišdamas nė minutės, paima į rankas Talmudo traktatą ir iki prasidedant maldai spėja visą jį išrečituoti; atsimenu jo erudiciją ir išmintingumą...“¹⁰⁰

Gaonas rabis Zalmanas Blochas ješivoje vykdė dvasinio prižiūrėtojo funkcijas nuo 1927 m. Jis buvo labai dvasingas, siekiantis tik gėrio. Švelnumas, humaniškumas ir malonus bendravimas užtarnavo jam visuotinę simpatiją, o jo nuoširdi meilė studentams leido daryti jiems teigiamą įtaką be jokios spaudos ir juos artinti prie Toros. Jis taip pat ėjo Telšių bendruomenės pamokslininko pareigas ir sakė labai įtaigius pamokslus Toros klausimais.

Paskutiniaisiais ješivos metais joje dar dirbo rabio Zalmano Blocho žentas rabis Izraelis Ordmanas (pirmos pakopos vadovas) bei rabis Mozė Olšvangas (ješivos prižiūrėtojas).

Tokia buvo nuosekli ješivos raida, kol aptariamuoju laikotarpiu ji pasiekė savo šlovės viršūnę, o šalia jos taip pat sėkmingai veikė švietimo įstaigos, išdidžiai talpinusios savo pavadinimuose žodį „Telšių“.

Kaip minėta, nuo Pirmojo pasaulinio karo Telšių ješiva tapo ortodoksinių žydų pasaulio, kurio interesams atstovavo, centru. Kaip savo laiku rabis Juozapas Leibas Blochas, taip ir rabis Abraomas Izaakas Blochas dalyvavo įvairių Lietuvos žydų religinių tarybų ir organizacijų veikloje. Minėjome ir ješivos studentų veiklą. Svarbus yra faktas, kad būtent Telšiuose buvo leidžiama Lietuvos ortodoksinei periodinei spauda. 1928–1932 m. ėjo mėnraštis hebrajų kalba *Haneeman*, skirtas ortodoksų literatūrai ir publicistikai. Jį redagavo rabis Izaakas Šmulevičius, kuris tuo metu buvo ir mokytojų seminarijos vadovybės narys. Nuo 1932 m. iki Holokausto ėjo savaitraštis *Yidisher lebn* – organizacijos *Tseire Agudat Israel* organas (redaktorius – palaimintojo atminimo Joelis Dovas Zaksas).

¹⁰⁰ Gifter M. Apie tikėjimą [heb.] Jeruzalė, 2000, p. 183

Prie Telšių ješivos kūrimo ir klestėjimo prisidėjo trys išminčių, lyderių ir pedagogų kartos: gaonas rabis Eliezerius Gordonas padėjo jos pamatus ir užtikrino šlovingą ateitį, rabis Juozapas Leibas Blochas ją sustiprino pedagogine prasme, o su jų tiesioginiu ir dvasiniu paveldėtoju rabiū Abraomu Izaoku Blochu ješiva pasiekė savo raidos apogėjų, kol prieš rankos nepavertė jos griuvėsiais.

Holokausto metu

Dar prieš pragaištingą nacių atėjimą, ješivos likimą paveikė komunistų režimas. 1940 m. sovietų Rusija okupavo Lietuvą ir prijungė ją prie Sovietų Sąjungos. Iš karto prasidėjo žydų kultūros ir gyvenimo būdo bastionų – ješivų persekiojimai, bandant visai jas panaikinti. Nors Telšių ješiva išgyveno dideles ir mažesnes krizes, kurios jos nepakirto, tačiau komunistų valdžia sudavė jai stiprų smūgį. 1940 tamuzo 24 d. [07 30] raudonoji valdžia įsakė atlaisvinti ješivos pastatą argumentuodama raštu: „Ješivos pastatas reikalingas karinei nervų ligų ligoninei įsteigti“. Pasklidus šiai žinia, mieste įsivyravo gedulas.

Tą pačią dieną studentai išnešė ješivos baldus, o biblioteką perkėlė į mechinės pastatą, kuris turėjo tapti pagrindine būstine. Toros ritinius paliko pabaigai. Nakčiai buvo nustatyta studentų „sargyba“, kurie visą naktį studijavo pagrindinėje mokymo salėje. Anksti rytą atėjo komunistų aktyvistai ir liepė studentams palikti pastatą. Kadangi tai buvo savaitinio viešo Toros skaitymo diena, studentai išėmė iš aron kodešo¹⁰¹ Toros ritinius, kad skaitytų iš jų. Paskutinis iš pašauktųjų skaityti tą dieną buvo vienas iš ilgamečių studentų Jokūbas Dovydas Maizelis, pagarsėjęs savo teisuolišku būdu. Po skaitymo ritiniai buvo sugražinti į aron kodešą, o pasibaigus pamaldoms gaonas rabis Elijas Meiras Blochas priartėjo ir vėl juos ištraukė. Visi šalia buvę studentai pratrūko ašaromis ir aimanomis. O rabis E. M. Blochas pakėlė ranką dėmesiui pritraukti ir ištara dusliu nuo ašarų balsu: „Pasaulio valdove, tai yra trečias kartas, kai esu priverstas išnešti iš ješivos Toros ritinius. Pirmą kartą – per didelį Telšių gaisrą, kai dar buvo gyvas mano senelis gaonas rabis Eliezeris Gordonas. Antrą – Pirmojo pasaulinio karo metu. Ir štai trečias kartas. Nuolankiai maldauju, Pasaulio valdove: kaip praeityje leidai sugražinti ješivos Toras į jų šventą laikmeną, taip leisk ir šį kartą“. Ir jo malda buvo išgirsta. Nors jam nepavyko pamatyti jos išpildymo Lietuvos Telšių ješivoje, jis nusipelnė sugražinti Toras į atnaujintą Telšių ješivą Klivlende (JAV), kurią jis įsteigė kartu su savo svainiu, palaimintojo atminimo Chaimu Mordechaju Kacu. Tačiau iki tos laimingos dienos Telšių ješivos personalui ir mokiniams teko patirti neapsakomų baisumų, kuriuos tik mažumai pavyko išgyventi.

¹⁰¹ *Aron kodešas* (heb. *aron kodesh* -šventoji skrynia) - niša ar spinta Toros ritiniams laikyti, įrengiama sinagogos rytinėje sienoje -red. past.

Studentai nemetė Toros studijų iš karto. Mokėsi mechinės patalpose, kol valdžia rekvizavo pastatą amatų mokyklos reikmėms. Tada studentai persikėlė į Didžiąją sinagogą ir ten mokėsi iki žiemos semestro pabaigos 1941 m. Jų nesustabdė net alkis, kamavęs dėl ješivos valgyklos uždarymo. Bet ir sinagogą atėmė komunistai, joje įrengė klubą. Tuomet studentai išsibarstė po įvairias sinagogas ir maldos namus, ir vis dar bandė tęsti mokslus. Per šį semestrą ješivos vadovybė įsteigė ypatingą komitetą, kurio tikslas buvo suformuoti mokymo grupes iš skirtingų pakopų studentų, kad pažengę vyresni studentai galėtų instrukuoti pradedančiuosius. Tomis sunkiomis dienomis visi studentai studijavo Toros prievolės dėl elgimosi kritiškose situacijose, koks ir buvo komunistų viešpatavimo laikotarpis. Jie mintinai išmokdavo išsčius šiai temai skirtus Talmudo fragmentus, kad galėtų jais vadovautis, jei priešai uždraus studijas.

O sovietinis režimas nesiliovė juos kankinęs. Per Pesachą, kai studentai kaip įprasta išvažiavo šventei į namus, sovietinė valdžia uždraudė Telšių gyventojams išnuomoti grįžtantiems ješivos studentams kambarius tuo pretekstu, kad kambarių prireiks raudonarmiečiams.

Ješivos vadovybė šiam piktybiškam sąmokslui nepasidavė. Pamatę, kad Telšiuose ješivai niekaip nepavyks įsikurti, nusprendė padalinti ješivą į penkis padalinius ir įkurti juos penkiuose miesteliuose: Telšiuose, Tryškiuose, Ylakiuose, Papilėje ir Šiluvoje. Padaliniams vadovavo vyresnieji studentai. Rabis Abraomas Izaokas Blochas liko Telšiuose. Pirmosios pakopos direktorius rabis Izraelis Ordmanas važinėjo po visus filialus ir dėstė juose halachos pamokas. Rabis Zalmanas Blochas tokiu pat būdu dėstė religinės filosofijos pamokas. Daugiausia buvo mokomasi apie mirtinų pavojų ir kankinystės dėl Dievo atvejus.

Kaip bebūtų, ješivos vadovybė buvo pasiryžusi beatodairiškai kovoti savo šventą kovą, ir studentų mokslai tęsėsi, kad ir nepalankiausiomis sąlygomis: slapčia, esant dideliame pavojui, kad koks nors skundikas informuos valdžią apie studijas. Šiais sunkiais laikais rabį A. I. Blochą stipriai palaikė jo brolis rabis Zalmanas Blochas ir svainis rabis Avneris Oklianskis, kaip ir visa ješivos vadovybė.

Dar 1940 m. elulo [rugsėjo] mėn. ješivos vadovai priėmė sprendimą, kad du dvasiniai prižiūrėtojai, palaimintojo atminimo rabiai Elijas Meiras Blochas ir Chaimas Mordechajus Kacas, turi išvažiuoti į JAV. Išvykdami jie liūdėjo, nors net negalėjo įsivaizduoti Europos žydams lemto košmaro. Gaonas rabis E. M. Blochas Telšiuose paliko žmoną ir keturis vaikus, gaonas rabis Kacas – žmoną ir dešimt vaikų. Išvažiuoti iš Lietuvos nebuvo lengva: valdžia ilgą laiką jiems sugalvodavo vis naujų kliūčių, bet galų gale leido palikti šalį. Jie buvo tarp paskutiniųjų, kuriems pavyko ištrūkti iš komunistinės šalies prieš galutinai užsidarant jos vartams.

Ješiva tęsė savo pagrindinį egzistavimą nuo 1941 m. įjaro pradžios iki sivano 25 d. [04 28-06 20], kuomet į Lietuvą įsiveržė žudikiška nacių kariuomenė ir prasidėjo žydų naikinimas. Nacių okupacija išprovokavo blogiausius vietinius elementus, ir trečiadienį, tamuzo 1 d. [06 26], chuliganai organizavo Telšiuose pogromą.

Ketvirtadienį, tamuzo 2 d. [06 27], miesto rabinas A. I. Blochas žvelgė pro langą ir pamatė, kaip vokiečių kariškiai varo žydų koloną netoli Telšių esančio Rainių kaimo kryptimi. Paaiškėjo, kad vokiečiai pagavo visus, ką rado gatvėse, nuvedė į policijos kiemą, patikrino, surašė ir nuvarė į Rainius. Tarp šių žmonių buvo ir rabio Blocho sūnus Eliezeris.

Ši „procesija“ šokiravo rabį Blochą. Jis surengė deputaciją pas vyskupą su prašymu užtarti areštuotus, tačiau tai nedavė rezultatų. Vakare namie neuždegė šviesos, rabinas ir jo šeima sėdėjo koridoriuje degant vieninteliai žvakei. Tą vakarą sielvartas neleido rabiui Blochui studijuoti, jis pakvietė savo dukrą ir tyliai aiškino jai Talmudą, kad nusiramintų ir susikoncentruotų.

Penktadienio vakarą į rabino namus įžengė esesininkai ir išvarė visą šeimą lauk. Ten jie pamatė didelę Telšių žydų minią, o joje – ir rabį Zalmaną Blochą su šeima. Aplinkui stovėjo vokiečiai, jie šaipėsi iš žydų, fotografavo. Rabio A. I. Blocho neatstūmė nelaimingųjų raudos ir neišgąsdino sargybiniai. Jis ramiai kreipėsi į žmones ragindamas atgailauti ir priimti dangaus valią. Tokia dvasios didybė paveikė net vokiečius, kurie nustojo juoktis.

Po to vokiečiai pareikalavo, kad atsirastų savanoris perteikti žydams okupantų reikalavimus. Rabinas pasiūlė tai padaryti. Vokiečiai apkaltino žydus bendradarbiavimu su pasitraukusiais komunistais ir susakė dar daug išgalvotų „nuodėmių“. Rabinas ryžtingai atmetė visus šiuos kaltinimus ir prašė, kad ir kiti žmonės kartu su juo prisiektų dėl žydų nekaltumo. Po to tęsė pamokslavimą, siekdamas paguosti bendruomenę.

Visi žydai buvo nuvesti prie ežero ir apsupti ginkluotų kariškių. Buvo aišku, kad artinasi pabaiga. Vokiečiai iškvietė rabiną ir jam pranešė, kad bus vykdomi naujo ginklo bandymai, ir kad nereikia baimintis dėl pasigirsiančių sprogimų. Rabinui grįžus į minią, jis greitai pasitarė su keliais žmonėmis, ir jie nusprendė visiems paskleisti tokią žinią: esame mirtiname pavojuje, neturime galimybių išsigelbėti, vienintelis dalykas, kurį galime padaryti, tai pilnas atgailavimas, malda bei pagalba vienas kitam, kol dar turim laiko. Grįžkime prie dangaus Tėvo ir priimkime tris pagrindinius jo įsakus: šabo, kašruto¹⁰² ir šeimos tyrumo taisyklių laikymasis. Visi su juo sutiko (nors, deja, vėliau atsirado jaunuolių, nesugebėjusių suvaldyti alkio kančių ir dėl to valgusių nekošerinį maistą).

¹⁰² *kašrut* (hebr. *kashrut* – tinkamumas) – ritualinis objektų ir maisto švarumas bei ritualinio švarumo palaikymo principai

Jau atėjo šabo vakaras, ir rabinas kvietė deramai pasitikti šabą. Visi, nuo suaugusių iki vaikų, pasinėrė į tyrą maldą, išreiškiančią meilę ir artumą Dievui – meldėsi, kaip niekuomet iki tol gyvenime nesimeldė.

Vokiečiai vėl pašaukė rabiną ir per jį perdavė, kad moterys ir vaikai gali grįžti namo, o vyrai turi likti. Pačiam rabinui su šeima taip pat buvo leista grįžti, tačiau jis atsisakė. Po to visus vyrus nuvedė į Rainius ir ten trijų savaičių bėgyje kankino sunkiais darbais.

Tamuzo 19 d. [07 14] darbo stovykloje pasirodė bemaškinis gestapininkas, rankoje laikantis kardą. Jis surinko vyrus ir žudikiškai šaltai ir ramiai jiems pareiškė, kad tai jų paskutinė gyvenimo diena. Vyrus surikiavo eilėmis, ir išgamos pradėjo iš jų tyčiotis. Jie buvo verčiami bėgti ir lenktis, vėl bėgti ir vėl lenktis, be pertraukų ir be gailesčio. Rabiai Abraomas Izaokas ir Zalmanas Blochai, nors jų pačių jėgos buvo visai išsekusios, stengėsi padėti rabiui Abraomui Mozei Kaplanui, senyvam ir nusilpusiam rabio Z. Blocho uošviui, bėgdami laikė jį už rankas, kad tik nepatektų į žudikų letenas. Po šio žeminančio „spektaklio“ visas apdulkėjęs rabis A. I. Blochas užėjo į savo baraką, pakėlė rankas viršun ir tarė: „Pasaulio valdove, esi gailestingas, kaip ir Tavo veiksmai“. Po to, be jėgų atsigulė ant grindų ir paprašė, kad dukra jam tyliai rečituotų Maimonido įstatymus dėl kankinystės Dievo vardu. Tą pačią dieną jis atidavė visą savo „turtą“ – visus dar auksiniais ramiais laikais pradėtus rašyti Toros ir Talmudo komentarus, nes prieš mirtį norėjo likti švarus ir laisvas nuo bet kokių žemiškų turtų.

Juodą tamuzo 20 d. [07 15] įvyko baisios, žiaurių kančių lydimos visų Telšių žydų žudynės. Tarp nekaltų žuvusių buvo rabis Abraomas Izaokas Blochas, o kartu su juo žuvo visa Telšių ješivos ir mechinės vadovybė, visi dėstytojai bei rabinų kolelio vyrai.

Tamuzo 20 d. apie 5 ryto į rabio Blocho baraką atėjo keturi sargybiniai liepė jam ir kitiems vyrams eiti „į darbus“. Ir iš tiesų, tai buvo tikras darbas – aukščiausias tarnystės Dievui laipsnis, atiduoti už Jį savo gyvybę. Pirmoje pasmerktųjų eilėje žingsniavo rabiai Zalmanas Blochas, Izraelis Ordmanas ir Izaokas iš Tukumso. Šiame paskutiniame kelyje jie norėjo palaikyti rabį A. I. Blochą ir jam įteikti kažkiek maisto, tačiau jis tik paprašė trupučio vandens ritualiniam rankų apiplovimui.

Po kelių minučių pasigirdo šūviai. Baisiems žudynėms prasidėjus saulė užsitraukė sunkiais debesimis, prasidėjo griaustiniai ir žaibai, pradėjo smarkiai lyti. Žudikai nutraukė šaudymą ir sugrąžino likusius gyvus į barakus iki kitos dienos. Tarp jų buvo vienas iš rabio A. I. Blocho mokinių, kuris paliudijo, kad pastarasis žuvo nuo pirmojo šūvio.

Elulio 7 d. [08 30] Girulių kaime žudikai sunaikino ir moteris bei vaikus. Dievas atkeršys už nekaltųjų kraują.¹⁰³

Telšių ješivos studentai, kurie buvo grįžę į savo namus, žuvo kartu su savo šeimomis. Tik mažai 16 žmonių grupei pavyko pabėgti į Sovietų Sąjungą ir apsigyventi Bečevos miestelyje netoli Kirovo. Ši grupė ir dar keli pavieniai studentai buvo viskas, kas liko iš ješivos, pražuvusios karo gaisre. Žiezirba, kuri vis dar skleidė šviesą. Dienos metu jie dirbo bet kokius fizinius darbus, kokius pavykdavo gauti, o naktimis kartu mokėsi Toros. Jie turėjo labai mažai knygų ir jas brangino kaip didžiausią lobį. Aštuoni grupės nariai mirė nuo ligų ir bado, iš likusių aštuonių keli persikėlė į Izraelį, dar keli – į Ameriką. Tarp pastarųjų – garsūs rabinai Chaimas Šteinas ir Aizikas Uzbandas, prisijungę prie šventojo darbo Telšių ješivoje Klivlende, o taip pat rabinai Meiras Zeligas Manas ir Natanas Cvi Baronas.

Ješiva Klivlende, JAV

(rabio E.M. Blocho knygos „Telšių ješiva“ pagrindu)

1940 m. rugsėjo 4 d. rabinai Chaimas Mordechajus Kacas (1894-1965) ir Elijas Meiras Blochas (1894-1955) išvažiavo iš savo gimtojo miesto Telšių į lėšų rinkimo kelionę, kuriuos metu taip pat turėjo aptarti ješivos perkėlimo į kitą šalį galimybes. Lapkričio 9 d. jie atvyko į JAV. Dar dešimt ješivos studentų, į Ameriką patekusių per Sibirą, Japoniją ir Australiją, taip pat išvengė mirties. Ketvirtadienį, 1941 spalio 10 d., Juozapo Leibo Blocho mirties metinių dieną, Klivlende (Ohajo valstijoje) buvo atidaryta ješiva. Rabinai Ch. M. Kacas ir E. M. Blochas skyrė visas savo jėgas šios ješivos steigimui ir palaikymui. 1944 m. ješiva persikėlė į naują pastatą, o mokyti joje atvyko ne tik JAV, bet ir Europos studentai. Prie ješivos buvo įsteigtas trijų pakopų parengiamasis skyrius. 1963 m. atidaryta hebrajų mokykla ir vaikų darželis. 1947 m. rugpjūčio 24 d. pradėjo veikti rabinų kolelis, o 1969 – mokytojų seminarija.

Ješivai vadovavo rabinas Chaimas Mordechajus Kacas, miręs 1965 m. Rabinas Elijas Meiras Blochas mirė 1955 m. Tebūnie palaimintas jų atminimas.

¹⁰³ Žr. dar mėnraštį „Jokūbo namai“ [heb.] Jeruzalė, 1961 m. tamuzo mėn., p. 16